TOPLUMSAL
Tarih
260
AĞUSTOS
2015

Mayakovski'nin İntiharı ve Nâzım Hikmet
Zafer Toprak

Romanlar, Sınırlar ve Göçebelik

Pelin Tünaydın'ın hazırladığı dosya, Kuzey ülkelerinde ve Türkiye'de göçebe Romanların sınırlarda yaşadığı sıkıntılara, sınır dışı etmelere, ilgili devletlerin Romanlara yönelik yasal düzenlemelerinin mantığına ve uygulamalara odaklanıyor. Ilsen About, Ludvig Wiklander ve Pelin Tünaydın'ın yazıları.
Sayfa 67

Malta Coğrafyasında Osmanlı Etkileri
Akın Öge

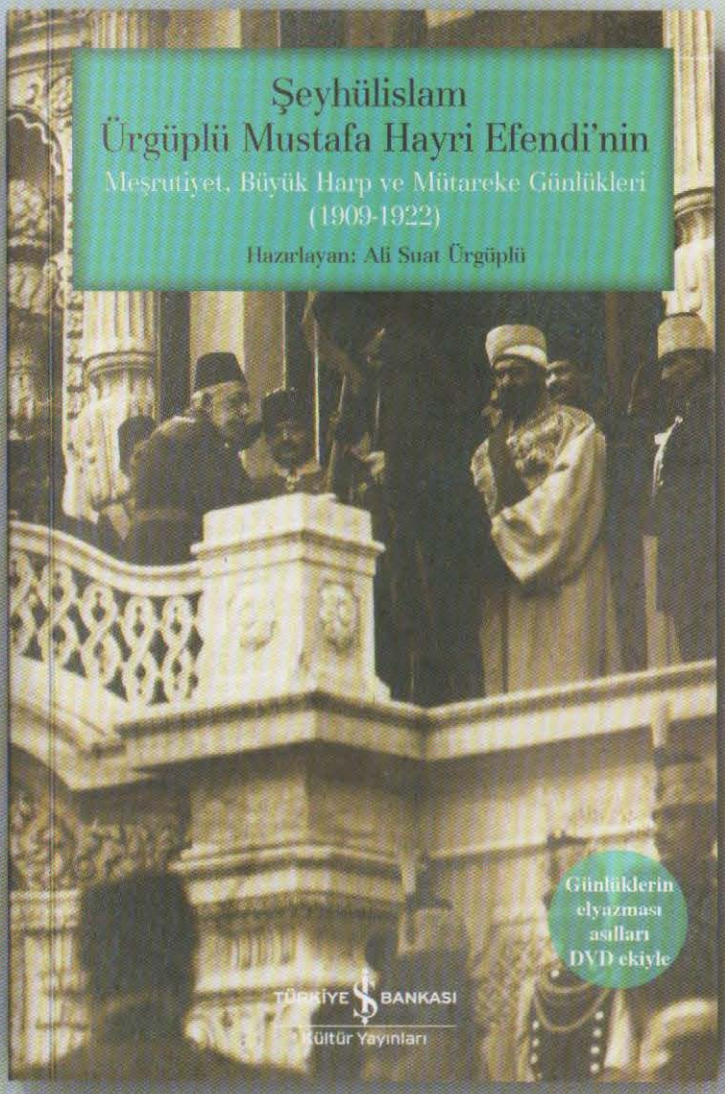
Hisar Vapuru Faciası ve Kabotajı Yeniden Düşünmek
Murat Koraltürk

Matematiğin Tarihsel Dinamikleri-II
Beno Kuryel

20 Temmuz 2015 günü Urfa, Suruç'taki patlamada hayatını kaybeden kardeşlerimiz, arkadaşlarımız ve öğrencilerimizin üzüntüsü içindeyiz.

Yakın Tarihimize Işık Tutan Önemli Bir Hatırat

Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi Kimdir?

Kökleri Karamanoğulları'na kadar inen ilmiye sınıfı mensubu bir ailede, 1867'de Ürgüp'te doğdu.

1895'te İstanbul'da Fatih'teki Başkurşunlu Medresesi'nden ve 1897'de Darülfünun Hukuk Şubesi'nden mezun oldu.

İmparatorluğun dört bucağında adli görevlerde bulundu.

1906-1907'de İttihat ve Terakki'ye katıldı.

1908'de Niğde'den mebus seçildi.

Adalet ve Evkaf nazırlıklarının yanı sıra Şûra-yı Devlet reisliği yaptı. 1914'te şeyhülislam oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbi'ne girmesine dinen cevaz veren Cihad-ı Ekber Fetvası'nı hazırladı.

İşgal döneminde Malta'ya sürüldü, Kuva-yı Milliye ve Hint Müslümanlarının girişimleri sonucu kurtuldu.

Vatana döndükten bir yıl sonra 1922'de memleketi Ürgüp'te vefat etti.

Mustafa Hayri Efendi, İkinci Meşrutiyet devrinin en önemli simalarından ve İttihat ve Terakki'nin önde gelen şahsiyetlerindendir. Dönemin siyasetinde oynadığı büyük role rağmen yeterince tanınmayan bu devlet adamının 1909-1922 yılları arasında tuttuğu günlükleri, hem yakın tarihimizin hem de yazarının gölgede kalmış yönlerine ışık tutuyor.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)
Hazırlayan: Ali Suat Ürgüplü
1128 sayfa, 42 TL
Günlüklerin elyazması asılları DVD ekiyle

Konya kitabevimiz açıldı.
İnsaniye Mah. Müneccimbaşı Sok. Konevi İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 16 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14

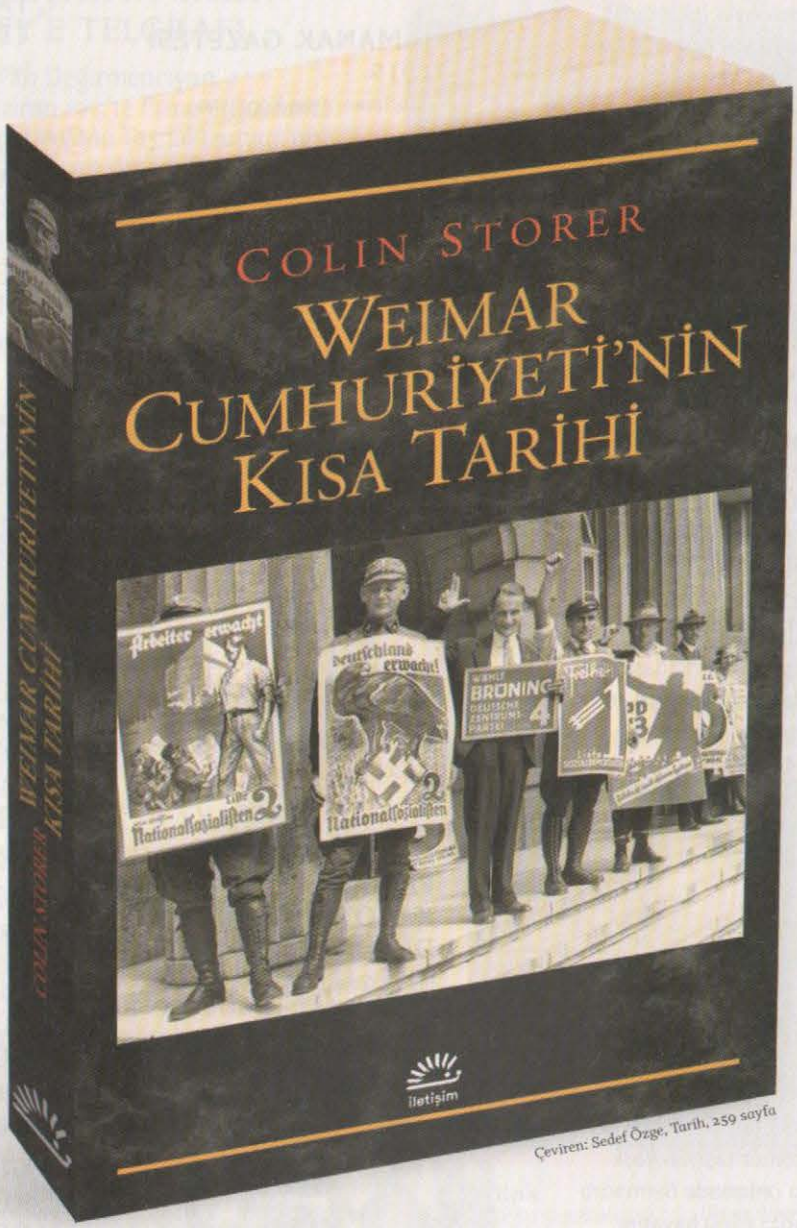
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iletişim

Hitler'in iktidara gelişine kadar varlığını sürdüren

Bir demokrasi deneyimi...

Çeviren: Sedef Özge, Tarih, 259 sayfa

Weimar Cumhuriyeti, cumhuriyete sahip çıkan cumhuriyetçilerle demokrasiye inanan birey ve kurumların eksikliğinin nelere mal olduğunu gösteren en önemli örneklerden birisidir. Colin Storer, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden Hitler'in iktidara gelişine kadar varlığını sürdüren Alman demokrasi deneyiminin adı olarak tarihe geçen Weimar Cumhuriyeti'ne kapsamlı bir şekilde ele alıyor.

MERHABALAR,

Ağustos 2015 sayımızda Pelin Tünaydın'ın hazırladığı dosya Kuzey ülkelerinde ve Türkiye'de ırkçı kalıp yargıların neticesinde hazırlanan yasalara, bu yasaların mantığına ve hazırlanan yasalar neticesinde sınır boylarında kolluk kuvvetleriyle karşı karşıya gelen göçebe Romanların çektiği sıkıntılara odaklanıyor. Ilsen About ve Ludwig Wiklander'in yazıları 1840-60 arasında Romanya'da serfliğin ve köleliğin ilga edilmesi neticesinde serbest kalan Roman nüfusun bir kısmının daha rahat yaşam koşulları bulmak umuduyla İskandinav ülkelerine göç etmesi neticesinde ortaya çıkan sorunları ele alıyor. Pelin Tünaydın'ın yazısı ise II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'ın 1950-51 yıllarında Bulgar vatandaşı olan ancak Türkçe konuşan insanları Türkiye'ye göç etmeye zorlarken, bu göç dalgasına anadilleri Türkçe olmayan 1000 kişilik bir Roman grubunu katılmaya zorlamasıyla ilgili. İskandinavya'da esas sorun geçimlerini sağlamak amacıyla yer değiştirmek zorunda olan Roman gruplara sınır polisinin türlü zorluklar çıkarması. Bulgaristan'da ise sorun göç etmek niyeti olmayan bir Roman grubundan kurtulmak isteyen devletin bu insanları zorla göç ettirmesinden kaynaklanıyor. Türkiye de tabii "uyanık" davranıp söz konusu grubun Türkçe konuşmadığını anlıyor; onları diğerlerinden ayırıyor, enterne ediyor ve geri gönderiyor... Bu bahsi kapatmadan 2002 yılında 11 yaşındaki Ali Kader'le Selanik'te karşılaşmamı anlatmak istiyorum. Arkadaşımla Selanik'te bir kahvede tavla oynarken Türkçe konuştuğumuzu duyup yanımıza geldi. Flütüyle İbrahim Tatlıses'in "Mavi Mavi"sini çaldı, biz de ona gazoz ısmarladık. Sohbet esnasında "Buradan çok sıkıldım artık" dedi. Cebinde taşıdığı, Eminönü'ndeki Yenicami'nin resmini gösterdi, "Buraya gitmek istiyorum" dedi. Bunun üzerine kaç yaşında olduğunu sorduk ve o zaman öğrendik 11 yaşında olduğunu. Sohbet bitti, ayrılık zamanı geldi; "Mavi Mavi"nin parasını ödemek istedik. "Olur mu" dedi, "o kadar konuştuk!"

Murat Koraltürk'ün "*Hisar* Vapuru Faciası ve Kabotaj Yeniden Düşünmek" başlıklı yazısı Zonguldak'tan İstanbul'a kömür taşıyan yaşlı *Hisar* gemisinin Eşek Adası önlerinde batmasını ve 22 denizcinin 22 Aralık 1937 günü hayatını kaybetmesini konu ediyor. Koraltürk bu kazadan ve başka verilerden yola çıkıp erken Cumhuriyet döneminde ticari filonun, denizcilik bilgi ve birikiminin yetersizliğine rağmen 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Kabotaj Kanunu ertesindeki uygulamaları, sistemdeki aksaklıkları ele alıyor.

Eylülde görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
23 EYLÜL 1922 TÜRKLERİN SEVİNCİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 JAMANAK GAZETESİ 1915
Hazırlayan: Aylin Koçunyan

18 100. YILINDA ÇANAKKALE SAVAŞLARI
Candan Kirişçi

19 TEHCİR ANLATILARI
Halide Edip Adıvar

20 OSMANLI'DA GÜVENLİK, SUÇ, CEZA VE HAPİSHANELER
Ufuk Adak

22 MAYAKOVSKİ'NİN İNTİHARI VE NÂZIM HİKMET
Zafer Toprak

32 HİSAR VAPURU FACİASI VE KABOTAJI YENİDEN DÜŞÜNMEK
Murat Koraltürk

40 MATEMATİĞİN TARİHSEL DİNAMİKLERİ-II
Beno Kuryel

48 MALTA COĞRAFYASINDA OSMANLI ETKİLERİ
Akın Öge

56 DROŞAK'IN TALÂT BEY'E TELGRAFI
Sevan Değirmenciyan

60 İSPANYA İÇ SAVAŞI'NDA ULUSLARARASI MÜDAHALE VE "ADEM-İ MÜDAHALE"
Ferit Burak Aydar

68 "YABANCI UYRUKLU GÖÇEBELER": BATI AVRUPA'NIN İKİ SAVAŞ ARASI SINIR REJİMİNDE ROMAN AİLELER
Ilsen About

76 ROMANLARA KARŞI İSKANDİNAV GÖÇ YASAKLARI: SAİKLERİ VE SONUÇLARI
Ludvig Wiklander

84 IRKÇILIK İLE ANTİKOMÜNİZM ARASINDA 1950-1951 BULGARİSTAN GÖÇÜ VE ROMANLAR
Pelin Tünaydın

94 GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE GENELEVLER
Hazırlayanlar:
Zerrin Iren Boynudelik
Emine Önel Kurt

Kapak: Çingene Müzisyenler, İzmir. *Evvel Zaman İçinde İzmir*, yayına hazırlayan Uğur Yeğin, Uğur Göktaş'ın koleksiyonundan. İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İstanbul, 2009

04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 23 Eylül 1922 tarihli nüshasında yayımlanan ve 9 Eylül 1922 günü Türk ordusunun İzmir'e girişinin İstanbul'da yarattığı sevincin yansımalarını anlatan, Yusuf Razi Bey imzalı bir makaleyi ele alıyor.

56 DROŞAK'IN TALÂT BEY'E TELGRAFI

Sevan Değirmenciyan, 2 Haziran 1915'te Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaktzutyun'un resmi yayın organı Droşak'ta Dahiliye Nazırı Talât Bey'e hitaben yayımlanan, protesto nitelikli bir telgrafı aktarıyor.

60 İSPANYA İÇ SAVAŞI'NDA "ADEM-İ MÜDAHALE"

Ferit Burak Aydar, sekseninci yıldönümünün eşiğinde İspanya İç Savaşı'nın uluslararası ilişkilerdeki yerine odaklanırken, savaşta sadece uluslararası müdahalenin değil, bir de "adem-i müdahale"nin öne çıktığını anlatıyor.

94 GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE GENELEVLER

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, 17. yüzyılın başlarında kompozisyonlarında cinsellik ve şehveti betimlemeye başlayan sanatçıların resimlerinin arka planını Frans van Mieris, Nicolaus Knüpfer ve Dirck van Baburen'den örneklerle inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 260, Ağustos 2015

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Doğa Basım İleri Matbaacılık İ.O.S.B.
Turgut Özal Cd.
Çelik Yenal Endüstri Mrk.
No: 117/2A-2B
İkitelli / İSTANBUL
Tel: (0212) 407 09 00

BASKI TARİHİ
Temmuz 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

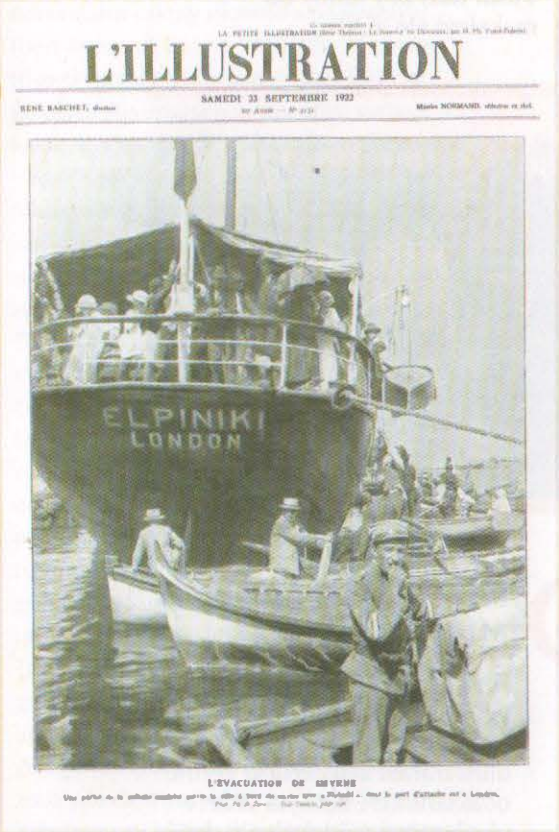
YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.
© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

23 EYLÜL 1922

TÜRKLERİN SEVİNCİ

L'ILLUSTRATION
SAMEDI 23 SEPTEMBRE 1922
ELPINIKI
LONDON
L'EVACUATION DE SMYRNE

İzmir'in Tahliyesi— İngiliz kolonisinin bir kısmı Londra'ya bağlı Yunan *Elpiniki* vapuruyla şehri terk ediyor.

Fotoğraf: Ph. De Zara.

Geçen sayımızda Girit nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında yükselen gerilimden söz etmiş ve bunun bir örneği olarak 1867 yılında *Panhellenion* vapurunun Girit isyanına katkısının Avrupa basınına nasıl yansıdığını incelemiştik. Bu sayıda, elli beş sene sonra, 1922 yılında son bulan Türk-Yunan çatışmasının son safhasını gene *L'Illustration* dergisi vasıtasıyla gözden geçireceğiz.

23 Eylül 1922 tarihli ve 4151 sayılı bu nüshada tahmin edilebileceği gibi asıl konu, Türk ordularının Yunanistan'a karşı kazandıkları zafer ve bunun neticesinde 9 Eylül günü İzmir'in de düşmesiyle Anadolu'daki üç senelik Yunan istilasının sona ermesiydi. Ne var ki *L'Illustration* bu önemli gelişmeyi iki ana başlık altında ele almıştı: İstanbul'daki kutlamalar ve İzmir'deki durum. Her iki konu da bolca fotoğraflandığı ve uzunca metinlerle işlendiği için biz de bu sayıyı bu bölünmeyi takip ederek dergimizin iki sayısına yaymaya karar verdik. Dolayısıyla bu ayki sayımızda zaferin İstanbul'daki yansımalarını, gelecek sayımızda ise İzmir'in alınışını inceleyeceğiz.

Anadolu'daki başarılı askeri harekâtın ve en sonunda 9 Eylül 1922 günü ordunun İzmir'e girişinin İstanbul'da yarattığı sevincin tezahürlerini *L'Illustration* dergisi, yerli bir gazetecinin kaleminden aktarmıştır. Bu gazeteci, sonradan Bel soyadını alacak olan Yusuf Razi Bey, son dönem valilerinden Giritli Sırrı Paşa'yla (1844-1895), saray anılarıyla[1] ünlenen besteci ve şaire Leyla Hanım'ın [Saz] (1850-1936) oğlu, meşhur mimar Vedat Bey'in [Tek] (1873-1942) de ağabeyiydi. 1870-1947 yılları arasında yaşamış olan Yusuf Razi Bey, mühendis olarak yetişmiş, 1920-1921 yıllarında da İstanbul şehremini olarak görev yapmıştı.

Yusuf Razi Bey'in aktarımının en ilginç tarafı, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde oluşan hareketi ne kadar açık ve kararlı bir şekilde desteklediğidir. Zaten Fransa'nın politikasının da 1920'den beri giderek Anadolu hareketinin temsil ettiği milliyetçi direnişe yaklaştığı düşünülürse, derginin bu sayfalarının böylesine olumlu ve destekçi bir tarz kullanması şaşırtıcı değildir. Yusuf Razi Bey'in Osmanlı hükümetinin direnişe yakınlığını teslim etmekle beraber bu konuda "çekingen" –yani korkak– davrandığını düşünmesi,

22 Nisan 1453 günü[1] Bizans'ın son imparatoru XI. Konstantin[2] elinde topla oynarken[3] gelip ona inanılmaz bir haber vermişler! Galata sırtlarına tırmanmış...

... ve hayretler içinde öküzlerin çektiği yetmiş adet Türk gemisinin bayırdan çıkıp diğer taraftan inerek Haliç'te yüzdüğünü görmüş.

Aynı anda 200.000 Türk de payitahtı Konstantinopolis'i muhasaraya almış, genç padişah II. Mehmed ise surların önüne uzun menzilli toplar getirmişti.

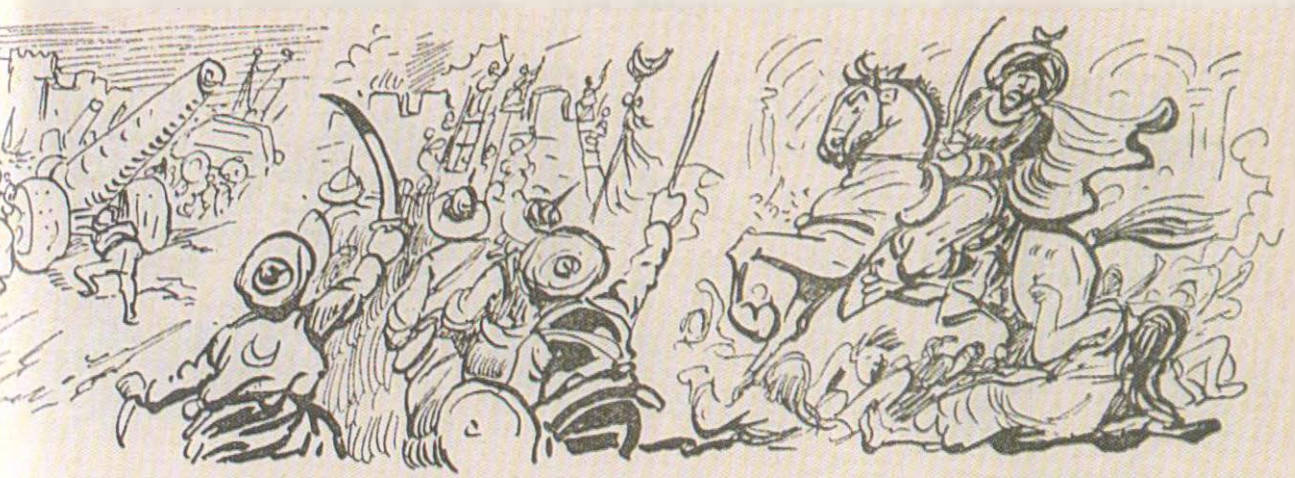
bu hislerin halk tarafından da paylaşıldığını söylemesi, Ankara'nın yükselişi ve başarıları karşısında İstanbul'un meşruiyet ve itibarının ne derecede azaldığını göstermesi açısından ilginçtir.

L'Illustration dergisinin bu sayısı, Osmanlı topraklarında rüzgârın ne kadar hızlı döndüğünü de göstermektedir. Sadece Yusuf Razi Bey'in değil, bizzat derginin tutumu da buna işaret ediyordu. İstanbul'dan gelen haberlerin başına eklenen iki paragraflık yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın övülmesine ve zaferlerinin İslam âlemindeki yankılarına ayrılan yer bunu göstermektedir. Keza makaleye eşlik etmek için seçilmiş olan resimler de en genel anlamda olumlu bir tavır sergilemekte, İstanbul'da yaşanan sevinç ve heyecanın paylaşıldığı hissini vermektedir. Zaten Yusuf Razi Bey de Pierre Loti ve Claude Farrère gibi "Türk dostu" Fransızları zikredip, göstericilerin Fransız karargâhının önünde durup "Yaşasın Fransa!" diye bağırdıklarını anlatarak bir gerçeği aktarıyor idiyse de aynı zamanda Fransız okurlarına etkili bir mesaj verdiğinin bilincindeydi.

Makaleyle doğrudan bir bağlantısı olmasa da içinde yer alan bazı ifadelerden mülhem bir istitrat olarak değerlendirilebilecek bir eklemeyle yazımızda aynı yıldan fakat *L'Illustration*'dan değil de onun benzeri İtalyan bir dergiden bir görüntüye yer vermeye karar verdik. İtalya'nın başlıca gazetelerinden *Corriere della Sera*'nın resimli pazar eki *La Domenica del Corriere*'nin 10-17 Aralık 1922 tarihli nüshasının kapağında Halife Abdülmecid Efendi, Fatih Camii'nde cemaatin arasında namaz kılarken görülüyordu. Resmin altında yer alan yazı da geleneksel olarak hünkâr mahfilinde herkesten ayrı olarak namaz kılan hükümdarın oradan inip halkın arasına karışmasının Abdülmecid'in cülusuyla birlikte ihdas edilen bir yenilik olduğunu vurgulamaktaydı. Tabii resme bakıldığında bütün cemaat secdeye varmışken bir tek Halife'nin ayakta olmuş olması, garip bir görüntü olduğu kadar vurgulanmaya çalışılan eşitlik kavramıyla biraz da çelişir gibi durmaktadır.

Aslında *L'Illustration*'daki makaleye bakıldığında Ayasofya'daki namazda hanedanın bazı üyelerinin de "gösterişsiz bir şekilde kalabalığın arasına karışmış" oldukları anlaşılıyordu. Dolayısıyla Abdülmecid'in halife seçildikten sonra başvurduğu bu yöntemin daha önce bazı şehzadeler tarafından uygulandığını anlamak mümkün. Bu da bir taraftan 1908 Jön Türk ihtilalinden sonra hanedanın kamusal alanda daha fazla görünmeye özen gösterdiğini ve kendine daha popüler bir imaj çizmeye çalıştığını hatırlatan bir olguysa da, aslında daha da belirgin olarak milli mücadele esnasında değişen siyasi ortamın bir etkisi de olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ankara ve Anadolu'da itibarını halka dayayan yeni bir kuvvetin ortaya çıkmasıyla birlikte İstanbul'daki "eski" iktidarın kendini tehdit altında hissetmemesi mümkün değildi. Tam da Anadolu'daki mücadelenin kuvvet kazandığı bir dönemde şehzadelerin ve ardından Halife'nin kendilerine daha "demokratik" bir görüntü vermeye çalışmaları büyük bir ihtimalle hissedilen bu tazyikın neticesinde hız kazanmıştı.

Dergide yer alan ve aynı zihniyet değişimine işaret eden diğer bir unsur, Henriot adıyla anılan Henri Maigrot'nun kaleminden "Keşiş" başlığı altında yayımlanmış olan karikatür şeridiydi.[2] Henriot burada mizah yoluyla Anadolu'da yaşanan Türk zaferinin ve Yunan hezimetinin bir tür hicvini yapmak üzere Konstantinopolis'in 1453'teki fethinin Ayasofya'yla ilgili en iyi bilinen efsanelerinden birini kullanarak, sütuna kapanıp ancak şehir Türklerden kurtulduğunda ortaya çıkacak olan keşişin hikâyesini günün politikasına uyarlamıştı.

22 Mayıs günü saldırıya geçtiler: Konstantin surlarda can vermiş, şehir ise yağmaya teslim edilmişti.

II. Mehmed, sunakların dibine sığınmış kadın ve ihtiyarları ezerek kutsal Aya Sofya Kilisesi'ne atıyla dörtnala girmişti.

Mustafa Kemal'in portresi arabayla gezdiriliyor.

Fotoğraf: Pathe, New York.

YUNAN HEZİMETİNİN ARDINDAN TÜRKLERİN SEVİNCİ

Mustafa Kemal'in ordularının Anadolu'da kazandıkları parlak zaferlerin, ardından da İzmir'in işgalinin haberi Türkiye'de ve bütün İslam ülkelerinde heyecanlı sevinç gösterilerine neden oldu. Ankara'da sayısız bir kalabalık Millet Meclisi'nin önünde toplanıp artık İstanbul'u ve Edirne'yi geri almaktan bahseden vatansever nutukları dinledi. Kafkaslar'da, Azerbaycan'da, Afganistan'da büyük şenlikler düzenlendi. Mısır'daki bütün Müslüman örgütler kaynamaya başladı ve uzaklardaki Hindistan'dan bile Mustafa Kemal'e sıcak tebrikler yollandı. Zaten Ganj Nehri'nin sahillerinde taarruzun başından beri Hilal'in zaferi için dualar edilip oruçlar tutuluyordu.

İstanbul'da ise gösteriler Fatih Sultan Mehmed Camii'nde ve Ayasofya'da düzenlenmiş, kalabalıklar şükür dualarında bulunmak üzere bu iki mabede akın etmişti. 10 Eylül günü İstanbul'da tabiiyet farkı gözetmeksizin Avrupa mağazalarına yönelik bazı taşkınlıklar olduysa da bunlar tekrarlanmamıştır. İstanbul'dan almış olduğumuz özel bir yazışma şehrin bu unutulmaz günler boyunca halini anlatmaktadır.

İstanbul, 9 Eylül

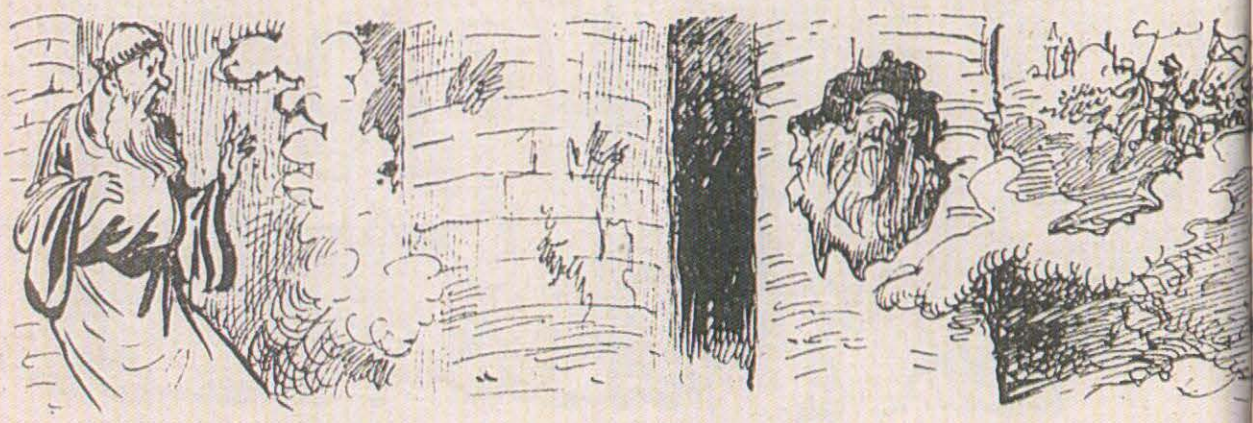
Milliyetçi taarruzun haberi burada ilk önce epeyce muğlak bir şekilde alındı; daha doğrusu taarruzun gerçekleştiği, Anadolu'yla olan bütün haberleşmenin birdenbire kesilmesinden tahmin edildi: Artık ne telgraf, ne mektup gidiyordu, tren hizmetleri kesilmişti, Karadeniz'in limanlarına uğramak isteyen ticari vapurlar, geri dönme emriyle karşılaşıyorlardı.

Olaylara göre gayet gecikmeli olarak ilk resmi tebligat gelmeye başladığında halk arasında sevinç yarattıysa da böyle durumlarda genellikle yapılanın aksine sakin hatta mütevazı bir üslupla kaleme alındıklarından zaferin gerçek boyutunu anlamaya müsaade etmiyorlardı. Nihayet olumlu ve ayrıntılı haberler geldiğinde sevinç doruğa ulaştı.

Ne var ki bu sevincin ifadesinin bazı sınırları bulunuyordu: Sokaklarda neredeyse hiçbir açık kutlama yapılmazken camilerde huşu içinde dualar edilip insanlar birbirlerini kutluyorlardı. Bir de halkın vatansever duyguların barometresi niteliğinde bir davranış olarak yaralı askerlere ve muhacirlere yardım için büyük masrafa giren ve kasası gözle görülür bir şekilde boşalan Hilal-i Ahmer'e[3] yapılan bağışlar ve para yardımlarını saymak gerekir.

Taarruzun başlangıcından sonraki ilk cuma günü zaten halk camilere akın etmişti; dün ise geçen haftaya nispetle izdiham daha da büyüktü. Namaz saatinden bir saat öncesinde Ayasofya dolmuştu; gelen kalabalıklar, genellikle kapalı tutulan üst galerilerin açılmasını istemiş, oralara seller gibi akmıştı. Dinen cuma namazı onlara farz olmadığı halde kadınlar, hiçbir abartısız 25.000 kişiyi bulan kalabalığın en az beşte birini oluşturuyordu.

Geçen cuma Fatih (II. Mehmed) Camii'ne gitmiş olan Veliaht Abdülmecid Efendi,[4] bu cuma namaza Ayasofya'da katılmıştı. Hanedandan başka şehzadeler de gösterişsiz bir şekilde kalabalığın arasına karışmış-

Ayini icra eden ihtiyar bir keşiş dualarına ara verip bir sütuna yaslanmış. Sütun yarılıp açılmış, keşişi içeri aldıktan sonra tekrar kapanmış.

Tanrının buyruğuna göre keşiş oradan ancak Yunanlıların Konstantinopolis'e girdikleri gün çıkabilecektir.

İstanbul'da Fatih Camii'nin avlusunda Mustafa Kemal'in ordularının İzmir'e girişini kutlamak üzere büyük bir alay düzenleniyor.

Fotoğraf: Pathé, New York.

lardı. Fakat halk arasında padişahın da Ayasofya veyahut İstanbul'un diğer büyük camilerinden birine namaz kılmaya gelseydi diye hayıflanılıyordu.

Türk mahallelerindeki evler ve dükkânlar bayraklarla donanmışken, yerli yersiz her vesileyle dalgalanan Yunan bayrakları birdenbire yok olmuştu. Ne var ki halk üzüntüyle belediye sarayları dahil hiçbir nezaret veya resmi binanın donanmış olmadığını görüyor. Mesele hükümet erkânının Türk ordularının başarısından dolayı bütün kalpleriyle sevinmiyor olmaları değil, zaten başka türlüsü mümkün müdür? Yabancı devletlerle olan resmi ilişkilerinde az çok Anadolu'daki milliyetçilerle aynı iddiaları savunuyorlar. Fakat yabancı işgali altındaki İstanbul'un bulunduğu durumda hükümet herhalde duygularını ifade ederken kendini belirli bir itidal göstermeye mecbur hissediyordur. Halkın da eleştirdiği tam da bu çekingenliktir, zira diğerleri kanlarını döküp hayatlarını tehlikeye atarken bunlar da halkın sevincine katılmak için azıcık bir tehlikeyi de göze alabilirlerdi.

11 Eylül

Keşiş beş asırdır dinliyor... İstanbul'a her bir ordu yaklaştığında silahların sesini duyup heyecanlanıyor... Yunanlılar mı geliyor? Hayır, Bulgarlar... Yok, Ruslar... İngilizler...

Bundan ancak üç hafta önce keşiş Yunanlıların sesini duydu. İşte onlardı! Çatalca'daydılar... Girmek üzerlerdi... Fakat Kemal Paşa onun bütün ümitlerini kırdı.

— Heyhat! Heyhat! diye iç çekiyor keşiş. Yunanlılar beni zıvanadan çıkaracaklar ama sütunumdan asla çıkaramayacaklar!

İstanbul'un sevinci: 8 Eylül Cuma günkü şükür duaları esnasında Ayasofya'nın içi.

LA DOMENICA DEL CORRIERE

Si pubblica a Milano ogni settimana

Supplemento illustrato del "Corriere della Sera,,

Anno XXIV — Num. 50 — 10 - 17 Dicembre 1922 — Centesimi 20 la copia.

Una nuova pel lustoso rito di Costantinopoli per l'investitura di Abdul Megid. Nella moschea di Fatih, il nuovo Califfo invece di terminare — secondo l'antichissimo cerimoniale — sulla tribuna speciale, scende a pregare in mezzo alla folla dei credenti.

İtalyan *Corriere della Sera*'nın pazar eki *La Domenica del Corriere*'nin 10-17 Aralık 1922 tarihli sayısının kapağında Halife Abdülmecid'i Fatih Camii'nde namaz kılarken gösteren resim. Resmin altyazısı: "Abdülmecid'in cülusu münasebetiyle İstanbul'daki görkemli âdete getirilen yenilik. Yeni Halife Fatih Camii'nde gayet eski geleneğe uygun bir şekilde özel mahfilde durmak yerine inip müminlerin oluşturduğu kalabalığın arasında dua ediyor.

Evvelsi günkü mektubum daha yeni gitmişti ki İzmir'deki yabancı konsolosların milliyetçi kuvvetler kumandanlığıyla Türk askerlerinin şehre girişi konusundaki müzakerelerinin haberi İstanbul'a ulaştı. Biraz sonra ise bu görüşmeler esnasında bir öncü birliğin İzmir'e girdiği haberi geldi... İşte o zaman halkın sevinci sınırsız bir şekilde patlak verdi. Mağazalardan kırmızı veya beyaz renkteki kumaş ve kâğıt parçaları her fiyata kapış kapış gitti ve evlerle dükkânları süsleyecek bayrak ve flamalara dönüştürüldü. Akşam saat 7'de her biri elinde bayrak tutan Darülfünun talebesiyle softalar (medrese öğrencileri) Fatih Camii avlusunda toplanıp İstanbul'un ana caddesi boyunca yürüdüler. Yol boyunca halktan katılanlar bu güruhu giderek büyütüyordu. Pierre Loti[5] ve Claude Farrère[6] caddelerinden geçerek Türklerin bu iki şanlı dostunu alkışlamak ve bir an Fransız karargâhının? önünde durup "Yaşasın Fransa!" diye bağırmak için anayolda sapıldı. Ardından da meşaleler ve fenerlerle gezinti bir fener alayı şeklini alıp At Meydanı'na kadar devam etti, oradan da başlangıç noktasına kadar geceleyin döndü.

Yusuf Razi

DİPNOTLAR

1 Leyla Saz, *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000).

2 Henriot veya Pif takma adlarını kullanan Henri Maigrot (1857-1933), önemli bir Fransız ressam ve karikatüristti. 1890'dan ölümüne kadar *L'Illustration*'da çalışmış, her hafta karikatürleriyle katkıda bulunmuştur (https://fr.wikipedia.org/wiki/Henri_Maigrot).

3 Kızılay.

4 Sultan Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Efendi (1868-1944), Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in şehzadesiydi. Vahideddin'in 17 Kasım 1922 günü yurtdışına kaçmasının ardından ona halef olmuş, fakat saltanat 1 Kasım günü kaldırıldığından padişah olarak değil, 19 Kasım günü Millet Meclisi tarafından seçilen halife olarak tahta oturmuştur. 3 Mart 1924 günü halifeliğin de kaldırılmasıyla bu görevinden alınmıştır.

5 Asıl adı Julien Viaud olan Pierre Loti (1850-1923), ilk defa 1876'da henüz Fransız donanmasında subayken İstanbul'a gelmiş, 1879'da ise İstanbul'da geçen meşhur romanı *Aziyade*'yi yayımlamıştır. Kendini her zaman "Türk dostu" olarak nitelemiş olan Loti, milli mücadelede desteğini devam ettirmiştir. Çemberlitaş civarında bir caddeye onun adı verilmiştir (bugün Pıyerloti Caddesi). Loti'nin İstanbul'u 1913'te ziyareti için bkz. Edhem Eldem, "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Pierre Loti'nin İstanbul'u Ziyareti", *Toplumsal Tarih* 127 (Temmuz 2004): 8-9.

6 Asıl adı Charles Frederick Bargone olan Claude Farrère (1876-1957) de Pierre Loti gibi donanmada subay olarak görev yaptıktan sonra yazarlığa soyunmuş, onun gibi "Türk dostu" olarak özellikle milli mücadele yıllarında Osmanlıları ve Türkleri destekleyen bir siyasi tavır sergilemiştir. Aynı nedenlerle Claude Farrère'in adı Çemberlitaş civarında bir caddeye verilmiştir (bugün Klodfarer Caddesi).

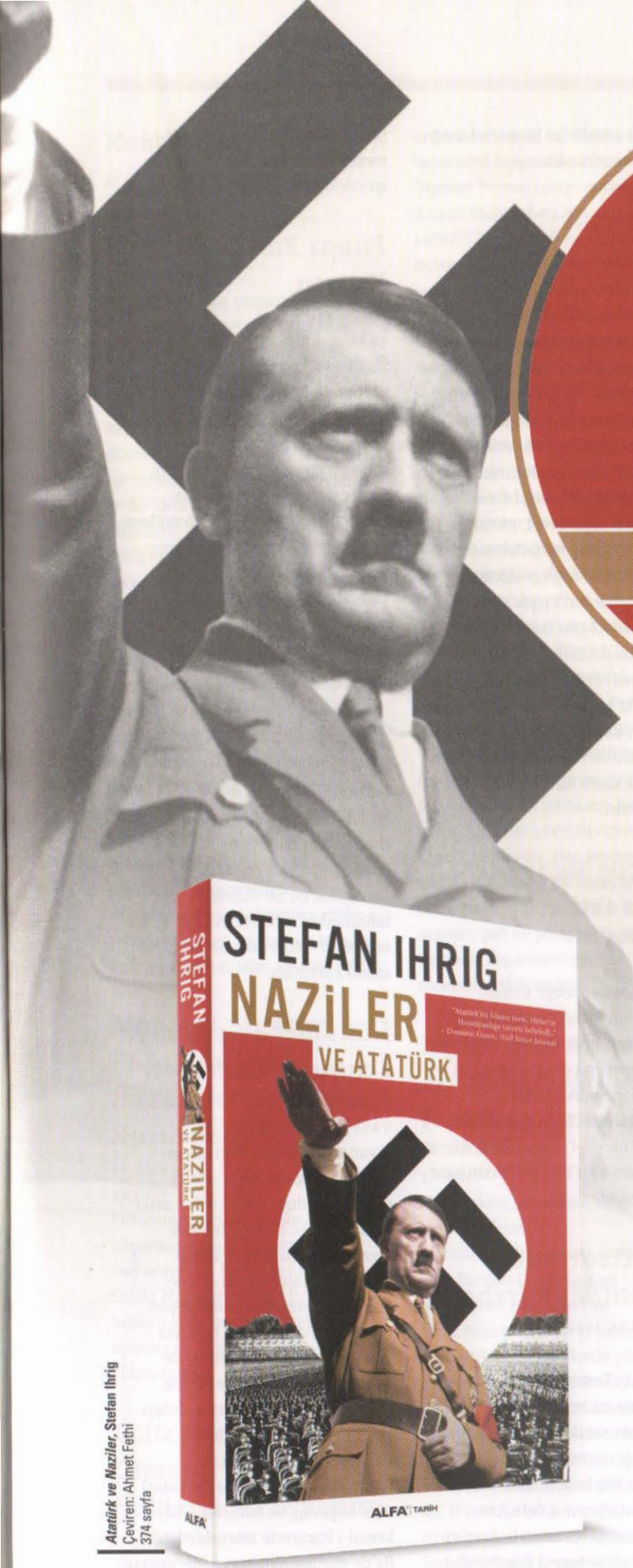
7 Muhtemelen Soğukçeşme'de Alay Köşkü'nün karşısındaki Askeri Rüşdiye Mektebi binası.

KARİKATÜRLERİN DİPNOTLARI

1 Konstantinopolis'in önündeki ilk Osmanlı birlikleri aslında 2 Nisan 1453'te görünmüştür.

2 Konstantinos XI Dragases Paleologos (1405-1448-1453), son Bizans imparatoru.

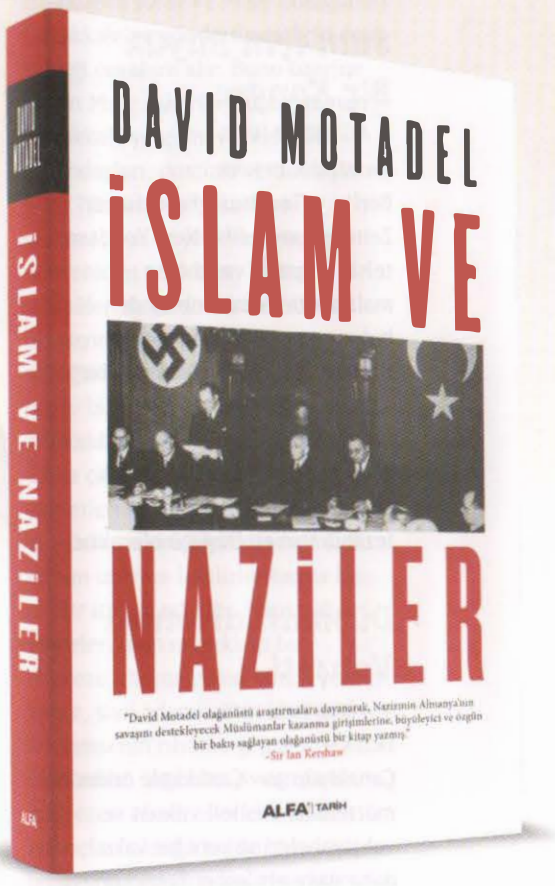
3 Metinde imparator *bilboquet* denen oyuncakla oynamaktadır. *Bilboquet*, küçük bir ayağa iple bağlı tek delikli bir toptan oluşan ahşap bir oyuncaktır. Amaç, tek elde topu havaya fırlatarak deliği ayağın sivri ucuna rastlayacak şekilde geri düşmesini sağlamaktır. Ortaçağda pek makbul olan bu oyuncak sonradan özellikle çocukların el ve koordinasyon becerilerini geliştiren bir eğlenceye dönüşmüştür. İmparatorun bununla oynaması bir umursamazlık ve aylaklık göstergesidir.

TARİH TEKERRÜR ETMESİN!

EYLÜLDE TÜM KİTAPÇILARDA!

***Atatürk ve Naziler*, Stefan Ihrig**
Çeviren: Ahmet Fethi
374 sayfa

***İslam ve Naziler*, David Motadel**
Çeviren: Ahmet Fethi
629 sayfa

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

ALFA®

Papa'nın Sulh Teşebbüsü

1 AĞUSTOS 1915

TANİN

Berlin 30– Osservatore Romano gazetesi Papa'nın muhariplere hitaben akd-i sulha teşviki mutazammın bir beyannamesini neşretmektedir. Papa şimdiye kadar düvel-i muhâsıma beyninde sulh ve müsâlemetin tesisi zımnında bütün gayret ve mesaisinin akim kalmış olmasına rağmen bu bâbda bütün ümitlerinin zail olmadığını beyan ile harbin sene-i devriyesi günü muharebeye nihayet verilmesini temenni ve Cenab-ı Hakka karşı mesul olan rüesâ-yı akvamdan istirhamının is'âfını beyan ile diyor ki: "Sulhtan bahsetmenin zamanı hulûl etmiştir. Muhibb-i sulh olanların bu vadide buna müzaharette bulunacaklarından eminim. Sulh ve muhâdenetin iadesine çare bulmaya muvaffak olanlar şâyan-ı tebcîl ve takdistir." İtalya matbuatı Papa'nın bu beyanatını şiddetle reddetmektedir.

Sulh İçin Büyük Bir Kongre

3 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Berlin 31 Temmuz– Frankfurter Zeitung gazetesine New York'tan telsiz telgrafla varid olan malumatta, Alman neslinden bulunan Amerikalıların eylül iptidasında Şikago'da büyük bir sulh kongresi akdedecekleri ihbar olunmaktadır. Bu vesile ile yapılacak tezahürat birçok zamanlardan beri icra edilen tezahüratın en büyüğü olacaktır.

Düşmanlarımızın Vahşeti

4 AĞUSTOS 1915

İKDAM

Çanakkale 30– Çanakkale önündeki müttefikler silsile-i vukuat ve vahşiyanelerine yeni bir vaka daha ilave ettiler. 17 Temmuz öğleden evvel bir düşman tayyaresi Ezine'deki hastahane binasına bir bomba attı. Hastahanenin cephesi yıkıldı ve zavallı bir hasta nefer ağır surette mecrûh oldu.

Bir Senelik Harpten Sonra

5 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Berlin 3 Ağustos– (Daily Telgraf) gazetesi, muharebenin ilk senesinde cereyan eden vakayi' ve hadisatı telhis ettiği sırada diyor ki: "Bir senelik harpten istihsal ettiğimiz netayicin büyük ümitlerimizi boşa çıkarmış olduğunu itiraf etmeliyiz. Bundan bir sene evvel, Almanya'nın muvakkat birkaç muzafferiyet ihraz ettikten sonra mağlup olacağını ve düşmanlarının tazyik ve tesiri altında ezileceğini farz etmiştik. Hâlbuki bu ümidimiz de neticesiz çıktı. Alman orduları şarkta galip mevkiinde bulunuyorlar. Garpta ise mevkileri katiyen sarsılmamıştır. Bu gün Belçika'nın tamamı, Fransa'nın büyük bir kısmı Almanya'nın taht-ı işgalindedir.

Varşova ile İvangrad Sukut Etti

6 AĞUSTOS 1915

İKDAM

Dünkü ajanslar tebşir ettiler: Polonya'nın makarr-ı idaresi ve Rusların can noktası olan Varşova ile, Rusların en çok güvendikleri ve fevkalade mukavemet edebileceklerini ümit eyledikleri İvangrad mevki-i müstahkemi Alman ve Avusturya kıt'âtı tarafından zapt ve işgal edildi. [...]

Aras Civarında Şiddetli Muharebeler

7 AĞUSTOS 1915

TANİN

Erzurum 23 Temmuz– Aras cenubunda muharebeler başladı. Cephemizin sahile kadar her noktasında düşmanın bütün taarruzatı telefatla püskürtülüyor. Bahadır kıtaâtımız 4 defa icra ettikleri süngü hücumuyla Aras'ın şimalindeki bir tepeyi düşmandan zapt ettiler. [...] Şehrimizdeki Rus üserası Varşova'nın sukutunu sulh mukaddimesi addederek fevkalade sevinmişler, halkın tezahürat-ı meserret-kâranesine kışladan iştirak eylemişlerdir.

Papaz Bahçesi Korusu

8 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Kadıköy civarında Kurbağlıdere kurbunda "Papaz Bahçesi" namıyla meşhur bu latif ve şairane koruda bayramın birinci gününden itibaren cuma ve pazar günleri ve geceleri beyefendilere ve cumartesi günleri hanımefendilere ve geceleri yine beyefendilere mahsus olmak üzere en güzide sazende ve hanendelerden mürekkep yedi kişilik bir ince saz takımı tarafından icra-yı ahenk edilecektir.

Tebliğ-i Resmi

9 AĞUSTOS 1915

İKDAM

26 Temmuz 331 tarihiyle Karargâh-ı Umumi'den bildirilmiştir. Barbaros zırhlısı bu sabah Çanakkale'de bir düşman tahtelbahiri tarafından gark edilmiştir. Mürettebatın kısm-ı azamı kurtarıldı.

Hükümet-i Osmaniye Lehinde Tezahürat

9 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Viyana 7 Ağustos– Dün akşam bir cemm-i gafir başta askeri muzikası olduğu halde fener alayı tertip ederek Türkiye lehinde tezahüratta bulunmak üzere Osmanlı Sefarethanesi önüne gitmiştir. Sefarethane müsteşarı ile Sefarethane erkânı balkona çıkmışlar ve Osmanlı marşı ile karşılanmışlardır. Sefarethane memurini bu tezahürattan dolayı beyan-ı teşekkür eylediler. Müsteşar Bey İmparator Fransuva Jozef şerefine (yaşasın) diye bağırmış ve halk, bu nidayı kemal-i hararetle tekrarlamıştır. Ba'de muzika Avusturya Macaristan çalmış ve Türkiye lehinde pek hararetli nümayişler icra olunmuştur.

Kahraman Barbaros'un Şanlı Akıbeti

10 AĞUSTOS 1915

TANİN

Barbaros zırhlısı muharebe bidayetinden beri çok defalar Çanakkale muharebatına iştirak etmiş ve ağır toplarını ateşiyle Arıburnu'na çıkan düşmana ağır zayiat verdirmiştir. Bundan maada düşmanın birçok nakliye sefaini ve bir torpido muhribini mahveylemiş ve bir defasında Arıburnu'ndaki düşmanın ihraç iskelesini tahrip etmiştir. Kendisine bu kadar zarar veren Barbaros'un ve sair emsali sefain-i harbiyemizin izalesi için düşmanın Marmara'ya geçirmek istediği tahtelbahirlerinden altısı cezalarını buldular. Ancak alınan tedabir ve manialar arasından geçebilen düşman tahtelbahiri ise [...] ilk defa olarak Osmanlı donanmasının bir hatt-ı sefinesini vurabilmiştir. Osmanlı bahriyesi, karada vazifeten harbi ifâ eden ordudaki kardeşlerine şan ve şerefle ifâ-yı muavenete koşan sefine-i harbiye ile beraber rütbe-i şahadete erişen zabitan ve efrad-ı bahriyesiyle müftehir ve mübahidir.

Mahmut Muhtar Paşa Almanya İmparatoriçesinin Huzurunda

13 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Potsdam 12 Ağustos– Almanya İmparatoriçesi Hükümet-i Osmaniye'nin Berlin Sefir-i Sabıkı Mahmut Muhtar Paşa'yı berây-ı veda huzuruna kabul eylemiş ve müşârünileyhi yemeğe alıkoymuştur.

Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu Hakkındaki Beyanatı

18 AĞUSTOS 1915

TANİN

Von Der Goltz Paşa Hazretleri, Amerikan Telgraf Ajansı'nın Dersaadet muhabirine Osmanlı ordusu hakkında ber-vech-i ati beyanatta bulunmuştur:

"Hemen hemen bütün cihanın Balkan Muharebesi'nin ağır bir talihsizlikle neticelenmesinden dolayı Osmanlı ordusunun bu gün en zayıf bir halde bulunduğunu zannettiği bir anda Türk askeri bütün kuvvet ve mukavemeti ile meydana çıktı. Bu tezahüratın iki sebebi vardır ki bunlar bugünkü genç Türk neslinin mahsulüdür. Bu sebeplerin biri ittihad-ı milli ve diğeri de mevcudiyet-i milliye hissidir. Daha sade bir surette ifade-i meram etmek için bugünkü Osmanlı ordusunun hakiki bir Osmanlı ordusu olarak meydana çıktığı ve her bir neferi için bir vatan demek olan Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti için muharebe eden bir Osmanlı ordusu olduğu söylenebilir. İşte İngilizlerin ve Fransızların İstanbul'a bir yol açmak için icra eyledikleri teşebbüsatta zorlanması gayr-ı kabil bir ateş ve çelik istihkâmı karşısında bulunduklarını görmelerinin asıl sebebi bunlardır. Her şeyden ziyade Çanakkale'de cereyan eden muharebe, Türk mefkûresi için azamet, şan ve şeref ve hususiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyeti demektir."

İngilizlerin Mısır'da Asker Tedarikine Teşebbüs Etmeleri

18 AĞUSTOS 1915

TANİN

Mısır askeri Çanakkale'ye gitmeyi nasıl reddetmiş?

İngilizlerin Mısır'da asker tedarik edip bunları Çanakkale'ye göndermek istedikleri ve fakat Mısırlıların bunu şiddetli reddettikleri, geçenlerde yazılmış idi. Mısırlıların İngilizlerin arzusuna itaat etmemelerinden dolayı İskenderiye'de bazı hadiseler zuhur ettiği de o zaman söylenmiş ve fakat bu bâbda tafsilat alınamamış idi. (Frankfurter Zeitung)un istihbaratına nazaran Almanya'daki Şark İstihbarat Cemiyeti bu vakaya dair mevsûk bir menbadan âtideki malumatı almıştır:

"Bir gün hıdiv-i kâzib tarafından neşredilen ve parlak sözleri ihtiva eyleyen bir beyannamede Mısırlılar hizmet-i askeriyeye duhule teşvik olunmuş idi. Bunu üzerine İngiltere Mısır'ın muhtelif şehirlerinden ancak 125 kişi kadar toplamaya muvaffak olmuş idi. Bunlar askerliğe kaydedilirken kendilerine yalnız talim ettirilip Mısır'daki mevaki-i askeriyede istihdam olunacakları bildirilmiş idi. Fakat bunlar bir araya toplandığı zaman onlardan bir bölük teşkil edilmiş ve talim ettirildikten sonra İskenderiye'ye sevk olunmuş idi. Bu Mısır bölüğünün hiç hatır ve hayalinden geçmeyeceği bir zamanda bir gün vapura irkabı emri gelir. Kanada ve Avustralya askerleri İskenderiye iskelesi rıhtımına kadar bölüğe refakat ederler. Mısırlıların nereye sevk olunduklarına dair irad ettikleri bütün sualler cevapsız kalır. Nihayet işin kesb-i ciddiyet ettiğini gören Mısırlılar, aralarından birini mükâlemeye memur ederek İngiliz kumandanı nezdine gönderirler. Bu adam gidip kumandandan kendilerinin nereye sevk edilmek istendiğini sorar ve Mısır bölüğünün Çanakkale'ye gönderilmesi için emir geldiği cevabını alır. Bunu üzerine bütün Mısır askerleri hiçbir zaman Çanakkale'ye gitmeyeceklerini, vatandaşları, dostları ve dindaşları olan Türklere karşı katiyen muharebe etmeyeceklerini müttehiden söylerler. Yalnız teamülen değil dinen dahi böyle bir şeyin kendileri için memnu olduğunu anlatırlar. İngilizler böyle bir şey yapamayacaklarını anladıklarından Mısırlıları iyilikle iknaa çalışırlar. Fakat bütün gayretleri müsmir olmaz. Mısırlılar bir türlü vapura bindirilemez. [...] Bunun üzerine İngilizler başka bir tedbir ittihaz ederler. Avustralya askerlerinden mürekkep bir müfreze rıhtıma giden bütün yolları kapar, sivil adamlardan herhangi bir kimsenin rıhtıma gelmesi men edilir. Diğer bir Avustralya müfrezesi efradı ellerinde öküz kırbaçları olduğu halde Mısırlıların bölüğüne hücum eder. Mısırlılar kırbaç darbeleri ile vapurlara cebren bindirilmek istenir. Nihayet Mısırlılar karşılarındakinin

kendilerine faik olduğunu ve evvelce de silahlarının alındığını nazar-ı dikkate alarak itaate mecbur kalırlar. Bundan sonra Mısırlıların vapura irtikab edilip Çanakkale'ye getirildikleri maalesef anlaşılamamıştır.
Bu hadiseden pek sathi bir surette bahseden bir Mısır gazetesi bin lira ceza-i nakdiye ve ser muharriri bir ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Rusların ve Ermeni Çetelerinin Yaptıkları Mezalim

19 AĞUSTOS 1915

TANİN

Erzurum– Ruslar ve Ermeni çeteleri Van'da bidayette Islam mahallatını ve kaçarken Ermeni mahallatını kâmilen yakmışlar, kadın ve kızlara tasallut ve ahaliyi katl ve hatta Amerikan müessesesine iltica eden acezeyi, çocukları müesseseye ateş vererek mahvetmişler, Islamlara karşı mezalim icra eylemişlerdir. Ruslar ricatlarında Amerikalıları Italya konsolosunu beraber götürmüşlerdir. Alman eytamhane muallimesini birkaç yetimle birlikte kayıkla götürürler iken müfrezelerimizin yetişmesiyle firar ettiklerinden muallime Van'a avdet edebilmiştir. Ruslar Alman eytamhanesini de yakmışlardır.

Müze-i Askeri-i Osmani

20 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

5 Ağustos Cuma günü Müze sinemasında: Osmanlı ve müttefiklerimiz muharebatı manzaralarını havi bu hafta gelen kordelalar. Bir tayyarecinin uçarken arz üzerindeki meşhûdâtına ve avcılığına, batırılmış bir tahtelbahirin tahliyesine, demir madeninin tahte'l-arz istihsal ve nakline, Cezayir'de "Oran" şehrine, "muz" meyvesinin nasıl toplattırılıp sevk edildiğine dair manzaralar ve irtisamlar: Bazı selâtin-i meşhûre-i Osmaniye ve ecnebi hükümdarlarına ve Çanakkale muharebatına dair menâzır-ı mühime öğleden sonra gösterilecektir.

Tevfik Fikret İrtihal Etti

20 AĞUSTOS 1915

İKDAM

Bu kara haberi dün sabah aldık. Bize telefonla "Tevfik Fikret evvelki akşam irtihal etti" dediler. Şaşırdık; damağımız uyuştu. Telefonun önünden sendeleyerek çekilirken kalbimiz sızlıyor ve gözlerimizden yaşlar boşanıyordu. Bu ne elim ve telâfisi gayr-ı kabil bir zıya! !...! Tevfik Fikret en büyük şairimiz idi. Tevfik Fikret en büyük sanatkârımızdı, Tevfik Fikret Türk dehasının ulvi bir timsali, bir büyük siması idi! Tevfik Fikret bir şair bir sanatkâr değil, bir dâhi, asırların pek güç yetiştirebileceği mümtaz bir şahıs idi. Onun irtihali memleketimizin hayat-ı irfan ve bedayiinde ne acıklı bir boşluk bıraktı.

Sokullu Mehmed Paşa İhtifâli

21 AĞUSTOS 1915

TANİN

Tarihimizin mazhar-ı tebcili olan Sokullu Mehmed Paşa'nın fecia-i şehadeti sene-i devriyesine müsadif ağustosun onuncu pazartesi günü Eyüp Sultan'da türbe-i muallaları havalisinde bir ihtifâl icra edilecektir. !...!

İtalya ile İnkıta-i Münasebet İtalya Sefiri Gitti, Osmanlı Sefiri Geliyor

22 AĞUSTOS 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Tebliğ-i resmi: Hükümet-i metbuasından aldığı emir üzerine Dersaadet Sefiri Marki Garoni bugünden itibaren İtalya'nın hükümet-i seniyye ile kat'-ı münasebet ettiğini Bâb-ı Âli'ye bildirerek pasaportlarını talep eylemiş, hükümet-i seniyye de bilmukabele Roma'daki sefirini geri çağırmıştır.

Nabi Bey'in ve Trablus'taki Memurlarımızın Avdeti

24 AĞUSTOS 1915

TANİN

Lugano 22– Roma'dan bildiriliyor: Italya Hariciye Nezareti Devlet-i Osmaniye'nin Roma Sefiri Nabi Bey'e pasaportlarını takdim etmiştir. Aynı zamanda Trablus'ta bulunan memurin-i Osmaniye'nin pasaportları dahi verilecektir. Italya'daki tebaa-i Osmaniye'nin himayesi İspanya devleti tarafından deruhde edilmiştir.

Osmanlı Darülfünunu'nda Alman Mualiimler

25 AĞUSTOS 1915

İKDAM

Berlin 23 Ağustos– Türk ve Alman Ittihad Cemiyeti İstanbul Darülfünunu'na Alman muallimleri celbi tasavvuru hakkında ber-vech-i âti malumatı vermektedir.
Devlet-i Âliyye Maarif Nezareti Istanbul'da Alman muallimlerine birçok muallimlikler tevdiini tasavvur etmektedir. Bu karar Osmanlı Hükümeti'nin harbe rağmen ne kadar metin bir iman ve muvaffakiyetle memleketin istikbalini derpiş ettiğini isbat ettiği gibi Türkiye'nin ittifaktan yalnız askerlik nokta-i nazarından değil ilim ve maarif vadisinde de semerat-ı iktitaf emrinde çalıştığını meydana koymaktadır. Şimdilik Alman muallimlerinden 14 kişi celp olunacak ve bunlar ilm-i ahval-i ruh, terbiye-i etfal, milel-i şarkiye tarihi, nebatat, coğrafya, tabakatü'l-arz, kimya, ilm-i servet, usul-i maliye, Ural Altay lisanları, ulûm-i elsine-i sâmiye lisanlarını tedris edeceklerdir.
Maarif Nezareti Müsteşarı Mösyö Şimit'e mualliminin intihabı tevdi edilmiştir. Alman maarif erkânı müşârünileyhe pek ziyade muavenette bulunmuşlardır.[...] Türk talebesinin kâfi derecede Almanca lisanına vakıf olmadıkları cihetle bütün dersleri Türkçe

tercüme edilecek ve muallimin katiyen Fransızca kelam etmeyeceklerdir. Mezkûr muallimler ile beş sene için mukavele akdedilecektir.

Yeni İlan-ı Harpten Dolayı İtalya'da Harekât-ı İğtişaşkârane

26 AĞUSTOS 1915
TANİN

Berlin 24 Ağustos– (Lokal Anzeiger) gazetesi Cenevre'den istihbar ediyor: "Paris gazeteleri, pazar günü İtalya'nın birtakım sanayi mıntıkalarında ve havali-i ziraiyesinde zuhura gelen hadiseler hakkındaki telgrafnameleri neşretmiyorlar. İtalya'nın Türkiye'ye ilan-ı harbi, İtalya'da büyük ve vâsi' hoşnutsuzluk hasıl ederek bunun neticesinde yer yer gürültüler kopmuş ve arbedeler, şurişler vuku' bulmuş, polisin müdahalesi icab etmiştir."

Berlin 23– Sicilya'dan bildiriliyor: "İtalya Krallığı'nın mevcudiyetinden beri İtalyan kavmi için Türkiye aleyhine İtalya hükümet-i hazırasının teşebbüs ettiği ikinci muharebe kadar, nefretle telakki olunan bir hadise vuku bulmamıştır. Her nevi mahrumiyetler içinde zahmet çekmekte olan Italyanlar bu teşebbüsün avakıb-ı elimesinden endişe içindedirler."

İstanbul ve Boğazlar Hakkındaki Muahede

29 AĞUSTOS 1915
TASVİR-İ EFKÂR

Rusya ile Fransa ve İngiltere arasında akdedilen Istanbul ve Boğazlar hakkındaki muahedenameyi ber-vech-i ati derc ediyoruz. Avusturya hükümetinin nim resmi mürevvic-i efkârı addedilen (Wiener Allgemeine Zeitung) gazetesi Istanbul ve Boğazlar hakkında Fransa, İngiltere ve Rusya arasında münakid muahedenamenin metnini neşrediyor. 1914 senesinin Kânunievvelinde akdedilmiş olduğu söylenen bu muahedename mevad-ı atiyeden mürekkep imiş:

1- İngiltere ve Fransa hükümetleri Çanakkale'yi zapt ederek İstanbul yolunu açmak ve İstanbul'u işgal eylemek için ordu sevk edeceklerdir.

2- Rusya, İngiliz ve Fransız ordularına Karadeniz Boğazı'nda bir hareket icra etmek suretiyle müzaheret edecektir. Maamafih Rusya bu hususta kat'i bir taahhüt ve mecburiyet altında bulunmayacaktır.

3- Istanbul ve Çanakkale, Rusya'nın taht-ı tasarruf ve hâkimiyetinde kalacaktır.

4- Bu muahede, Romanya'nın vaziyeti üzerinde gayri-i müsait bir surette icra-yı tesir edebileceği için, metni hafi tutulacaktır.

5- Rusya nihayet mart gayesine kadar kuva-yı askeriyesi ile Berlin'e kadar ilerleyeceğini taahhüt eder.

[...]

Mart geldi geçti. Fazla olarak üzerinden beş ay daha mürur etti. Rus orduları her geçen günde Berlin'den biraz daha uzaklaştılar. Acaba itilafçılar hakikat-i vukuatın meraret-i zehr-nakini unutmak için şimdi nasıl muazzam hülyalar içinde dem-güzar oluyorlar?

Kerkük'te Mektepler Tesis ve İnşası

29 AĞUSTOS 1915
İKDAM

Kerkük 14 Ağustos– Kerkük Sanayi Mektebi tevsi edilerek leyliye tahvil olunmuştur. Evvelce inşasına başlanılan inâs mektebinin resm-i küşadı ve ayrıca bir numune ibtidaisinin vaz'-ı esası icra kılınmıştır.

Tevfik Fikret Merhumun Mahdumu İçin

29 AĞUSTOS 1915
TASVİR-İ EFKÂR

Dünkü nüshamızda merhum Tevfik Fikret Bey'in mahdumu Haluk Bey'in resmini derc eylediğimiz sırada, mumaileyhin elyevm Amerika'da bulunduğunu ve pederinin üful-i na-be hengâmından henüz haberdar olmadığını yazmıştık.

Dün Maarif Nezareti'nden gazetemize bildirildiğine göre, Nezaret, Tevfik Fikret'in millete yadigâr bırakarak hasret gittiği bu gence dört yüz frank maaş tahsisine karar vermiştir.

Anfartalar'daki Muzafferiyetimiz

30 AĞUSTOS 1915
TANİN

Çanakkale 16 Ağustos– Sizi tebşir ederim, avn-i Hak'la Anafartalar Ovası düşmanın son ümitlerine yakında ebedi medfen olacaktır. Üç gündür cereyan eden muharebe umumun bu kanaatini tamamıyla isbat etmiş oldu. Askerlerimizin gösterdiği cesaret ve fedakârlığı tasvir edecek cümle bulmaktan acizim. Düşmanın Anafartalar'a daha bidayet-i ihracında bütün emelinin Arıburnu karşısındaki mevzi'lerimizin sağ cenahına hâkim olan Kocaçimen Dağı'nı elde etmek olduğu anlaşılıyor idi. Buna var kuvvetini sarf etti. Bu uğurda kuvvetinin nısfını feda etmişken bir neticeye muvaffak olamadı. İlk hezimetinin yorgunluğunu bir hafta kadar istirahatla giderdikten sonra 13 Ağustos'ta bu hedefe nail olmak için tekrar tekrar akurane taarruz etti. Her taarruzu kendisine kanlı zayiata mal olmaktan başka bir netice vermedi. Yalnız Azmakdere cenubunda üç fırka kadar tahmin edebildiğim düşman kuvveti üç dört saatlik bir muharebe neticesinde hemen üçte bire tenezzül etti. 15 Ağustos günü bu telefat miktarı hiç aldanmayan takdirkâr nazarlar önünde laakal 10 bini buldu. Mecruhlarıyla beraber bu üç günlük muharebe düşman zâyiatını 20 bine çıkarmıştır. Bilahare alınan esirler telefatın daha fazla olduğunu müttehiden beyan ediyorlar. Esirlerin ifadesine nazaran düşman karaya çıkan taze efradını telefatın kesretinden ürkütmemek için bunları geceden ileri hatlara sürüp daha gündüzü göstermeden hemen taarruza sevk etmekte idi.

1 AĞUSTOS

Almanya'nın Gücünün Sırrı

[...]

Akılların eşitsizliği, metot farklılıklarının sonucundan başka bir şey değildir. Descartes, "Metot Hakkında Konuşma" adlı eserinde, "sağduyunun insanlara eşit şekilde verilmiş olduğunu; metot farklılıklarının birinin sağduyulu diğerinin ise tam tersi görünmesine sebep olduğunu" yazmaktadır [...] Eğer bu böyleyse, Alman metodu Fransızınkinden üstündür, çünkü "Gerçeğin ölçütü deneydir" ve mevcut savaşın sonuçları Almanya'nın lehine olmaya meyillidir. Kuşkusuz ki Fransız aklı, aydınlık ve tamamen mantık demektir [...] Ancak gözlemlemeliyiz ki o aydınlık ve mantık yüzeyseldir [...] Alman aklı olguları ve olayları saptar; onları yeni gruplara göre sınıflandırır ve onlardan heyecanlar üretir; yeni durumları eskileriyle karşılaştırır ve böylelikle yeni işlemler yaratır. O gerçekliğin analizinden genel kurallara doğru yükselir ve gerektiğinde bunlar üzerinden adım adım somutluklar sahasına iner. Sonuç olarak, Alman ideallerinin kaynağı hareket halindeki yaşamdır ve bu yüzden de onlar hayal olmaktan öte her zaman uygulanabilir nitelik taşırlar [...] Tam tersine, Fransız aklında duygusallık ve hayal genellikle önemli bir rol oynar. O aklın yüksek, güzel ve bazen yüce duygulara gücü yeter ancak bu duygular hayali bir nitelik taşır ve uygulama sahasına yetişinceye kadar, ya kendilerini oluşturan unsurlar gerçeklikten doğmuş olmadıklarından ya da onları ete kemiğe büründürmek için gerekli irade gücü eksik olduğundan geriye hiçbir şey kalmaz. Kısacası o, sentez metoduyla çalışır [...] Doğu'daki halklardan Türkler (savaşçı olarak), Almanlarla göze çarpan benzerlikler sunan belki de tek unsurdur. Bu olguyu vurgulamak önemlidir, çünkü bir halk sadece kendi ırksal yetenekleri için elverişli bir zemin sunan bir medeniyeti benimseyebilir. Almanlar, biz Ermenileri bizim onları tanıdığımızdan daha iyi tanıyorlar. Bugün klasik Ermeniceyi Venedik ve Viyana'daki bir Mıkhitaryan rahibi kadar doğru yazan bir düzine Alman Oryantalist saymak mümkündür.

Ancak maalesef ki diğer Osmanlı halkları gibi Fransız medeniyetini benimsemeye çalışmışız ve bu kendisinden beklenen tüm meyveleri vermemiştir [...]

A. Çizmeciyan

4 AĞUSTOS

Rusya'da Karışıklık

Moskova'da meydana gelen pogrom (kıyım ve talan) konusunda, Rotterdam'dan mektupla, merkezi Cenevre'de bulunan Rusya Musevileri Sosyalist Komitesi'ne şu bilgiler gönderilmiştir: "Moskova'daki pogrom büyük bir nicelik kazandı; Tversk Meydanı'ndaki mahalle tamamen harap edildi. İnsanlar nehre atıldı ve öldürüldü; evler kül oldu [...] Moskova'da durum siyasi açıdan çok karışık [...] Museviler sarsılmış durumda [...] Ancak Barkin ve Sazanof'un araya girmeleriyle, Musevilerin Petersburg'dan çıkarılması ertelendi. Büyük prens, bankerler hariç, Riga vilayetinin işgal edilmesinden hemen sonra onların çıkarılmasını emredecek. Çok kuvvetli bir anti-Musevi propaganda başladı [...]"

10 AĞUSTOS

Türkiye ve Almanya

Deutsche Tages Zeitung, yeni Üçlü İttifak hakkında konuşarak Alman İmparatorluğu'nun sadece savaşın devamı için Türkiye ile silah arkadaşlığı yapmadığını yazıyor. Bu ittifak, silah arkadaşı iki tarafın hayati menfaatlerinin benzerliği ve uyumu üzerine kuruludur. İttifak, parlak şekilde kendi denemesini tamamladı. İki devlet arasında sıkı birlik duygusu artmakta ve gittikçe derinleşmektedir. Aynı zamanda, savunma alanında benzer bir konum benimsemenin vazgeçilmez ihtiyacı da artmaktadır. Yeni Üçlü İttifak siyasi, iktisadi ve askeri açıdan devamlı bir birliktelik üzerine temellendirilmeli ki İstanbul, Budapeşte, Viyana ve Berlin'i birbirlerine bağlasın. Bu durum sadece Rus gücünün yok edilmesiyle gerçekleşebilir [...]

12 AĞUSTOS

Süre İstanbul Savaş Mahkemesi Başkanlığı'ndan

İstanbul Savaş Mahkemesi kaçak durumda bulunan Boğos Nubar Paşa'nın yargılanmak üzere mahkemenin huzuruna çıkması için on günlük süre verdi. Boğos Nubar Paşa, Doğu vilayetlerinde bağımsız Ermenistan kurma niyetiyle savaştan faydalanarak üçlü İtilaf devletleriyle işbirliği yapmak; Eçmiadzin Katolikosu'nun düzenleme ve tavsiyesiyle Ermenilerden bağış toplamak ve topladığı paralarla Kafkasya'da Rus ordusuna gönüllü asker kaydetmek; bununla birlikte, aynı amaç için, Osmanlı hükümetine karşı ayaklanan Ermenilere maddi olarak ve başka yollarla yardım etmek; Amerika'da yayımlanan "Aztak" ve "Yeridasart Hayasdan" gazetelerinde tüm Ermeni ulusuna yönelik ihtilal çağrıları yayımlamak; aynı zamanda Balkan Savaşı'ndan sonra oluşan ve Osmanlı hükümetinin zayıflamasına neden olan bir önceki durumdan faydalanarak Doğu vilayetleri meselesinde Ermeni komitelerine önderlik yaparak tüm Ermeni ulusunun delegesi sıfatını takınarak yabancı kontrolünde yarı bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için üçlü İtilaf devletlerinin başkentlerinde Osmanlı hükümeti aleyhinde girişimde bulunmakla suçlanmaktadır.

Bu durumda, Boğos Nubar Paşa, verilen süre içinde mahkemenin huzuruna çıkmazsa, ceza usulleri kanununun özel hükümleri uyarınca gıyabında dava görülecek, kendisinin mülkleri ve malvarlığı haczedilecek ve vatandaşlık haklarından, rütbe ve madalyalarından mahrum

bırakılacak ve bu nedenle dava açma hakkı olmayacaktır. Kendisinin nerede olduğunu bilenler söylemek, adli polis memurları ise kendisini tutuklamaya mecburdurlar.

13 AĞUSTOS

400 Yıllık Bir Dostluk

Osmanischer Lloyd'dan okuyoruz: "*Tan*, Almanların kendi entrikalarıyla, 400 yıllık dostluktan sonra, Türkiye'yi Fransa'dan soğutmayı başardığı konusunda şikâyet ediyor. *Tanin* ise buna cevaben Almanya'ya karşı beslediği nefret nedeniyle Fransa'nın bu dostluğu bitirdiğini yazıyor [...]"

"Türk-Fransız dostluğu, eskiye dayanan siyasi bir işbirliğiyle başlamıştı. 1526 Mohaç Savaşı'ndan sonra, Sultan Süleyman Fransa ile ittifak yaptı. I. François'dan beri, Fransa'nın siyaseti, Avusturya hanedanına olduğu gibi Habsburg himayesindeki Alman devletlerine karşı mücadele vermek üzerine kuruluydu. Fransa, Macaristan'da Habsburg hanedanıyla savaş yapmak istedi ve bunun için Türklerin yardımı gerekliydi. Fransa, sonraları, Türkiye ile ittifakı sayesinde Boğaziçi'nde ve daha uzaklarda İtalyan etkisine karşı mücadele verebildi.

Bilindiği üzere Türkler, Avusturya'ya karşı Fransa'ya yaptıkları yardımdan kendilerine hiçbir yarar sağlamadılar. Tam tersine, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali zayıflığı bu tarihten başlar.

Ahmed Cevdet Paşa, kendi tarihinde, doğu ve güneyde sefer yapmaktan geri kalarak kuzeye doğru yönelen Türkiye'nin büyük bir siyasi hata yaptığını belirtmiştir. Bu yanlış siyasetle, Türkiye'nin Ganj'a kadar yayılan bir İslami imparatorluk kuramadığı dikkate alınırsa, Türk tarihçinin dile getirdiği acının anlamını hissetmek mümkün olacaktır [...] Napolyon savaşlarından sonra, devam eden Fransız-Rus nefreti, Türkiye ve Fransa arasında sıkı bir birlik meydana getirdi ve Kırım Savaşı'na sebep oldu. Türkiye, bu savaştan hiç faydalanmadı. Bu, İtalyan etkisini ortadan kaldırmak için, Fransa'ya, Doğu'da kendi medeniyetini yaymasına olanak verdi. Fransız fikirleri, Türk milli yayılımına zarar verecek kadar yayıldı. Son olarak da, Fransa'nın Suriye'deki Hıristiyanları kendi himayesi altına alarak orayı bir Fransız vilayetine dönüştürmeye yöneldiği hissedildi. Türkiye ile Fransa arasında 400 yıllık bir dostluk olduğunu sanmak yanlıştır. Türkiye Fransa'nın dostluğundan hiç faydalanmamıştır."

14 AĞUSTOS

Hilal-i Ahmer ve "Jamanak"

Bilindiği üzere, her bayramın ilk günleri, gazeteler 10 para artışla 20 paraya satılır ve bu artıştan elde edilen meblağ Hilal-i Ahmer'e aktarılırdı. Düşmana göğüs gererek, yaralı askerlere özen gösteren ve şu aralar tüm Osmanlıların yardımına her zamankinden çok ihtiyacı olan Hilal-i Ahmer'e sağladığı yararlar için herkes onu takdir etmeyi bilmektedir.

Ancak bu yıl, okur kitlesine yük olmadan, her gazetenin Hilal-i Ahmer'e belli bir meblağ ayırması daha uygun görüldü. Zaten okurlar her vesileyle ve her şekilde bu insani kuruluşa yardım etmektedirler.

Her fırsatta Hilal-i Ahmer'e yardımını esirgemeyen "Jamanak", bayramın ilk günü elde ettiği gelirin eşdeğeri olan 5 Osmanlı altınına tekabül eden meblağı bu kuruluşa ayırdı.

19 AĞUSTOS

Van'da

Ruslar ve Ermeni çeteler, ilk önce Van'daki Müslüman mahalleleri ateşe verdiler ve kendi kaçış anlarında Ermeni mahallesini tamamen yaktılar, aynı şekilde kadın ve genç kızlara tecavüz ettiler, halkı katlettiler ve Amerikan manastırını da ateşe vererek oraya sığınan zavallı insanları öldürdüler.

Ruslar geri çekilme anlarında, Amerikalıları ve İtalyan konsolosunu kendileriyle birlikte götürdüler. Alman yetimhanesinin öğretmenini, orada bulunan birkaç yetimle birlikte yakaladılar ve onları gidecekleri yere götürdüler. O arada bizim askerler yetişince Ruslar kaçtı ve öğretmen Van'a geri dönebildi. Ruslar aynı şekilde Alman yetimhanesini de yaktılar.

20 AĞUSTOS

Rusya'da

Hükümetin orduyu silahlandırmak için gösterdiği ilgisizlik nedeniyle, halkta çok büyük bir infial meydana geldi. Bunun sonucunda, her hâlükârda, sonbahara doğru bir ayaklanma çıkmasından korkuluyor. Komiteler birçok işi zorlaştırmaktadır. Almanya ve Fransa'da bulunan Museviler, Rusya karşıtı birçok propaganda teşvik etmektedirler. Sahiplerinin büyük bir kısmı Musevi olan Amerikan ve İngiliz mühimmat fabrikaları, Rusların Musevilere karşı takındıkları tavrı değiştirmedikçe, mühimmat tedarik etmemekle tehdit ediyorlar. Çar ve çevresi barıştan yanalar. Karışıklık korkusu çok büyük bir etki yaratmaktadır. Geçen hafta halk Petersburg'da büyük ölçüde üzüntülüydü. Sıkı sansüre rağmen, halk savaşın gerçek durumu hakkında doğru bilgi toplamıştır.

22 AĞUSTOS

Barış İçin

Roma'daki güvenilir bir kaynaktan, Papa'nın emriyle, İsviçre'de barış lehinde bir toplantı düzenleneceği *Gazetta del Popolo*'ya telgrafla bildirildi. Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Hollanda bu konferansa destek verecek.

24 AĞUSTOS

Paris'te yayımlanan *La Guerre sociale* gazetesi, kamuoyunun korkuya kapılmaması için, Fransız sansürünün Türkiye, Avusturya-Macaristan ve Almanya'daki savaşa dair resmi bildirilerin yayınlanmasını yasakladığını yazıyor.

25 AĞUSTOS

İngiltere ve Almanya Ekonomileri Arasındaki Denge

Osmanische Lloyd gazetesinin dünkü sayısından: "Kuşkusuz ki az çok önemi olan tek düşmanımız İngiltere'dir. Bazı insanlar İngiltere'ye saldırmanın mümkün olmadığını sanıyor. Diğerleri ise bu kanıda olanların askeri açıdan haklı olup olmadıklarını bir incelesinler. Ancak eğer onlar meseleye iktisadi açıdan yaklaşırlarsa, kuşkusuz ki yanılacaklar. Savaştan önce biz İngiltere'yi yenmek üzereydik. İktisadi açıdan Almanya, İngiltere'den daha fazla sıkıntı çekmedi [...] Tarafsız olarak değerlendirilebilecek bir Amerikan gazetesi, savaşan devletlerin mali durumu hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Kamu borçlanması: Almanya 1 ¼; Fransa 6 ½; İngiltere 2 ³/₂ (*sic*); Rusya 4 ½ milyar dolar.

Milli kurumlar: Almanya 80; Fransa 50; İngiltere 85; Rusya 40 milyar dolar.

Savaş masrafı: Almanya 1 ¼; Fransa 4 ½; İngiltere 2 ¼; Rusya 4 ½ milyar dolar.

Bu rakamlar, Almanya'nın iyi bir konumda olduğunu ve iktisadi açıdan kıyas kabul etmez bir şekilde İngiltere'den daha fazla ağırlığı olduğunu göstermektedir.

Ermeni Cemaatinden Haberler

Osmanlı askerlerinin kışlık ihtiyaçlarının ortak bir faaliyetle karşılanmasını güvence altına almak üzere, Ermeni tüccarlar, gelen davet üzerine Türk tüccarlar ve yetkili devlet memurlarıyla istişarede bulundular. Başlayan çalışmaları daha ileriye götürmek için yarın tekrar karma bir oturum daha düzenlenecek. Her tüccardan, ödediği temettü vergisi oranında kışlık bir hediye alınması düşünülüyor. Bunun yanı sıra kilise cemiyetleri de bu konuda kendi paylarına düşen yardımı yapmaktadırlar.

Milli Hastane'nin mülkiyetinde bulunan gayrimenkullerin bir kısmının gecikmiş vergi borçları bulunması ve bütçenin daralması sonucunda ödemelerin yapılamaması nedeniyle, bu gayrimenkullerin aylıkları haciz altına alınmıştı. Diğer yandan, hastane yönetiminin iaşe hesabı üzerinden devletten alacağı bulunuyordu. O yüzden, emlak vergisi borçlarının mümkünse devletin borcuyla birlikte hesaba katılması için ilgili merciye müracaatta bulunuldu. Bu kez, sevinerek duyduk ki ilgili merci bu öneriyi kabul etmiş ve bu doğrultuda maliye tahsil şubelerine konulan haczin kaldırılması için talimat vermiştir. Bu şekilde, hastane yönetimi kaygılarının birinden kurtulmuş oldu.

30 AĞUSTOS

Mısır ve Kafkasya

Tercüman-ı Hakikat, dün akşamki başyazısında Alman başbakanının konuşmasından şu sözlere alıntı yapmaktadır: "Almanya, Rusların zafer ve İngilizlerin dünyaya hükmetme arzularını kırana kadar" kavgayı devam ettirecek. Gazete, Rusya'nın zafer arzusunun Büyük Petro'nun Azak Denizi'ne ve Finlandiya'ya ayak bastığı andan doğan Batı sularına hâkim olma arzusundan kaynaklandığını söylemektedir. Ruslar, Çarigrad'a yani Konstantinopolis'e hâkim olmak istemezler, ancak Konstantinopolis aracılığıyla Akdeniz'e inmeyi arzulamaktadırlar. Bir ara, İngiltere ve Fransa bu isteğe karşı çıktılar ve Türkiye tarihi, Rusya'yı bazen gözünü Basra, Hindistan ve Japon sularına doğru çevirmesine yol açan bu karşı çıkışa tanıklık etmiştir. Buna rağmen, Rusya Akdeniz'i hiçbir zaman unutmaz. Bunun sonucunda, Rusya'yı kendi arzularından vazgeçirmenin ve insanlığın sükûnetini güvence altına almanın tek yolu, Rusya'yı Karadeniz ve Baltık Denizi kıyısından çıkarmak yani Kafkasya'yı, Karadeniz'in kuzey kıyısını, Polonya'yı ve Baltık kıyısını Rusya'nın elinden almaktır. İngiltere ise, dünya üzerindeki hâkimiyetini Cebelitarık ve özellikle Mısır üzerinden güvence altına almaktadır. İngilizlerin Mısır'dan çıkarıldıkları, orada İngiltere'ye karşı koyabilecek güç yaratıldığı ve Kızıldeniz'den İngiliz bayrağı yok olduğu gün, insanlık İngiliz hâkimiyetinden kurtulacaktır. Almanlar, Polonya'yı ve Baltık Denizi'ni Ruslardan temizlemekte ve ümit ediyoruz ki yakın zamanda Alman bayrağı Finlandiya ve Petersburg'da dalgalanacak. Kafkasya ve Mısır'ın kurtarılması, Berlin-İstanbul yolunun açılmasına –ki Alman basını bugünlerde bununla çok ilgilenmekte– bağlıdır. Brest-Litovsk'un düşmesiyle, müttefik ordulardan kalan büyük güçler, kuşkusuz ki aynı yolu açmaya teşebbüs edecekler. Tabii ki bu kararın verildiği gün, Bulgaristan da kendi ulusal isteklerini gerçekleştirmek için işe koyulacak. Böylelikle Berlin yolu belki de iki aydan çabucak açılacak. *Tercüman-ı Hakikat* bunun Mısır ve Kafkasya'nın kurtuluşu için bir başlangıç olacağını söylemektedir.

31 AĞUSTOS

Son Haberler Resmi Açıklama

Osmanlı Harbiye Nezareti'nden, 1331 Ağustos 17 sayısıyla

1. Çanakkale cephesinde– Dün düşman "Anafartalar" çevresinde herhangi bir harekette bulunamadı. Bu çevrede, bizim birliklerimizin attıkları bombaların etkisi altında, düşman torpidolarından birinin arka tarafında bir patlama meydana geldi. Aynı torpido bir römorkör rehberliğinde çekilerek götürüldü. Arıburnu'nda kayda değer bir vukuat olmadı. Seddülbahir çevresinde, 15 Ağustos akşamı sol kol üzerinde, bizim topçu birliklerin ateşiyle düşmanın bombalama mevzileri yok edildi.

2. Başka cephelerden önemli bir bilgi yok.

15.YIL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

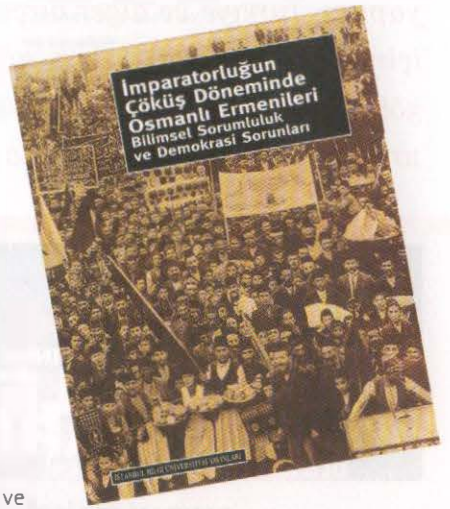
"Dünya hepimize yeter."

Sarkis Çerkezyan

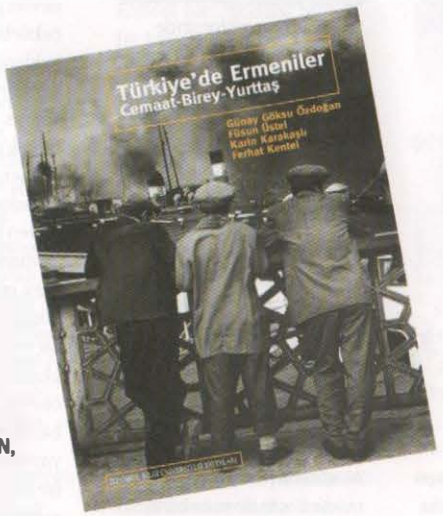
"TEHCİR VE TAKTİL" DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ ZABITLARI
İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN YARGILANMASI 1919-1922
VAHAKH N. DADRIAN, TANER AKÇAM
ISBN: 978-605-399-074-1
732 sayfa

Bu eserde çevrimyazıları sunulan ve Vahakn N. Dadrian ile Taner Akçam'ın beş ayrı makale ile değerlendirdikleri Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, yakın tarihimizin bugüne kadarunutulmuş, bilinmeyen bir sayfasını aydınlatıyor. Eserde dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi ve günlük gazetelerde yayınlanmış iddianameler, karar suretleri ve duruşma tutanakları tarihin tozlu raflarından iniyor.

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE OSMANLI ERMENİLERİ
BİLİMSEL SORUMLULUK ve DEMOKRASİ SORUNLARI
ISBN: 978-605-399-190-8
650 sayfa

2005 yılında düzenlenen ve o dönemde yaratmış olduğu değişik tepkilerle toplumun gündemini günlerce meşgul etmiş, sonuçta sadece Türkiye'de değil birçok başka ülkede de yankılar yaratmış ve toplumsal hafızalarda yer etmiş bir konferansın kitabı... Konferanstaki tüm sunumları derlemenin dışında, bir de Hrant Dink'in tarihi konuşmasının da yer aldığı DVD kitapla birlikte okurlara sunuluyor.

TÜRKİYE'DE ERMENİLER
CEMAAT-BİREY-YURTTAŞ
GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN, FÜSUN ÜSTEL, KARİN KARAKAŞLI, FERHAT KENTEL
ISBN: 978-605-399-095-6
640 sayfa

Bu kitaba temel olan araştırma, Türkiye Ermenilerinin tarih boyunca süregelen kimlik inşa etme süreçlerinde, etken olan tüm unsurların ele alınarak; çok boyutlu ve karmaşık bir gelişim içinde "cemaat" üyesi ve yurttaş olarak kimliklerini nasıl kurguladıkları sorusuna cevap arıyor.

THE EXTERMINATION OF ARMENIANS IN THE DIARBEKIR REGION
HILMAR KAISER
ISBN: 978-605-399-333-9
464 sayfa

This book is a study based largely on neglected sources from Turkish and Armenian archives covering the years 1908 to 1915. It discusses the rise of the "Committee of Union and Progress," the nascent Kurdish nationalist movement, and the annihilation of the Ottoman Armenian population.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

"100. YILINDA ÇANAKKALE SAVAŞLARI"

Çanakkale Savaşları'nın en üst düzeyde anıldığı resmi törenler 25 Nisan yerine 24 Nisanda yapıldı. Türkiye ve diğer birçok ülkenin devlet başkanı seviyesinde temsil edildiği etkinlikler için yapılan bu kaydırma, açıktır ki, aynı gün yapılan Ermeni anma programlarını gölgelemeye yönelikti. Böylelikle amaçlananın, tarihte gururla hatırlanan bir zafer yoluyla unutulmak istenen bir başka olayı geri plana atmak olduğu bellidir.

CANDAN KİRİŞÇİ

İçinde bulunduğumuz 2015 yılı iki önemli olayın yüzüncü yıldönümüne tanıklık ediyor. Bu sene Çanakkale'de savaşan ecdadını her zamankinden daha görkemli bir şekilde anmayı amaçlayan Türkler için özel bir anlam taşıyor. Aynı zamanda, atalarının yaşadığı acıları dünyaya daha yüksek bir sesle duyurmak isteyen Ermeniler açısından da önemli. Hem Çanakkale Savaşları hem de Ermeni tehciri Osmanlı tarihinin parçası, ancak yüzüncü yılda hatırlanma şekilleri de bazen beklenmedik biçimlerde kesişiyor. Bunun en belirgin örneği Çanakkale Savaşları'nın en üst düzeyde anıldığı resmi törenlerin geleneksel 25 Nisan yerine 24 Nisan günü yapılması oldu. Türkiye ve diğer birçok ülkenin devlet başkanı seviyesinde temsil edildiği etkinlikler için yapılan bu kaydırma, açıktır ki, aynı gün yapılan Ermeni anma programlarını gölgelemeye yönelikti. Böylelikle amaçlananın, tarihte gururla hatırlanan bir zafer yoluyla unutulmak istenen bir başka olayı geri plana atmak olduğu bellidir. Bu hamle, ayrıca, sosyoloji profesörü Ayhan Aktar'ın tanımladığı şekliyle bir "acıları yarıştırma" durumu yaratmış, geçmişte yalnızca Ermenilerin değil Türklerin de büyük acılara maruz kaldığı mesajını vermek için bir vesile olarak düşünülmüştür.[1]

Bu durum sadece resmi törenlerde görülmedi, akademik konferanslara da yansıdı. Katılımcı olarak bizzat gözlemlediğim bir konferansta yaşananları okurlarla paylaşmak için yazıyorum. Sözünü ettiğim toplantı 21-24 Mayıs 2015 tarihleri arasında Çanakkale'de gerçekleştirilen "100. Yılında Çanakkale Savaşları" başlıklı uluslararası kongredir. Öğrendiğim kadarıyla bu önemli senede ortak bir toplantı yapma düşüncesi öncelikle uzun süredir işbirliği içinde olan Onsekiz Mart Üniversitesi ile Avustralya Monash Üniversitesi'nin ortak projesi olarak ortaya çıkmış. Organizasyonun sonuca ulaşması Çanakkale Valiliği ve Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nın (ATAM) verdiği destekle mümkün olmuş. Üç gün süren kongreye katılanlar arasında çoğunluğu Türk ve Avustralya üniversitelerinden gelen araştırmacılar oluşturuyordu. Geri kalan katılımcılar da geniş bir coğrafyadan birçok farklı üniversiteyi temsil etti; bunlar arasında Afganistan, Amerika Birleşik Devletleri, Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna, Britanya, Fransa, Hindistan, İran, Kanada, Kosova, Macaristan, Romanya ve Yeni Zelanda'yı sayabiliriz. Bu çeşitliliğin doğal sonucu olarak Çanakkale Savaşları'nı değişik cepheler ve farklı görüş açılarından değerlendiren, geçmişle günümüz arasında bağ kuran çok sayıda sunum yapıldı.[2] Katılımcılar arasında Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşları tarihi literatüründe öne çıkan isimlerin olması tartışma ortamına ayrı bir zenginlik katttı. Böyle bir toplantının bilgi paylaşımı açısından sağlayabileceği eşsiz olanakları hatırlatmaya gerek yok.

Bu verimli dinamiğe rağmen kongrenin, ne yazık ki, zaman zaman Ermeni sorunu tartışmasının gölgesinde kaldığını belirtmem gerekir. Özellikle, açılış ve kapanış panellerinde uzun uzadıya yapılan "acıları yarıştırma" konuşmaları birçok katılımcı arasında sessiz ama son derece olumsuz bir tepki yarattı. ATAM başkanının her iki panelde de Çanakkale savaşlarından çok Ermeni sorunu üzerinde durması özellikle dikkat çekiciydi. Ayrıca ATAM'ın davetiyle bu oturumlarda yer alan Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü müdürü için de esas konu kendi toplumu ve Ermeniler arasında yaşanan savaş ve katliamlar oldu; dinleyiciler arasında bulunan seçkin bir tarihçi grubuna seslenerek bu dönemi kapsayacak çalışmalar yapmalarını ve araştırmalarının sonucunda da "ihanetin, hıyanetin tarihi"ni tüm dünyaya göstermelerini istedi. Açıktır ki büyük bir duygusallık ve buyurgan bir tavırla söylenen bu sözler akademik standartların hâkim olması gereken bir ortama yakışmamıştır.[3] Bundan öte, Çanakkale Savaşları üzerine yapılan bir kongrenin açılışında Azerbaycan'dan gelen bir katılımcının nasıl bu derece etkin olduğunu da anlamak zor.

Devletin bu sene anma törenlerini 24 Nisana alarak yarattığı koşutluk durumunun akademik ortamda daha da yadırgatıcı olduğunu söylemek gerek. Çanakkale konusuna Ermeni konusunu eklemleyerek yabancı akademisyenlerin Türk devlet çizgisine kolayca çekilebileceğini düşünmek beklenen sonucu kesinlikle verememiştir. Bu konuşmalar sonrası yurtdışından gelen birçok araştırmacıyla yaptığım sohbetlerde bu tutumun yalnızca olumsuz tepkilere neden olduğunu gözlemledim. Yüzüncü yılda amaçlanan Türk milletinin yüceliğini dünyaya duyurmaksa, bunun bir yolu da bu ülkede erişilen akademik seviyeyi göstermek olurdu. Halbuki, daha açılışta, bilimselliğe gölge düşürülmesi yapılmak istenenin aksi bir etki doğurmuştur. Buna rağmen, kongre boyunca hem Türk, hem yabancı akademisyenler tarafından birçok kaliteli sunumun yapıldığını özellikle eklemek gerekir. Ayrıca Onsekiz Mart Üniversitesi'nin müthiş misafirperverliğini de anmak isterim.

Yine Çanakkale konusunda son yıllarda özellikle altı çizilen bir nokta Anzak ülkeleri ile bugün yaşanan dostluktur. Bu

durum katılımcılar arasındaki ilişkilerde açıkça gözleniyordu, ayrıca Türk araştırmacıların sunumlarında da sıkça altı çizildi. Aynı şekilde resmi törenlere, hatta son dönemde yapılan heykellere de yansıyan bu hava, nedense, yine ATAM'ın ağırlığını hissettirdiği kapanışta görülmedi. Son oturum esnasında, özellikle Anzak ülkelerinden gelen tarihçilerin konferansa olan katkısından hiç bahsedilmemesi özellikle dikkat çekiciydi. Kapanışta, en azından, bir Osmanlı erine ait Kuran'ı ülkemize geri yollamak için sarf edilen çabaları anlatan Avustralyalı tarihçiye kısa bir teşekkür ifadesinde bulunmak gerekirdi. Yeni bilgi ve farklı historiyografilere gösterilen bu kayıtsızlık kongrenin ruhuna ters düşen bir tavır oldu.

Sonuç olarak, böylesine kapsamlı bir kongrenin organizasyonunda önemli bir işlevi olan ATAM'ın bu ağırlığı ortak bir bilimsel çaba yerine politik bir söylemi tekrarlamak için kullanması yazık olmuştur. Konferans kürsüsünden seslenerek belli görüşleri benimsetmeye çalışmanın bir yararı olmadı; bizzat gördüm. Onun yerine, akademik çalışmaları --sonuçları ne olursa olsun-- destekleyen bir tutum sergilemek ATAM'ın dış dünyaya verebileceği en iyi mesaj olurdu. Çanakkale Savaşları'nı her anışımızda kullandığımız cesaret sözünü artık başka durumlarda da dile getirebilmeliyiz. Aynı kavram, geçmişinden korkmayan, bilgi ve bilimsellikten çekinmeyen, araştırmadan kaçmayan bir devlet ve toplum için de kullanılabilmeli.

DİPNOTLAR

1 Prof. Dr. Ayhan Aktar'ın bu tespiti için bkz: http://www.taraf.com.tr/guncel-haber/yuzlesme-yerine-acilari-yaristirma-hamlesi-ankara-biz-de-magduruz-diyecek/

2 Konferansın Türkçe ve İngilizce programına bu linkten ulaşılabilir: http://www.atam.gov.tr/duyurular/100-yilinda-canakkale-savaslari-uluslararasi-kongresi-international-congress-on-battles-of-gallipoli-on-the-centenary-21-25-mayis-may-2-015-canakkale

3 Azerbeycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Müdürü'nün açılış konuşması için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=RbwDiJhRjiM

TEHCİR ANLATILARI

HALİDE EDİP'İN LÜBNAN'DAKİ AYN TURA YETİMHANESİ GÖZLEMLERİ

Edebiyatçı ve siyasetçi Halide Edip (Adıvar) Hanım, 1916 yazında Cemal Paşa'dan bir mektup almıştı. Paşa, emir subayı Falih Rıfkı (Atay) tarafından getirilen mektupta "Türk kadınının medar-ı iftiharı" Halide Hanım'a, Beyrut'taki Amerikan ve Fransız kolejlerine benzer okullar açma hayalinden söz ediyor ve kendisini Suriye ve Lübnan'a davet ediyordu. Haydarpaşa Garı'ndan yola çıkan ekipte Falih Rıfkı (Atay), Halide Edip, Nakiye (Elgün) Hanım, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ile Falih Rıfkı'nın "çarşaflı sörler" dediği kadın hocalar vardı. Cemal Paşa, Hamdullah Suphi'nin Suriye'deki eski Türk-İslam mimarisi eserleriyle ilgili çalışmalar yapmasını istemişti; Falih Rıfkı'ya göre, böylece "Lübnan'ı Konyalaştırmayı" hayal ediyordu. İki hafta süren bu ilk seyahatten sonra Suriye'ye bir kez daha giden Halide Edip, bu ülkede ve Lübnan'da bir dizi okul açtı. Yaklaşık bin kadar Ermeni yetiminin kaldığı Ayn Tura Yetimhanesi ile daha yakından ilgilendi.

Halide Edip, İstanbul'da kurulan yeni kabinede Maliye Nazırı olan dostu Cavid Bey'e yazdığı mektupta yetimhanenin içler acısı halini şöyle anlatmıştı:

"(...) Esasen bu memleket bugünlerde hep insanı ağlatacak gibi. Eleminde o kadar derin ve ezilmiş bir şey var. Bilhassa Ermeniler, Cemal Paşa'nın aziz başına Allah'la beraber yemin eden, sırf burada yaşamak hakkını bulan bir sürü bedbaht Ermeni var. Mektebe bağlı bir binada da birçok var. Çöllerde ot yiyerek karınları şiştikten sonra kimi anasını, kimi babasını, birçokları da çocuklarını kaybettikten sonra buraya düşmüşler. Daha doğrusu, Cemal Paşa getirtmiş (...) Dışarıdan anası açlıktan ölen, babası yanında öldürülen, on iki yaşında bir Ermeni kızı geldi, iltica etti. Mahzun, büyük gözleriyle etrafımda dolaşıyor, lüzumlu lüzumsuz elimi öpüp ağlıyor. Bahçede bir facia daha var! Oğlunu yanında öldürürlerken birdenbire dilini kaybeden bir bedbaht, öteki oğlunu ve ailesini nereye attıklarını bilmiyor. Ayakları çıplak, gözleri elem içinde, mütemadiyen işaretle felâketini haykırıyor. Bazen geceleri çocuğu ölen bir kadın gibi, başı elleri içinde döğünüyor, döğünüyor. Gündüzleri yazı yazarken bazen hıçkırdığını işitiyorum.

Pencereye koşuyorum, aşağıda bahçede ellerini sallıyor, oğlunun kalbinden kurşun geçerken çıkan sesi göklere uluyor, söylüyor. İşte bunlardan binlerce, yüzlerce var. Yetimhaneler hayatta bir şeyin telâfi edemeyeceği şeyi kaybetmiş yarı aç bedbaht çocuklarla dolu..."

Halide Edip, mektubunu "İşte yeni kabine bu emsalsiz zulüm ve cinayetin hiç olmazsa netâyicini tahfif edemez mi? Şimdi bugün yaşayanlara insan hakkı veremez mi? Ben kendi hayatımla bu fena ve çirkin şeyi ödeyebilsem öderdim. Fakat benim hayatım nedir ki?! Hiç, hem de pek gülünç ve küçük bir hiç!" diye devam ettirmişti.

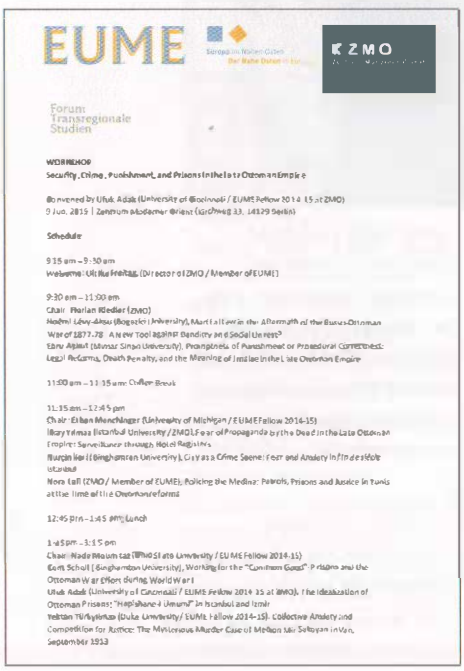
Mektubu akt. Murat Bardakçı, *İttihatçı'nın Sandığı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 128-129.

OSMANLI'DA GÜVENLİK, SUÇ, CEZA VE HAPİSHANELER

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Güvenlik, Suç, Ceza ve Hapishaneler" atölyesi, 9 Haziran 2015'te Berlin'deki Zentrum Moderner Orient'te (ZMO) toplandı. Europe in the Middle East, the Middle East in Europe (EUME) ve ZMO'nun katkılarıyla düzenlenen bu atölyede üç oturum yapıldı, oturumlarda toplam yedi bildiri sunuldu.

UFUK ADAK

Son dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenlik, suç, ceza ve hapishaneler üzerine sayıları hızla artan ve zengin arşiv malzemesine dayanan yeni akademik yayınlar, mevcut metodolojik tartışmalara katkıda bulunmanın yanı sıra bizi hukuk, güvenlik ve cezalandırma politikaları üzerine yeniden düşünmeye sevk ediyor. Çağdaşı diğer birçok devlet gibi, Osmanlı İmparatorluğu da 19. yüzyılda hem güvenlik güçlerinin kurumsallaşmasına hem de nüfusu ve nüfusun hareketliliğini kontrol amacı güden pasaport düzenlemeleri gibi gözetleme mekanizmalarının yaygınlaşmasına sahne olmuştu. Bu güvenlik politikalarının sonucu olarak suçlunun takibi, ceza infazı ve hapsedilme süreçleri ve mekanizmaları da erken modern döneme göre önemli ölçüde değişikliklere uğramıştı.

EUME

ZMO

Forum Transregionale Studien

WORKSHOP
Security, Crime, Punishment, and Prisons in the late Ottoman Empire

Convened by Ufuk Adak (University of Cincinnati / EUME Fellow 2014-15 at ZMO)
9 Jun. 2015 | Zentrum Moderner Orient (Kirchweg 33, 14129 Berlin)

Schedule

9:15 am – 9:30 am
Welcome: Ulrike Freitag (Director of ZMO / Member of EUME)

9:30 am – 11:00 am
Chair: Florian Riedler (ZMO)
Noémi Lévy-Aksu (Boğaziçi University), Martial Law in the Aftermath of the Russo-Ottoman War of 1877-78: A New Tool against Banditry in a Social Unrest?
Ebru Aykut (Mimar Sinan University), Promptness of Punishment or Procedural Correctness: Legal Reforms, Death Penalty, and the Meaning of Justice in the Late Ottoman Empire

11:00 am – 11:15 am: Coffee Break

11:15 am – 12:45 pm
Chair: Ethan Menchinger (University of Michigan / EUME Fellow 2014-15)
Yekta Yılmaz (Istanbul University / ZMO), Fear of Propaganda by the Dead in the Late Ottoman Empire: Surveillance through Hotel Registers
Nurçin İleri (Binghamton University), City as a Crime Scene: Fear and Anxiety in Fin-de-siècle Istanbul
Nora Lafi (ZMO / Member of EUME), Policing the Medina: Patrols, Prisons and Justice in Tunis at the Time of the Ottoman reforms

12:45 pm – 1:45 pm: Lunch

1:45 pm – 3:15 pm
Chair: Nadir Mesum (Bilkent State University / EUME Fellow 2014-15)
Kent Schull (Binghamton University), Working for the "Common Good": Prisons and the Ottoman War Effort during World War I
Ufuk Adak (University of Cincinnati / EUME Fellow 2014-15 at ZMO), The Idealization of Ottoman Prisons: "Hapishane-i Umumi" in Istanbul and Izmir
Yektan Türkyılmaz (Duke University / EUME Fellow 2014-15), Collective Anxiety and Competition for Justice: The Mysterious Murder Case of Mehlon Taki Seteyan in Van, September 1913

Bu süreçleri ve mekanizmaları imparatorluğun farklı noktalarından örnekler sunarak ele alan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Güvenlik, Suç, Ceza ve Hapishaneler" atölyesi, 9 Haziran 2015'te Berlin'deki Zentrum Moderner Orient'te (ZMO) toplandı. Europe in the Middle East, the Middle East in Europe (EUME) ve ZMO'nun katkılarıyla düzenlenen bu atölyede üç oturum yapıldı, bu oturumlarda toplam yedi bildiri sunuldu.

İlk oturumda Ebru Aykut (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda ölüm cezaları ve adalet anlayışı üzerine bir bildiri sundu. Aykut, cezalandırma politikalarında yasallık ilkesi ve prosedürel doğruluğun kazandığı yeni önemi dönemin merkezileşme siyaseti çerçevesinde değerlendirerek, ölüm cezalarının infazının, merkezi otorite ve taşra yöneticileri arasında nasıl bir müzakere ve çatışma alanına dönüştüğünün altını çizdi.

Noémi Lévy-Aksu (Boğaziçi Üniversitesi), 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkanlar ve Doğu Anadolu'da örfi idare uygulamalarına odaklanan bildirisinde, eşkıyalık, çeteler ve etnik-dinsel çatışmaların bu uygulamaların arkasındaki temel nedenler olduğunu belirtti. 1870'lerin sonu ve 1880'lerin başına ait çok sayıda vaka sunan Lévy-Aksu, Osmanlı'nın örfi idareyi, çatışmaları ve krizleri yönetmek için bir yönetim aracı olarak kullandığını anlattı.

İkinci oturumun ilk sunumu, İlkay Yılmaz'ın (İstanbul Üniversitesi/ZMO), II. Abdülhamid dönemi otel kayıtları üzerine bildirisiyle başladı. Yılmaz, 1890'lardaki eylemler ve propaganda olaylarının son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenlik pratiklerinde önemli bir değişikliğe yol açtığını belirtti. Fransa ve Belçika gibi, özellikle II. Abdülhamid'e yönelik suikast girişiminin ardından Osmanlı yönetiminin de otel kayıt işlemlerini yeniden düzenlediğini anlatan Yılmaz, devletin bu yolla kişisel bilgilere daha kolay yoldan ulaşmayı ve özellikle imparatorluk içerisindeki anarşistlerin ve şüpheli görülen unsurların takibini hızlandırmayı amaçladığını vurguladı.

Nurçin İleri (Binghamton University), son dönem İstanbul'unda kent ve suç ilişkisini vurguladıktan sonra, suçun niceliksel ve niteliksel bilgisinin dergi, gazete, fotoğraf ve edebi anlatılar aracılığıyla üretimine ve bu üretimin kentin çeşitli noktalarında ne tür yankılar uyandırdığına değindi.

İkinci oturumun son sunumunu Nora Lafi (ZMO/BMBF) yaptı. 19. yüzyıl Osmanlı reformlarının Tunus üzerindeki etkilerini Tunus Ulusal Arşivi koleksiyonlarına dayanarak inceleyen Lafi, güvenlik politikalarının bu reform sürecindeki değişimini ele aldı.

Atölyenin son oturumunda Yektan Türkyılmaz (EUME/ZMO), imparatorlukta 20. yüzyıl başlarında yaşanan iki cinayet vakasını, merkezi ve yerel yönetimin müzakeresi, işbirliği ve uzlaşması üzerinden anlattı. Melkon Mir-Sakoyan ve benzeri cinayet vakalarının özellikle Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı vilayetlerindeki endişeli politik atmosferi ve heyecanlı sosyal psikolojiyi yansıttığını belirtti.

Atölyenin son sunumunu, cezai ve hukuki bir konsept olan "hapishane-i umumi"yi, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul ve İzmir hapishanelerindeki sağlık koşullarını, hapishane atölyelerini ve eğitimi inceleyen bildirisiyle Ufuk Adak (EUME/ZMO) yaptı. Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra büyük ölçüde *Polis Mecmuası*'ndaki görsel malzemeleri kaynak olarak kullanan Adak, 20. yüzyılın başında İstanbul ve İzmir'deki merkezi hapishanelerin ne şekilde idealize edildiğini anlattı.

Kaynaklar ve metodoloji üzerine uzun ve verimli tartışmaların yaşandığı bu atölyede sunulan bildirileri, atölyeye davetli olan ama çeşitli sebeplerden dolayı Berlin'de aramıza katılamayan Kent Schull (Binghamton University) ile birlikte, yakın zamanda yayına dönüştüreceğimiz müjdesini vererek burada noktayı koyalım.

DR. UFUK ADAK
ZENTRUM MODERNER ORIENT
EUME FELLOW 2014/15

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

İZLEME AĞI BİLEŞENLERİ, EĞİTİMDE AYRIMCILIĞIN İZLENMESİ RAPORU TASLAĞINI 7 TEMMUZDA DEĞERLENDİRDİ

Tarih Vakfı ile Uluslararası Azınlık Hakları Grubu tarafından AB Türkiye Delegasyonu'nun mali desteğiyle yürütülen Eğitimde Ayrımcılığın İzlenmesi Projesi kapsamında İzleme Ağı 7 Temmuz 2015'te Tarih Vakfı'nda toplandı. Eylül ayında basın toplantısıyla Türkiye ve uluslararası kamuoyuna tanıtılacak raporun taslak metnini değerlendiren ağ bileşenleri, MEB ve ilgili resmi ve sivil kurumlara sunulacak tavsiyeleri belirledi. Rapor taslağının değerlendirilip ortak önerilerin geliştirildiği toplantıya Hacı Sayın (İstanbul Kürt Enstitüsü), Alper Tolga Akkuş (Mersin Ayrımcılıkla Mücadele Platformu), Elmas Arus (Sıfır Ayrımcılık Derneği), Hacer Foggo (ROMFO), Turan Şallı (Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği), Umut Şahin (Protestan Kiliseler Derneği), Evgil Türker (Süryani Dernekleri Federasyonu), Gürel Tüzün (Tarih Vakfı), Gülay Kayacan (Tarih Vakfı), Neslihan Yürük (Tarih Vakfı) ve Nurcan Kaya (MRG) katıldı.

Türkiye'de Eğitim Sisteminde Etnik Köken, Irk, Renk, Dil, Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık: İzleme Raporu adını taşıyan çalışma giriş, üç ana bölüm ve tavsiyelerden oluşuyor: Proje süreci ve on sekiz sivil toplum örgütünün katıldığı izleme ağının oluşumu hakkında bilgi veren giriş bölümünü, eğitim hakkı ve ayrımcılık yasağı bağlamında iç mevzuat ve uluslararası standartlar çerçevesinde Türkiye'nin yükümlülüklerinin tartışıldığı, bir anlamda kavramsal çerçevenin yer aldığı birinci bölüm takip ediyor. *Türkiye'de Eğitim Sisteminde Ayrımcılık Halleri /Ayrımcı Uygulamalar* başlığı taşıyan raporun ikinci bölümü, yukarıda sözü edilen izleme ağının yerel raporları, mülakatlar, derlenen gazete haberleri ile konuyla ilgili resmi ve sivil toplum kuruluşlarının yayımladığı raporlardan hareketle elde edilen bulguların analizine dayanıyor.

Raporun üçüncü bölümü "Eğitimin Amacı, Müfredat ve Ders Kitapları" başlığını taşıyor. Bu bölümde Anayasa, Milli Eğitim Temel Kanunu gibi temel hukuki metinlerden hareketle eğitimin toplumsal amacı yeniden tartışmaya açılarak, Milli Eğitim Bakanlığı'nca oluşturulan müfredat ya da eğitim-öğretim programları ile ders kitapları "eğitimde ayrımcılık" bağlamında değerlendiriliyor.

Son bölümünde tavsiyelerin yer aldığı rapor Türkçeden İngilizceye çevrilerek, Eylül 2015'te Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanacak.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİ İÇİN YEREL VE SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ

Tarih Vakfı'nın ortaöğretim sözel grup öğretmenleri için geliştirdiği yerel ve sözlü tarih atölyesi, öğrencilerin yaşadıkları zaman ve mekânı anlayabilme, bugünden geçmişi araştırabilme ve sorgulama becerilerini geliştirmelerini sağlamak için gerekli öğretmen donanımının güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesini amaçlıyor.

Öğretim yılı başında bir buçuk günlük uygulamalı bir seminer olarak planlanan atölyenin birinci gününde yerel ve sözlü tarih çalışmaları hakkında kuramsal çerçeve, kaynak kullanımı ve metodoloji eğitimi veriliyor; ikinci gün ise örnek olaylar üzerinden öğrencilerin proje geliştirme becerilerine odaklanan atölye çalışmaları yapılıyor.

Atölyenin beklenen bir sonucu da, okulların yıl içinde düzenledikleri gezilerde bu atölyeden sağlanan birikimin kullanılması, öğrencilere gezdikleri yerleri bu çerçeve içinde irdelemelerini sağlayacak yönlendirmelerin yapılması.

Bu yıl 22 Ağustos Cumartesi günü ve bir sonraki hafta, 29 Ağustos günü Tarih Vakfı çalışma salonunda gerçekleşecek olan atölye en çok yirmi öğretmenle sınırlı.

Atölyeye ilişkin bilgi almak ve ön kayıt yaptırmak için Program Koordinatörü Nalan Balcı (nalanbalci@gmail.com) ile iletişime geçmek yeterli.

MAYAKOVSKİ'NİN İNTİHARI VE NÂZIM HİKMET

ZAFER TOPRAK

Nâzım, geçmişle, geçmişin simalarıyla hesaplaşmayı Moskova'da öğrenmişti. Rus fütüristlerinin başlattığı bu süreç Rus konstrüktivistlerince de benimsenecekti. Özellikle Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra Bolşevik Rusya'nın hızla sanayileşme sürecine girişi konstrüktivizmi ayrıcalıklı bir konuma sokmuştu. Nâzım fütürizmden epey esinlenmişti. Ama Osmanlı toplumu gibi durağan bir ortamdan sonra kendini Bolşevik Rusya'sının devinimli ortamında bulması "bireyci" diye niteleyeceği fütürizmden uzaklaşarak, "toplumcu" yönü ağır basan konstrüktivizmde karar kılmasına neden olacaktı. Nâzım'ın bu sanat anlayışı tıpkı Rusya'da olduğu gibi toplumsal gerçekçiliğin 1930'lu yılların ilk yarısında hükümran olacağı evreye kadar sürgit devam edecekti.

Veronika Polonskaya erkek arkadaşı Mayakovski'yle tartışmış, ünlü sahne sanatkârı Mayakovski'nin dairesinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra bir silah sesi duyulmuştu. Veronika, canhıraş gerisin geriye daireye dönmüş ve ünlü şairi yerde kanlar içinde bulmuştu. Tarih 14 Nisan 1930 idi. Mayakovski silahını kalbine dayayıp intihar etmişti ve geriye bir not bırakmıştı. Notta şunlar yazılıydı: "Herkese! Ölümümden kimseyi sorumlu tutmuyorum. Lütfen söylenti çıkarmayın. Ben bu tür bir eylemi hiçbir zaman onaylamadım. Anne, kız kardeşlerim, yoldaşlarım... Beni affedin. Ve bu tür bir yöntemi kimseye önermiyorum. Ama benim için başka bir çıkış yolu yoktu. Lily! Senin sevgine muhtacım. Yoldaş devlet yetkilileri! Ailem Lily Brik, annem, kız kardeşlerim ve Veronika Vitoldavna Polonskaya'dan ibaret. Onların yaşamını güvence altına alırsanız size minnettar kalırım. Başladığım şiiri Briks'e verin. Onlar anlayacaktır."

1924 yılında Vladimir Vladimiroviç Mayakovski (1893-1930).

Mayakovski'nin geride bıraktığı intihar notunda yer alan yarıda kalmış şiir şu satırları içeriyordu: "Ve böyle söylüyorlar / Olay çözüme kavuştu / Aşk teknesi battı / Alışılagelmiş bir umursamazlıkla / Yaşamdan nasibime düşeni aldım / Ve karşılıklı kırıcılıklardan, kusurlarımızdan, hiddetten arınmalıyız."

Mayakovski'nin cenazesi 17 Nisan 1930 günü kaldırıldı. Moskova'da Nâzım'ın da gömülü olduğu Novodeviçi mezarlığına gömülmek üzere... Lenin ve Stalin'in ardından Sovyetler Birliği tarihinde bir cenazede en geniş kalabalığı, 150.000 kişiyi seferber ederek...

Mayakovski'nin ölümü büyük yankı uyandırdı. İntiharla aynı gün ROSTA haber ajansının yayımladığı haber bülteni ertesi gün Pravda'da da yer aldı. Habere göre, intihar kişisel bir nedenden kaynaklanıyordu; şairin kamudaki konumuyla ya da edebi etkinliğiyle bir ilişkisi yoktu, ama yine de bir dizi söylentiye vesile olmuştu. İntihar, Mayakovski'nin Polonskaya ile tartışmasının ardından bir hezeyan anında mı gerçekleşmişti? Polonskaya şaire âşıktı, ancak kocasını terk etmeye yanaşmıyordu. Aslında bir gün önce Mayakovski, Polonskaya'ya intihardan söz etmişti. Ama o bu sözleri duygusal şantaj olarak algılamış, sevgilisinin intihar edeceğine bir saniye bile ihtimal vermemişti. Ve Mayakovski'yi en son gören Polonskaya olmuştu. Bu

ölümü farklı bir biçimde yorumlamak olanaksızdı.

MAYAKOVSKİ'NİN İNTİHARI VE NÂZIM

Türkiye'de Mayakovski'nin ölümünden en çok etkilen kişi şüphesiz Nâzım oldu; ne de olsa sanatı bu şairi tanıdıktan sonra yepyeni bir boyut kazanmıştı. Kimileri onu Mayakovski'yi taklitle itham ediyordu. Nâzım Türkiye'ye döndükten sonra *Akşam* gazetesinde çalışan Vâlâ Nureddin'in aracılığıyla Sertellerin çıkarttığı *Resimli Ay*'da düzeltmenlik işi bulmuştu ama dergiye yazılarıyla da katkıda bulunacaktı. Yarı legal konumda olduğu için ismini kullanamıyor, müstear isimlerle yazılar da kaleme alıyordu. *Toplumsal Tarih*'in geçen sayısında, yine müstear adla yazmış olduğu Tevfik Fikret eleştirisine yer vermiştik. Bu sayıda başka bir yazısını "Muazzam Şair Mayakofski Neden İntihar Etti?" başlıklı olanını ele alacağız.

"AÇLARIN GÖZBEBEKLERİ"

Nâzım'ın, yaşam öyküsü üzerine çok şey yazıldı. Belki de Türkiye'de üzerine en fazla kalem oynatılan edebi kimlik o oldu, ama sanatının "kuramsal" diyebileceğimiz yönü üzerine pek fazla şey söylenmedi. Oysa Moskova serüveni şiirinde köklü dönüşümlere neden oldu, milli mücadele yıllarında Vâlâ Nureddin ile birlikte giriştikleri bir gençlik serüveni tüm yaşamı boyunca dünya ölçeğinde bir şair olmasını yol açacak edinimler kazanmasını sağladı.

Nâzım genç yaşta şiire merak salmış ve Moskova öncesi, o sıralarda her gencin gönlünden geçenleri satırlara döktüğü gibi deneme mahiyetinde şiirler kaleme almıştı ama yine de Moskova öncesi bir arayış içerisindeydi. O sıralarda Ekim Devrimi esintisi kimi Türkleri de cezbetmiş, içlerinden bir kısmı Bakü'yu, Tiflis'i mesken edinmişti. Nâzım o sırada Marksizme gönül vermiş Ahmet Cevad Emre'yi Tiflis'te tanıdı. Ahmet Cevad Emre, her iki genci, Nâzım ve Vâlâ'yı kanadı altına aldı ve onların Doğu halklarının devrim süreçlerinde önderlik edecek kişilerin yetiştirilmesi için açılmış olan KUTV'un hazırlık sınıfına yazılmalarını sağladı. Nâzım'ın şiiri işte bu ortamda köklü dönüşüme uğradı.

Nâzım'ın şiirinde dönüşüme yönelik ilk gelişme daha Moskova yolunda gözlemleri sonucu kaleme aldığı "Açların Gözbebekleri" adlı şiirinde görüldü. Yol boyunca karşılaştığı aç insanlar, şairi derinden etkilemişti. Moskova'ya vardıktan sonra izlediği Volga kıyılarında baş gösteren açlık filmi, yol boyunca gördüklerini daha da derinleştirdi. Ekim Devrimi ertesi "savaş ekonomisi" ülkede büyük bir açlığa neden olmuştu. Lenin'in partide kimi çevrelerin muhalefetine rağmen uygulamaya soktuğu NEP diye bilinen Yeni Ekonomik Politika'ya kadar bu açlık milyonlarca kişimin yaşamına mal olacaktı.

Nâzım daha önce Fransız şiirinden serbest ölçüyü biliyor olsa da, Batum'daki günlerinde Rusça gazetelerde gördüğü kimi şiirlerde uzunlu kısalı dizeler, merdiven şeklinde dizili satırlardan oluşan şiir örnekleri ilgisini çekmişti. Büyük bir olasılıkla Batum'da gördükleri o sıralarda Rusya'da ün salmış Mayakovski'nin dizeleriydi. Henüz Rusça bilmiyordu ama bu şiirlerin "şekli"nden etkilenmişti. Moskova'ya ulaştıktan sonra, gözlemleri sonucu kaleme aldığı "Açların Gözbebekleri" onu epey uğraştırmıştı. Önce hece veznini denedi,

Mayakovski dostlarıyla birlikte: Mayakovski (ortada), Lilya Brik (önde), Boris Pasternak (soldan ikinci) ve Eisenstein (soldan üçüncü).

ama bir türlü hece ölçüsünü tuttura-mıyordu. Son kertede Batum'dan beri gazetelerde gördüklerini denedi ve yer yer hece kalıpları kullansa da kural dışı diye nitelenebilecek serbest bir ölçüde karar kıldı. İşte "Açların Gözbebekleri" şiirinde dönüm noktası oldu ve kendisi de bunu zaman zaman dile getirdi. Şöyle diyordu Nâzım:

"Batum'dan Moskova'ya gelişte açlık mıntıkasından geçtik. Gördüklerim üzerimde çok tesir etti. Fakat böyle bir açlığın dahi inkılâbı yıkamayacağını haykırmak istedim. Moskova'da hece vezniyle ve bu veznin çeşitli hece kombinezonlarıyla açlığa dair bir şiir yazmak istedim, olmadı. O zaman Batum'daki şiirin şekli geldi gözümün önüne. Bunun çok iyi tanıdığım Fransız serbest vezni olamayacağına, her nedense kanaat getirdim, bunun yepyeni bir şey olduğuna ve şairin böyle dalgalar halinde düşündüğüne hükmettim ve Açların Gözbebekleri'ni yazdım." (Memet

Moskova'da Mayakovski'nin yaşadığı konut.

Mayakovski (ortada) fütürist grup üyeleriyle.

Açların Gözbebekleri [1922]

Değil birkaç
değil beş on
altı milyon
aç
bizim!
Onlar
bizim!
Biz
onların!
Dalgalar
denizin!
Deniz
dalgaların!
Değil birkaç
değil beş on
30.000.000
30.000.000!
Açlar dizilmiş açlar!
Ne erkek, ne kadın, ne oğlan, ne kız
sıska cılız
eğri büğrü dallarıyla
eğri büğrü ağaçlar!

Ne erkek, ne kadın, ne oğlan, ne kız
açlar dizilmiş açlar!
Bunlar!
yürüyen parçaları
o kurak
toprakların!

Kimi
kemik
dizlerine vurarak
yuvarlak
bir karın
taşıyor!

Kimi
deri... deri!
Yalnız
yaşıyor
gözleri!
Uzaktan
simsiyah sivriliği
nokta nokta uzayıp damara batan
kocaman başlı bir nalın çivisi gibi
deli gözbebekleri.
gözbebekleri!
Hele bunlar
Hele bunlarda öyle bir ağrı var ki,
bunlar
öyle bakarlar ki!..
Ağrımız büyük!
büyük!
b ü y ü k!

Fakat
artık imanımıza inemez tokat!
Demirleşti bağrımız,
çünkü ağrımız
30.000.000
deli gözbebekleri!
gözbebekleri!

Ey
beni
ağzı açık
dinleyen adam!
Belki arkamdan bana
bu kalbini
haykırana
"kaçık"
diyen adam!
Sen de eğer
ötekiler
gibi kazsan,
bir mânâ
koyamazsan
sözlerime
bak bari gözlerime;
bunlar:
Deli gözbebekleri
gözbebekleri!

Fuat, *Nâzım Hikmet*, İstanbul: Adam Yayınları, 2000, s. 51).

Bu şiir daha sonra *835 Satır* adlı kitapta yayımlandı. Kitapta bazı harfler büyük, bazıları yatık, bazıları ise iyice koyultulmuş olarak yer aldı. Bu, harfler aracılığıyla okuru etkilemeye yönelik bir girişimdi. Kuşkusuz, yazıldığı evrede Nâzım bunu tasarlamamış olabilirdi, zira bu şekliyle şiir kısmen fütürizmin, kısmen konstrüktivizmin bulgularıydı. Fütürizm ve konstrüktivizm, 19. yüzyılı sona erdiren, 20. yüzyıla açılım sağlayan sanat akımlarıydı. Dönüşüm Rusya'da 1910'lu yıllarda Vladimir Tatlin'le başlamıştı. 1919'dan itibaren konstrüktivizmin en belirgin özelliği işlevselliğiydi; tıpkı endüstriyalizmde olduğu gibi günlük yaşamda anlamı olan sanayi ürünlerine, demire, çeliğe, cama, plastiğe yöneliyordu. Şiirde ise harflerin biçimsel kullanımı ayrı bir önem kazanıyordu.

Nâzım Moskova'ya vardığında Rusya kendi kültür devrimini yaşıyordu. Bu devrim rüzgârı şiiri de yörüngesine almış, son kertede iki temel akım ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki olan fütürizm, Mayakovski'nin çizgisini belirliyordu. Diğeri, konstrüktivizm ise İlya Sevinski, Eduard Bagritski gibi şairlerin sanatında görülüyordu. Aslında iki akımı ayıran Cihan Harbi'ydi. O nedenle fütürizm ile konstrüktivizm arasında paradoksal bir ilişki vardı. Konstrüktivizmi fütürizmin devamı olarak görenler az değildi, ama konstrüktivizm fütürizme oranla daha bir "devrim" sanatıydı. Tabii Nâzım ilk evrede Rusça bilmediği için bu iki farklı akımı ancak dizelerin kurgulanışından ayırt edebiliyordu.

"GENEL ZEVKİN SURATINA ŞAMAR"

Fütürizm İtalya kökenliydi ve öncüsü ve şefi İtalyan şair, romancı, oyun yazarı ve yayın yönetmeni Filippo Tommaso Marinetti'ydi. Marinetti'nin 1909'da Paris'te *Le Figaro* gazetesinde yayımladığı *manifesto futurista* (Fütürizm Bildirisi) fütürizmin manifestosu oldu. Bildiride "Bizler müzeleri, kütüphaneleri yerle bir edip ahlakçılık, feminizm ve bütün yararcı korkaklıklarla savaşacağız" deniyordu. Bu, geçmişin bütünüyle reddi demekti. Aynı bildiride "Biz dünyadaki gerçekten sağlıklı tek şeyi, yani savaşa ve ölüme götüren güzel düşünceleri yüceltiyoruz" sözleri, siyasal alanda o dönemde gelişen faşizmden yana bir tavrın da açık göstergesiydi. Fütürizm Rusya'da farklı yankılandı. Rus fütürizmi ise 1912 yılının sonlarına doğru doğmuştu. David Burliuk ve kardeşlerinin 1910 yılında kurduğu ve kısa sürede Vasili Kamenski, Velimir Khlebnikov, Aleksey Kruçenik ve Vladimir Mayakovski'nin katıldığı "Hylaea" diye bilinen edebi grup Moskova'da "Genel Zevkin Suratına Şamar" adlı manifestolarıyla gün yüzüne çıktı. Grubun diğer üyeleri Mikhail Larionov, Natalia Gonçarova, Kazimir Maleviç ve Olga Rozanova idi. Fütürizm adına benzer gruplar Moskova'nın yanı sıra Saint Petersburg'da, Kiev'de, Karkov'da, Odesa'da da belirmişti. Fütürizmi doğuran 20. yüzyılın dinamizmiydi. Çağdaş makine çağının ve kent yaşamının sürati bu sanatkârların geçmişle bağlarını koparmalarına yetiyordu. Puşkin, Dostoyevski, Tolstoy'un artık pabucu dama atılıyordu. Fütüristlerin geçmişle aralarına Çin Seddi örülmüştü. Geçmişte özenilecek, putlaştırılacak herhangi bir şey yoktu. Hatta akımın kurucusu Filippo Tommasa Marinetti, 1914'te kendi nev-icad akımını tanıtmak için Rusya'yı ziyaret ettiğinde, Rus fütüristlerince kaale alınmamıştı.

Marinetti çevresi fütürizmi plastik sanatlarda ararken Rus fütürizmi edebiyata odaklanacaktı. Mayakovski, Burliuk gibi kimi Rus fütüristleri resme de ilgi duydu ama ana uğraşları edebiyattı. Bu arada Mikhail Larionov, Natalia Gonçarova, Kazimir Maleviç gibi bu akımdan esinlenen Rus plastik sanatçıları da vardı. Fütürizme gönül vermiş Rus şairleri, ressamları, Mikhail Matyuşin'in müziği, Kruçenik'in librettosu ve Maleviç'in sahne düzeniyle *Güneşin Fethi* başlıklı fütürist bir opera bile yaratmışlardı.

Moskova metrosunda Mayakovski duvarı.

RESİMLİ AY'DA "PUTLARI YIKIYORUZ"

Fütüristlerin geçmişle bağı koparak, redd-i miras etmeleri yıllar sonra Nâzım'ın öncülüğünde *Resimli Ay* tarafından da benimsenecekti. 1929 yılında yaza doğru Nâzım'ın ilk şiir kitabı *835 Satır* yayımlanmış, aynı yıl Haziran ayında dergide "Putları Yıkıyoruz" kampanyası başlatılmıştı. Hedefteki yazarlar sırasıyla Abdülhak Hamid [Tarhan], Mehmet Emin [Yurdakul], Hamdullah Suphi [Tanrıöver] ve Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] idi. Ağustos ayında *Resimli Ay*'da Nâzım'ın kaleme aldığı "Putları Niçin Kırıyoruz?" başlıklı yazıda şu satırlar yer alıyordu:

"Her cemiyetin yaşadığı devre mahsus bir takım mefkûreleri vardır. Bu mefkûreleri insanlar mücerret bir şekilde kavrayamadıkları için onları bazı fertlerde temessül etmiş [cisimlenmiş] görmek isterler. Bu mefkûreleri en iyi hazmeden, onu her manasıyla kendisinde aksettiren kimseler o mefkûrenin mümessili olarak görülür. Biz o ferde baktığımız zaman onda kendi mefkûrelerimizi, kendi hülyalarımızı, kendi rüyalarımızı görürüz. İşte bunlar cemiyetin o günkü mefkûrelerinin mümessilidirler. Böyle olduğu için de az çok mukaddes bir mahiyeti haizdirler. Bu fertlerin birer put olabilmeleri için cemiyetin o günkü mefkûresini hakikaten ve tam manasıyla temsil etmeleri lâzımdır.

İşte biz 'Put' tan bunu anlıyoruz. Yine biliyoruz ki bazı fertler hiç bu kıymet ve vasfı haiz olmadıkları halde yanlış bir telkin ve telâkki neticesinde, kendilerini put gibi göstermeğe çalışırlar. Bunlar da sahte putlardır.

İşte biz bu sahte putları yıkmağa çalışıyoruz. Bizce gerek Abdülhak Hamid, gerekse Mehmed Emin Bey bizim sanat sahasındaki ideallerimizi temsil eden kimseler değildirler. Bu itibarla bunlar edebiyat ve sanat hayatımızın sahte putlarıdırlar.

... İşte biz de putları yıkmakla eskimiş, çürümüş mütehaccir [taşlaşmış] putları devirip yeni fikirlere, yeni cereyanlara yol açmaktan başka bir şey yapmıyoruz."

Nâzım geçmişle, geçmişin simalarıyla hesaplaşmayı Moskova'da öğrenmişti. Rus fütüristlerinin başlattığı bu süreç Rus konstrüktivistlerince de benimsenecekti. Özellikle Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra Bolşevik Rusya'nın hızla sanayileşme sürecine girişi konstrüktivizmi ayrıcalıklı bir konuma sokmuştu. Nâzım, fütürizmden epey esinlenmişti. Ama Osmanlı toplumu gibi durağan bir ortamdan sonra kendini Bolşevik Rusya'sının devinimli ortamında bulması "bireyci" diye niteleyeceği fütürizmden uzaklaşarak, "toplumcu" yönü ağır basan konstrüktivizmde karar kılmasına neden olacaktı. Nâzım'ın bu sanat anlayışı tıpkı Rusya'da olduğu gibi toplumsal gerçekçiliğin 1930'lu yılların ilk yarısında hükümran olacağı evreye kadar sürgit devam edecekti.

RUSYA'DA KONSTRÜKTİVİZM

Nâzım'ı yol ayrımına sevk edecek olan konstrüktivizm ise tümüyle Rusya kökenliydi. Ekim Devrimi sonrası, 1919'da sanatsal ve mimari felsefe olarak doğmuştu. Türkiye'de ve Batı'da uzun zaman kaba bir biçimde tartışılmış olan "Sanat sanat içindir-Sanat toplum içindir" tartışmasını anımsatırcasına özerk bir sanatı reddediyordu. Konstrüktivizm toplumsal amaçlara uyarlanan bir sanat anlayışıydı. 20. yüzyılın genel sanat ve mimari akımlarını şekillendiren temel esin kaynaklarından biriydi. Bauhaus ve De Stijl sanat açılımlarıyla ortak paydalarda birleşiyordu. Mimariden grafik sanatlara, endüstriyel kurguya, tiyatroya, filme, dansa, modaya hatta müziğe kadar uzanıyordu. Terimin gündeme gelişinde Kazimir Maleviç'in önemli bir rolü vardı. 1917'de Aleksander Rodçenko'nun sanatını yorumlarken Maleviç konstrüksiyon kavramını kullanmıştı. Bunun bir sanat anlayışına dönüşmesi 1920'de Naum Gabo'nun "Realist Manifesto"suyla gerçekleşti. 1922'de

Aleksei Gan konstrüktivizmi kitabının başlığı olarak kullandı.

Konstrüktivizm Rus fütürizmin savaş sonrası görünümü olarak da nitelenebilirdi, ama teorik gelişimini büyük ölçüde 1920-1922 yıllarında Moskova'da Artistik Kültür Enstitüsü'nde kazandı. Aslında devrimin hizmetinde bir sanat anlayışıydı. Mayakovski "Sokaklar bizim fırçamız, meydanlar paletimizdir" sloganıyla devrimle sanat arasındaki bağı kuruyordu. O tarihlerde güç kazanan Proletkult ile önemli noktalarda örtüşen konstrüktivizm yepyeni bir kültür inşasında görev alıyordu. Konstrüktivistler hitap ettikleri kesimleri aktif bir katılımcı olarak görme çabası içerisindeydi. Konstrüktivist anlayışı tiyatroyu da etkiledi. Özellikle Vsevolod Mayerhold "Tiyatro'da Ekim [Devrimi]" bu anlayışın ürünüydü. Aynı anlayış ileriki yıllarda Bertolt Brecht ve Erwin Piscator'u, ayrıca erken Rus sinemasını etkisi altına alacaktı.

Moskova'da ilk aylarında Mayakovski'yle tanışması Nâzım'ın fütürizm ile konstrüktivizm arasında konuşlanışını belirleyecekti. Moskova'ya ayak basar basmaz kendini fütürist şairler arasında buluşunu Nâzım'dan dinleyelim:

Eserlerinin 20. yıl sergisinde Mayakovski gençlerle.

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nin duvarında Mayakovski'nin anısına Azerice ve Rusça plaka.

"Bir gün Şura'yı görmek için odasına gittiğimde, baktım sesler taşıyor küçük bir odadan. Bütün seslerin üstüne çıkan görkemli bir ses ise hepsini bastırıyor. İçeri girdiğimde, bu görkemli sesin, iri yarı, geniş omuzlu, kafası usturayla tıraşlı genç bir adamın sesi olduğunu gördüm. Herkese sövüyormuş gibi geldi bana. Şura Yoldaş beni onunla tanıştırdı.

Mayakovski daha o zamandan, Ekim Devrimi'nin şairi olarak dünya çapında ün kazanmıştı. Bense kimsenin tanımadığı, işin başlangıcında bir Türk şairi, bir KUTV öğrencisiydim. Buna karşın hemen dost olduk onunla. Evi dostlarına açıktı her zaman ve ben sık sık giderdim oraya. Fakat çok zor anlıyorduk birbirimizi. O zamanlar Rusçam yetersizdi çünkü."

Rusçasının yetersiz oluşu nedeniyle Nâzım'ın şiirinde fütürizm ilk aşamada taklit üzerine kuruluydu. Mayakovski'nin yazdıklarını anlamıyor, ama onun basamaklı dizelerini özgün buluyordu. Mayakovski de bu ateşli şaire sahip çıkıyor, düzenlenen şiir matinelerine ve suarelerine onu yanında götürüyordu. Nâzım anılarında bu ilişkiyi şu şekilde ifade ediyordu: "Otuz yıl önce Politeknik Müzesi salonunda Mayakovski ile birlikte şiir okudum. Moskovalıların karşısına hemen hemen ilk çıkışımdı bu. Korkuyordum. Mayakovski, 'Korkma, Türk' dedi, 'Fark etmez, anlamayacaklar nasıl olsa.'" Nâzım Rusçayı daha yeni öğrendiği için o sırada şiirlerini Türkçe okuyordu.

FÜTÜRİST NÂZIM HİKMET

Daha sonra, okuduğu KUTV salonunda da Nâzım iki kez Mayakovski'ye eşlik etmiş, bu ilişki doğal olarak onu fütürist yapmıştı. Fütürizm Çarlık devrilirken önemli bir işlev görmüştü. Devrimci, dinamik bir akımdı. Rus fütüristleri 1912'nin son aylarında bildirgelerini yayımlamıştı. İlk olarak Puşkin, Dostoyevski, Tolstoy gibi Rus edebiyatının devlerine karşı tavır koymuş, sokak dilinin yazı diline dönüşmesini savunmuşlardı. 1917 Ekim Devrimi'ni de büyük bir coşkuyla desteklemişlerdi. Rus fütüristleri her türlü kamu mekânında, kahvelerde, sokaklarda, mitinglerde şiirleriyle halkı coşturmuş, Rus kültür devriminin öncüsü sayılan Eğitim Komiseri Lunaçarski onlara devrimin kitlelere benimsetilmesinde önemli görevler vermişti. İşçi sınıfının sanatı fütüristlere teslim edilmişti. İşte bu tarihlerde Mayakovski fütüristlerin en önde gelen şairlerinden biriydi. Geniş kesimlerin sevgisini kazanmış, "Devrimin Şairi" diye ünlenmişti. Nâzım'ın bu süreçten etkilenmemesi olanaksızdı. Denediği "serbest nazım" anlayışıyla Mayakovski'ye öykünmüş, kendini ilk aşamada fütürist addetmişti. Bu nedenle bir aralık Mayakovski'nin kopyası olarak da yorumlanmıştı. Bu tür eleştirilere karşı, Sovyet tiyatro adamı Fevralski'ye şunları söylemişti:

"Başlangıçta, Rus dilini iyi bilmediğim sıralarda, şiirlerini anlamıyordum Mayakovski'nin. Şimdi de hepsini anlayabildiğimi söyleyemem. Fakat basamak biçimindeki dizelerini

taklit ediyordum. Düşüncelerini her zaman böyle yazdığını sanıyor, ben de kendiminkileri aynı biçimde yazmaya çalışıyordum. Fakat bana müsvedde defterlerini gösterdiklerinde, her zaman ille de basamak biçiminde yazmadığını gördüm. Demek iş daha karmaşıktı.

Çok okumadım Mayakovski'yi. Daha çok kendi okuyuşundan bilirim şiirlerini, sonra da aktörlerin okumalarından.

Mayakovski makamla okurdu şiirlerini. Ben de öyle okudum başlangıçta. Aktörler Mayakovski'yi okuduklarında iyice anlıyorum onu. Buna karşılık, kendim okuduğumda, anlayabilmem çok güç.

Mayakovski'nin şiiriyle benimki arasında ortak yanlar: İlkin şiir ile düzyazının, ikincisi çeşitli türlerin (lirik, yergisel vb.) arasındaki kopukluğun aşılması; üçüncüsü, şiire siyasal dilin sokulmasıdır. Bununla birlikte, farklı biçimler kullanıyoruz onunla. Mayakovski öğretmenimdir, fakat onun yazdığı gibi yazmıyorum ben.

Moskova'da öğrenim gördüğüm dönemde, Mayakovski gibi bir tribün şairiydim. Topluluk önünde okuyordum onları. Sonra Türkiye'de, bir tek kez şiir okuyabildim topluluk önünde. Bir iki kişiyle konuşabiliyor, şiirlerimi ancak kulaklarına fısıldayabiliyordum. Bu nedenle yumuşak sözcükler bulabilmem gerekiyordu."

Nâzım'ın ilk aşamada fütürizme gönül verdiği, fütürizmi övdüğü şiirleri oldu. Bunlardan biri "2000 Senesinin Sanatkârlarına" başlığını taşıyordu. Şair yetmiş yedi yıl sonrasına sesleniyor,"fütürist abidesi"nden söz ediyordu.

2000 Senesinin Sanatkârlarına [1923]

Ey 77 yıl sonra
Şarkın "Fütürist abidesi"yükselen
meydanlarda
Mısralarını
Mikrofonlarla haykıracak şair!
Ey suratları düzgünsüz aktörlerine
Kollektivizmin
Temiz optimizmini oynatacak rejisör!
Ey yirmi birinci asrın mühendis bestekârı,
Ben
Size
1923 senesinde yazdım bu şiiri.
Elbette siz
Sizden
77 yıl evvel gelen
Proleter şairleridir
Nasıl işlediğini öğrenmek istersiniz
O zamanlar
Sınıfları kaynatan kazanın
Supabı tutmuyordu artık
Manometrenin ibresi
Fır dönüyordu mihverinde.
Bizimkiler geri onlar ileri
Bizimkiler ileri onlar geri
Faşistler komünistleri kovalıyordu
Komünistler faşistleri.
Monarhizm
Liberalizm
Komünizm
Yüzlerle üçündeyiz
Biz proleter şairleri.
Elimizde badana fırçaları önümüzde
kovalar
Amele kahvelerine destan
Kızıl bayraklara şiar
Fabrika duvarlarına ilân yazıyorduk
Size istismarsız
Burjuvasız, hükümdarsız
Bir cemiyet veren sınıfımızın
Sesi sitma görmemiş çığırtkanlarıydık
Ve
Daima öyle
Kaldık.

Nâzım lirik bir şairdi; fütürizmde ise bireyin iç dünyasına, şairin psikolojik konumuna yer yoktu. Bu da onu fütürizmden uzaklaştırıyordu. Bir arkadaşı eleştiri mahiyetinde bunu kendisine söylemişti. Nâzım, Rusça bilmediği için şiirini fütürizme uyumlu sanıyordu. Rusça ve Türkçe bilen bir arkadaşı ona konstrüktivizmin lirizmle bağdaştığını hatırlattı. Konstrüktivizm ayrıca yeniden yapılanma anlayışını da içeriyordu. Bu anlayış Nâzım'ın konstrüktivistlere yaklaşmasının, onlarla aynı sahneyi paylaşmaya başlamasının yolunu açtı. O sıralarda fütüristlerle konstrüktivistler ayrı cepheleri oluşturuyordu. Birbirlerini her vesileyle dışlıyorlardı. Nitekim konstrüktivistlerle birlikte şiir okumaya çağrıldığı bir gün, fütüristlerce yuhalanmış, kafasına kitaplar atılmıştı. Mayakovski de Nâzım'ın bu cephe değiştirişini bir türlü hazmedemedi; onu "dönek Türk" diye kınadı. Ama Nâzım bir şekilde Mayakovski'yi kendi duruşu hakkında ikna etti. Dostlukları yara almaksızın sürdü. Ta ki Nâzım Türkiye'ye dönene dek.

Moskova'da, Nâzım'ın da gömülü olduğu Novodeviçi mezarlığında Mayakovski'nin mezarı.

KONSTRÜKTİVİST NÂZIM HİKMET

Aslında Nâzım bu iki akım arasında sürekli bocaladı. Zamanla lirizm konusunda fütürizm ile konstrüktivizm arasında ahım şahım fark olmadığını gözlemledi. Zaman zaman fütürist damarı kabardı. Ama zamanla Rusçasını geliştirip taklit dönemi sona erince kendine özgü bir üslup oluşturdu ve "serbest nazım" üzerine kurulu bu üslup konstrüktivizme çok daha uyumlu bir çizgi izledi. Nitekim o sıralarda Lenin'in GOELRO planı yürürlüğe sokulmuştu. Bu plan birçok hidroelektrik barajı içeriyor ve ülkenin elektrifikasyonunu öngörüyordu. Bolşevik Rusya'nın sanayileşmesi bu sayede gerçekleşecekti. Bu etkileyici süreçle Nâzım da heyecanlanmış, Ekim Devrimi sonrası yılları sayarak elektrifikasyon üzerine 1922 yılında, açıkça konstrüktivist ve endüstrüktivist bir şiir kaleme almıştı. Konstrüktivist ve de endüstrüktivist diyorum, zira Sofya baskısı (1967) sekiz ciltlik "Bütün Eserleri"nde sözcük "endüstrüktivizm" olarak geçiyor. Sonraları Türkiye'de baskılarında bu sözcük "kontrüktivizm"e dönüşmüş durumda.

Böylece sanayileşme ile konstrüktivizm at başı gidiyordu. Nitekim konstrüktivizme eş bir sanat akımı, endüstriyalizm de o tarihlerde gündeme gelecekti.

İnkılâbın Beşinci Senesinde [1922]

1
2
3
4
5
Beş kırmızı bayrak üstünde beş tane beş
Al - tı.
Hazır ol!
Basıyoruz altıya...
Beş yıl kolay geçmedi.
Çok kere düşmanın çirkin ağzı
Sırıttı karşımızda.
Açlık
kazık gibi kazıdı karnımızı
Kanlı sargılarımızı
Daha yeni çıkar da
Çok kere yanıldık hesabımızda
Fakat
Her ağrı her ıstırap
Her yanlış çıkan hesap
Bizi Edison yaptı taktika'da
Yetmedi
Yarattık
Fazla geldi
Attık...
Arkadaş
Altıya basıyoruz...
Altıya basarken unutma ki
Bugün şiarımız bizim
Endüstrüktivizm [Türkçe baskılarda konstrüktiv'izm]
Beşin sonunda kurduk
Elektrik
Merkezini
Arkadaş
Bir telsiz telefon gibi ağzım
Haykırıyor
Bunun gibi on sekiz tane fabrikam
On sekizinci bittiği gün
Yine büyük bayram olacak düşün
Tamam
Deyince biz
On sekiz merkezden on sekiz telsizimiz
Kuracak mahya şeklinde şu şiarı
Yıldızlara:
Sosyalizm
Elektrikleşmek
Demek!

Kısaca taklit dönemini aştıktan sonra şairin coşkulu şiirlerinde konstrüktivizmin izleri açıkça görülür oldu. *835 Satır*'ında yer alan bu şiirlerin belli başlıları şunlardı: Açların Gözbebekleri (1922), Orkestra (1922), Makinalaşmak (1923), Güneşi İçenlerin Türküsü (1924), Gövdemdeki Kurt (1924), Piyer Loti (1925), Salkımsöğüt (1924), Bahr-i Hazer (1928). Yukarıda "Açların Gözbebekleri" için belirttiğimiz gibi bu şiirlerde de büyüklü küçüklü puntolar, düz, yatık, açık koyu siyah harflerle ifade ediliyordu.

Konstrüktivizm özellikle Cihan Harbi ertesi sanat dünyasına damgasını vurmuştu. Bu kısmen Cihan Harbi'nin ürünüydü. Dünyayı ateş çemberine döndüren bu savaş aynı zamanda organik enerjiden inorganik enerjiye geçişi simgeliyordu. Nâzım "Gözlerimiz [1922]" başlıklı şiirinde şöyle diyecekti:

Şeffaf
temiz
damlalarıyla gözlerimiz
bir umman içinde birleşmeseydi eğer,
her zerre
dağılsaydı başka bir yere.
dinamolarla türbinleri çiftleştirerek.
çelik dağları suda kof bir kelek gibi
döndüremezdik...
....
"Yükseldi müşterek zahmetin şaheseri
demire can veren dehayı bulduk!..."

Bir diğer şiiri, "Heyecanımız"da bu dönüşümü şöyle ifade edecekti:

Heyecanımızda,
şahlanan bir atın
deli
Çizgileri
yok!
Heyecanımız,
rayların üstünde kayarken bile
Çelik heykelliğini kaybetmeyen bir lokomotif!
Öyle bir lokomotif ki, en küçük çivisinin
çakılması için
her kıvrımı materyalist beynimiz
açılıp kapandı düğümlerle...

MAKİNE VE SÜRAT ÇAĞI

Cihan Harbi'nde beşeri güç unsuru yepyeni teknolojilerin savaş sanayiine girişiyle birlikte önemini yitirir olmuştu. Artık tanklar, zırhlılar, denizaltılar, savaş uçakları savaşların kaderini çizecekti. Savaş gücünü sanayileşme belirleyecekti. Uygarlığın umudu "makine"deydi. Her şey "makine"nin hükümranlığı altına giriyordu. Ford'un T model otomobili tüketim örüntülerini kökten değişikliğe uğratıyordu. Tüketim toplumu doğmak üzereydi. Amerika'da ev kadınının hizmetinde artık çamaşır makinesi, elektrikli süpürge vs. gibi makinçler vardı. Çağ artık hız çağıydı. Cihan Harbi insanların zaman kavramını kökten değişikliğe uğratmıştı. Makine tutkusu Nâzım'ı da sarmıştı. Onun şiiri de "makine"den yanaydı. Konstrüktivizm bunu gerektiriyordu.

Burada bir parantez açmak istiyorum. Mülkiye'de öğrenciliğimiz sırasında Nâzım'ın Donanma Davası nedeniyle hapse girişinden beri yasak olan kitapları gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Tarih 1965 idi. Ama birçok şiiri hâlâ yasaklıydı. Bu şiirler Mülkiye öğrencileri arasında teksirle çoğaltılıyordu. Gizliden gizliye okunan şiirler arasında bizleri en etkileyeni "Makinalaşmak"tı. Belki de Türkiye'nin geri kalmışlığının tartışıldığı bir evrede sanayileşmenin zorunluluğu "makine"yi bilinçaltına sokuyordu. Nâzım'ın 1923'te kaleme aldığı bu konstrüktivist ve de endüstriyalist şiiri burada bir kez daha hatırlatalım:

Moskova'da Mayakovski Müzesi.

Makinalaşmak [1923]

trrrrum
trrrrum
trrrrum!
trak tiki tak!
Makinalaşmak
istiyorum!
Beynimden etimden iskeletimden
geliyor bu!
Her dinamoyu
altıma almak için
çıldırıyorum!
Tükrüklü dilim bakır telleri yalıyor.
damarlarımda kovalıyor
oto-direzinler lokomotifleri!
trrrrum
trrrrum
trrrrum!
trak tiki tak!
Makinalaşmak
istiyorum!
Mutlak buna bir çare bulacağım
ve ben ancak bahtiyar olacağım
karıma bir türbin oturtup
kuyruğuma çift uskuru taktığım gün!
trrrrum.
trrrrum!
trrrrum!
trak tiki tak!
Makinalaşmak
istiyorum!

Nâzım doğal olarak zamanla şiirde kendi kişiliğini bulmuştu. Hocası Mayakovski'den farklı bir üslup geliştirmişti. 1937'de *Her Ay* dergisinde yayımlanan bir konuşmasında bu "kopya" meselesine açıklık kazandırmış, şunları söylemişti:

"Hece veznini bırakıp vezinsiz yazı yazmaya başlamamın ilk verimi Açların Gözbebekleri'dir. Ben bu yazıyı yazdığım zaman Rusça bilmezdim ve Mayakovski'nin adını bile duymamıştım. Ne malum? diyecekler. Şahitle ispat ederim.

Mayakovski bir nevi Rus aruzunu bir çeşit, son haddine vardırılmış, müstezatlı tarzını yazar. Hani Hamid'in 'Mevkii Viyana' diye başlayan bir yazısı vardır, işte aşağı yukarı onun gibi... Halbuki benim yazılarımda böyle muayyen bir veznin son haddine vardırılmış müstezatlı tekniği yoktur. Ahengi ve vezni anlayış bakımından aramızda hiçbir benzerlik olmayan Mayakovski'yle muhteva bakımından da ayrılırız... O her şeyden önce ve her şeye rağmen ferdiyetçidir. Ben, değilim...

Rusça öğrendikten ve Mayakovski'nin eserleri ve şahsıyla tanıştıktan sonra ondan birçok şey öğrendim. Fransızcayı öğrendikten sonra birçok Fransız şairlerinden ve Rusçayı öğrendikten sonra da birçok Rus şairlerinden birçok şey öğrendim. Bunların arasında Mayakovski de vardır. Harp sonrası edebiyatında dil bakımından hâkim olan cereyanın en güzel örneklerini Mayakovski'de

Mayakovski'nin anısına çıkarılan pullar.

okudum. Bir aralık, bir iki yazımda, Mayakovski'nin değil, umumiyetle fütürizmin tesiri altına düştüm. Fakat bu fütüristik devrim çok çabuk geçti.

Bugün beni verim bakımından Mayakovski'yi taklit etmekle itham edenler Mayakovski'yi aslından okumamış, onu tetkik etmemiş olanlardır. Çünkü Mayakovski'yi aslında okumuş olsalardı 'müstezatlı' Rus 'aruzunu' görürlerdi ve bu büyük şairi tetkik etseler onun ferdiyetçiliğini anlarlardı."

Nâzım zamanla fütürizmden uzaklaşmıştı. Rusya'daki günlük yaşam, gündemdeki kültür devrimi şairi konstrüktivizmde yönlendiriyordu. "Şair" adlı şiirinde şöyle diyecekti:

> Şairim,
> *bir yıl yağan yağmur kadar şiir yazdım.*
> *Fakat asıl şaheserime:*
> *"Konstrüktivisto-Marksist" romanıma*
> *başlamak için*
> *"Hafız-ı Kapital" olmayı bekliyorum!*

"MUAZZAM ŞAİR MAYAKOFSKİ NEDEN İNTİHAR ETTİ?"

Nâzım'ın, Tevfik Fikret'te olduğu gibi *Resimli Ay*'da Süleyman müstear adıyla kaleme aldığı yazısı "Muazzam Şair Mayakofski Neden İntihar Etti?" başlığını taşıyacak ve derginin Temmuz 1930 tarihli nüshasında yer alacaktı. Nâzım'a göre, Mayakovski'nin intiharıyla insanlık büyük bir insanı kaybetmişti. Dünyanın en büyük inkılabı, Ekim Devrimi artık en güçlü şair üstadından mahrumdu. Mayakovski Rusça yazmıştı, ama şiirleri hemen her dile çevrilmişti. Mayakovski, büyük şair, büyük mücahit, büyük insan maalesef kendi eliyle canına kıymıştı.

Bu intihar olayı üzerine birçok dedikodu çıkmıştı, zira Mayakovski'nin yaşamı alışılageldik bir nitelik taşımıyordu. Tüm yaşamı sürekli kavgayla geçmişti. Ardında bıraktığı isim ve eserleri uzun yıllar büyük inkılabın düşmanlarıyla çarpışacaktı.

Mayakovski neden intihar etti? Birçok çevrede olduğu gibi Nâzım da bu soruyu soruyordu. Kimi sözde aydın, intiharı safahata, bohem denen serseri küçük burjuva sanatkârlığı muhitinin bir sonucu olarak yo-

rumlamıştı. Bu kesime göre "yarının kurulması, "materyalizm", "gelecek güzel günlere iman" intihar olayıyla iflas etmişti. "Yarın"a inandığını söyleyen, "yarın" için şiirleriyle mücadele eden, "yarın"ki günleri sanatıyla ören, örgütlediğini iddia eden şairin bir eğlence sabahı canına kıyması bu çevrelerin kendilerini haklı görmelerine neden olmuştu. Acaba bu çevreler haklı mıydı? Mayakovski, toplumsal bir amacın gerçekleşmesi için bilinçle çalışan sanatın ve sanatkârın "iflas"ına bir delil olabilir miydi? İşte Nâzım buna yanıt arıyordu.

Zirianovsk'ta Vladimir Mayakovski'nin heykeli.

Nâzım, bu tür sorulara yanıt vermek ve de Mayakovski'yi kendi canına kıymaya sevk eden nedenleri anlamak için Rus edebiyat tarihinin son yapraklarını şöyle bir çevirmek gerektiği kanısındaydı. Gerçekçi sanat anlayışı da yolunu çiziyordu. Ona göre fikir ve sanat dünyası ile toplumsal dönüşümler, hareketler arasında sıkı bir bağ vardı. Daha doğrusu, toplumun maddi temelleri sanat, felsefe gibi, kendisinin "fevkâni müesseseler" diye tanımladığı üst yapı kurumlarını belirliyordu. Tarihsel maddecilikten yola çıkan Nâzım bu ilişkiyi tek yönlü görmüyor, üst yapı kurumlarının da temel üzerinde derin tesirleri olduğunu söylüyordu.

Nâzım *Resimli Ay*'daki analizine 1905 Rus Devrimi'yle başlıyordu. Bu başkaldırı Çar yönetiminin kanlı elleriyle bastırıldıktan sonra Rus edebiyatında korkunç bir irtica hareketi baş göstermişti. Söz konusu hareket aydınlar arasında iki sonuç doğurmuştu. İlki Tolstoyculuktu. Tolstoy "Fenalığa iyilikle mukabele et" söylemiyle ortaya çıkıyordu. Diğeri ise koyu bireyci, mistik, metafizik, idealist felsefenin ürünü bir tavırdı. Bu tarihlere kadar Rus edebiyatı değişik açılardan toplumu, toplumsal insanı irdeler ve yorumlardı. 1905'ten sonra yazarlar kendi ruh âlemlerine kapanmış, "ipsiz sapsız" tetkiklere gark olmuştu. Bu kararsız, mistik bir psikolojik anlayıştı. Benzer gelişmeler Avrupa'da da gözlemleniyordu. Mesela Fransa'da Maurice Maeterlinck bu karanlık aydın gevezeliğinin temsilcisi sayılıyordu.

Nâzım bu yoz edebiyatla emperyalizm arasında ilişki kurmakta gecikmedi. Bunun en bariz göstergesi İtalya'da "urbanist / şehircilik" edebiyatıydı. Marinetti adlı şair "fütürizm" diye bilinen akımın baş temsilcisiydi. Nâzım bu akımı Türkçeye "istikbalcilik" diye çeviriyordu. Bir başka deyişle, Marinetti'nin fütürizmi ona göre emperyalizmin ürünüydü.

Fütürizm Rusya'da da zemin edinmişti, ancak Rusya'da doğan fütürizmin kaynak ve alanı ana hatlarıyla İtalya'nınkinden farklıydı. Rus fütürizminin üç cephesi vardı. Sağ cenahı büyük Rus şehir burjuvazisinin edebiyatıydı. Bu sağ cenah fütürizminin başında Severyanin adında bir şair bulunuyordu. Merkezi işgal eden fütüristler, yeni edebiyatın biçim ve tekniğiyle uğraşıyordu. Bu alanda başarılı oldukları zaman zaman görülüyordu. Rus fütürizminin sol cenahının başında ise Mayakovski vardı. Mayakovski geçmişte işçi kütlelerinin örgütlenmesiyle yakından ilgiliydi, ama zamanla bu bağlantı koptu. Sol cenah fütüristler bir yandan bütün güçleriyle kendi sağ cenahlarıyla kavgaya tutuşuyor, öte yandan kararsız ruhiyatçılığa ve mistikliğe kaçan sanatkârlara cephe alıyorlardı. Bu mücadelenin başında ise Mayakovski vardı. Ancak ünlü şair zamanla toplum ölçeğinde kurtuluş kavgasına girişmiş olan kütlelerle bağını kopardığı için, kendini toplum karşısında tek başına bayrak kaldıran bir kahraman, bir birey olarak görmeye başladı. İşte o garip bireyciliği de buradan geliyordu. Hatta intihar gerekçelerinin köklerini burada aramak gerekiyordu.

Geçmişin kültür normlarını benimsemiş, bu cendere içine sıkışmış insanlar, burjuva aydınlar, Mayakovski'nin sanatına düşmandı. Ananelerin esiri olan bu insan tipi "gerçek, saf, temiz şiir" istiyordu. "Sanatı hâlâ afyon çekmek kabilinden bir şey" telakki eden bu çevre Mayakovski'yi kaba saba, bilhassa küstah bir şahsiyet olarak görüyordu, ama zamanla onun öncülüğünü yaptığı şiir tarzı taraftar buldu, yeni şiir eski şiire üstün geldi. Eski itirazlar da sönümlenmeye başladı. Mayakovski Ekim Devrimi ertesi özellikle halk ve işçi kitleleri arasında büyük bir şöhret edindi. Yeni bir uygarlığın simgesine dönüştü. Ama bu süreci ölüm birdenbire durduruvermişti.

Mayakovski niçin intihar etmişti? Nâzım kendi yorumunun ötesinde okurunu ikna etme kaygısıyla ünlü şair Damyan Bedni'nin açıklamasına başvuruyordu. Damyan Bedni'ye göre, ağır bir hastalık, tesadüfi bir yalnızlık ve şahsi bazı ıstırapların birleştiği bir anda, eski, ferdiyetçi insiyaklar harekete gelmişti ve eski Mayakovski, yeni Mayakovski'yi bir zayıf anında yakalayıp öldürmüştü.

Nâzım, yazısını sonlandırırken, yukarıda Mayakovski'nin bıraktığı mektuba gönderme yapmaksızın da edemiyordu, zira intihar özellikle 1920'li yıllarda Türkiye'de bir salgın niteliği kazanmıştı. Mektup, Nâzım'a göre şöyle diyordu: "İntihar hiçbir şeyi halletmez. Vatandaşlarıma bu işi kat'iyyen tavsiye etmem." Bu mektup yeni Mayakovski'nin eski Mayakovski'nin eliyle ölürken bile vatandaşlarına verdiği mükemmel bir dersti; hayata, yeniye, yarına inancın ta kendisiydi.

"Muazzam Şair Mayakofski Neden İntihar Etti?"

Süleyman [Nâzım Hikmet], "Muazzam Şair Mayakofski Neden İntihar Etti?", *Resimli Ay*, yıl 7, sayı 5, Temmuz 1930, s. 28-29.

İnsanlık büyük bir insan kaybetti. Dünyanın en büyük inkılâbı, çok kuvvetli bir şair üstadından mahrumdur bugün. Şiirlerini Rusça yazan fakat hemen hemen her dilde tercümeleri yapılan Mayakofski isimli büyük şair, büyük mücahit ve büyük insan kendi eliyle canına kıymıştır.

Mayakofski'nin intiharı etrafında birçok dedikodular yapıldı, yapılıyor ve yapılacaktır. Çünkü o hayatında; arkasından manasız bir "Allah rahmet eylesin" dedirtecek gibi yaşamamıştır. Mayakofski'nin hayatı mütemadi bir kavga seyrinden ibarettir. Hayatlarında dövüşenlerin isimleri ölümlerinden sonra da, sağ kalan düşmanlarıyla kavgada devam ederler. Mayakofski'nin arkasında kalan isim ve eserleri daha uzun seneler büyük inkılâbın düşmanlarıyla çarpışacaktır.

Mayakofski niçin intihar etti? Bazı müteredddi, kendi kabukları içinde yaşayan sümüklü böceklerine benzeyen sözde mütefekkirler, bu intiharı safahatın, bohem denilen serseri küçük burjuva sanatkârlığı muhitinin bir zaferi şeklinde telakki ettiler. Ve dediler ki: "Yarının kurulması", "Materyalizm", "o gelecek güzel günlere iman" falan gibi şeyler iflas etmiştir. İşte Mayakofski, "yarına" inandığını söyleyen "Yarın" için şiirleriyle mücadele eden, yarınki günleri sanatıyla teşkilatlandırdığını iddia eden şairin, bir eğlenti sabahında intihar etmesi bizi haklı çıkardı.

Acaba bu efendiler haklı mıdır? Mayakofski'nin intiharı içtimai bir gayenin tahakkuku için şuurlu çalışan sanatın iflasına bir delil midir?.. Bütün bu suallere cevap vermek ve büyük şair Mayakofski'yi kendi canına kıymağa sevk eden sebepleri anlamak için Rus edebiyat tarihinin son yapraklarını şöyle bir çevirmek icap ediyor.

Fikir, sanat âlemiyle cemiyetin içtimaî değişiklikleri hareketleri arasında sıkı bir münasebet vardır. Daha doğrusu cemiyetin maddi temelleri onun sanat, felsefe gibi fevkani müesseselerini tayin eder. Bilmukabele bu "fevkânî" müesseselerin [üst yapı kurumlarının] de temel üzerinde teşkilatlandıran, kemmî ikköklül tesirleri vardır.

Rusya'da büyük 1905 inkılâbı Çar idaresinin kanlı elleriyle bastırıldıktan sonra, Rus edebiyatında dehşetli bir irtica baş gösterdi. Bu irtica bilhassa münevverler arasında bir taraftan "o fenalığa iyilikle mukabele et diyen" Tolstoyculuğun taammümü [genel kabul görmesi], diğer taraftan koyu ferdiyetçiliğin, mistik, metafizik, idealist felsefenin yayılması suretinde tezahür etti.

Evvelki Rus edebiyat nesli muhtelif noktai nazarlarla içtimaî insanı, cemiyeti tetkik ve tevsik ederlerdi. 1905'ten sonra sanatkârlar kendi ruh?! âlemlerinin ipsiz sapsız tetkikleriyle uğraşmağa başladılar. Bu müteredddi [soysuzlaşmış] mistik bir ruhiyatçılıktı. Fransa'da bu karanlık münevver gevezeliğinin mümessili Moris Meterling'ti meselâ...

Emperyalizm bilhassa yirminci asrın başlangıcında tezahür etti. Emperyalizmin karargâhı, teessüs eden büyük şehirlerdi. Bundan dolayı bu sıralarda İtalya'da doğan "Urbanist" "Şehircilik" edebiyatı Marinetti ismindeki şairin "Fütürizm", "İstikbalcilik" cereyanında tezahür eti. Bu suretle Marinettl'nin Fütürizmi Emperyalizmin çocuğuydu.

Halbuki Rusya'da doğan "Fütürizm"in memba ve sahası bazı ana hatlarında İtalya'nınkilerden farklıydı.

Rus "Fütürizm"inin üç cenahı vardı. Sağ cenah büyük Rus şehir burjuvasının edebiyatıydı. Bu sağ cenah "fütürist"lerin başında "Severyanin" isminde bir şair bulunuyordu.

Merkezi işgal eden fütüristler, yeni edebiyatın şekil ve tekniğiyle uğraşıyorlardı ve bu sahada birçok muvaffakiyetler elde etmişlerdi.

Rus fütürizminin sol cenahının başında Mayakofskl bulunuyordu. Mayakofski vaktiyle işçi kütlelerinin teşkilatıyla yakından alakadardı. Fakat 1905'ten sonra bu teşkilatlı rabıtayı kaybetmişti. Sol cenap fütüristleri bütün kuvvetleriyle bir yandan kendi burjuva sağ cenahlarına, bir yandan da müteredddi ruhiyatçılığa, mistikliğe kaçan sanatkârlara hücum ediyorlardı.

Mayakofski bu mücadeleyi idare eden rehberdi. Ve cemiyet mikyasında kurtuluş kavgasına girişmiş olan kütlelerle rabıtasını kaybettiği için, kendisini bütün cemiyetin karşısında tek başına bayrak kaldıran bir kahraman bir fert telakki etmeğe başladı.

İşte Mayakofski'deki o acayip ferdiyetçilik buradan gelir. Hatta Mayakofski'nin intihar sebeplerinin köklerini burada aramak icap eder.

1917 "Oktyabr" inkılâbına Mayakofski bilâtereddüt İştirak etti. O, kendisiyle beraber "Oktyabr"a muazzam bir inkılâpçı heyecanı ve yeni bir edebiyat şekli getirdi. İnkılâbın en güç zamanlarında Mayakofski'yi kollarını sıvamış, dev gibi cüsseslyle işbaşında görüyoruz. Şiir yazıyor, propaganda resimleri yapıyordu. Üç sene zarfında 500 propaganda levhasını tek başına resmetmiş ve şiirlerini yazmıştı.

İnkılâbın yıkış devresinde faal olan bu büyük şair, kuruluş devresinde de işine devam etti. İktisadî kavgaya şiiriyle heyecan veriyordu.

Benim "Emzikler hakkında mükemmel bir şiirim var", diyordu, "ihtiyarlayıncaya kadar emeceğim emzikler hakkında!.."

Bu fikirle alay edenler oldu. Mayakofski

onlara cevap verdi: "Eğer hâlâ köylerde çocukların ağzına emzik vermeyip kirli bez parçaları sokuluyorsa, bu biraz da şairlerin kabahatidir. Emzik propagandası yapmak, medeniyet propagandası yapmak demektir."

Mazinin hars çevresi içinden çıkamayan birçok insanlar ve burjuva münevverleri Mayakofski'nin sanatına düşmandılar. Onlar, "Hakiki, saf, temiz şiir?!" istiyorlardı. Mayakofski onlara kaba saba, bilhassa küstah bir şahsiyet tesiri yapıyordu.

Biz güzel sanatlar sahasında, ananelerin hâlâ esiriyiz. Sanatı hâlâ afyon çekmek kabilinden bir şey telakki edenler az değildir.

Eski şiirin tekniğiyle, mektep sıralarından itibaren, ülfet etmiş olan ihtiyarlar Mayakofski için, "Şiirlerini kendisi okuduğu zaman iyi oluyor fakat biz okuyamıyoruz!.." diyorlardı. Fakat zamanla Mayakofski'nin açtığı şiir tarzı taammüm edince, yeni şiir şeklinin hayatlı, canlı ve tabii tekniği muzaffer oldu. Ve bu itiraza mahal kalmadı.

Mayakofski son senelerde bilhassa halk ve işçi kütleleri arasında büyük bir şöhret kazanmağa başlamıştı. Yeni bir medeniyetin kuvvetli bir şairi olarak büyüyordu. Fakat bu büyümeyi ölüm birdenbire durduruverdi.

Mayakofski niçin intihar etti? Bunu en doğru bir surette şair Damyan Bedni şöyle izah ediyor.

- Ağır bir hastalık, tesadüfi bir yalnızlık ve şahsî bazı ıstırapların bileştiği bir anda, eski, ferdiyetçi insiyaklar harekete geldiler. Eski Mayakofski, yeni Mayakofski'yi bir zayıf anında yakalayıp öldürdü."

Mayakofski ölümünden evvel bir mektup bıraktı. Bu mektupta: "İntihar hiç bir şeyi halletmez. Vatandaşlarıma bu işi kat'iyyen tavsiye etmem, diyor.

Bu mektup yeni Mayakofski'nin eski Mayakofski'nin eliyle ölürken bile vatandaşlarına verdiği mükemmel bir "hayata", "yeniye", "yarına" inanma dersidir.

HİSAR VAPURU FACİASI VE KABOTAJI YENİDEN DÜŞÜNMEK

MURAT KORALTÜRK

Bu yazıda 22 Aralık 1937'de Karadeniz'de batan ve yirmi dört mürettebatından yalnızca iki kişinin sağ olarak kurtulduğu Hisar vapuru faciasından hareketle, bu tür kazalarda adı geçen gemilerin çoğunun bakımsız ve yaşlı oluşu üzerinde durulacak ve Kabotaj Kanunu uygulamasının Hisar faciasıyla dolaylı ilgisine değinilecektir.

***Hisar* vapuru Zonguldak Limanı'nda.**

Bir süreden beri 20. yüzyılda Türkiye'de yaşanan deniz kazalarının envanterini konu edinen bir araştırma kapsamında Başbakanlık Devlet Arşivleri belgelerinden gazetelere uzanan çeşitli kaynaklar taranmaktadır. Bu araştırmayla deniz kazalarının meydana geldiği tarih ve yer tespit edilmeye çalışılmakta, kazaların nedenlerinin, özellikle varsa ortak nedenlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Böylece denizcilik politikaları ile kazalar, daha doğrusu kazaların nedenleri arasında ilişki kurmaya çalışılmaktadır.

"HİSAR,, FACİASI

Boğulan İbrahim kaptanın faciadan bir gün evvel muhabirimize söyledikleri

"Geminin altı sekiz karış midye tuttu, en aşağı bir buçuk iki mil yolumuzu kesiyor.. İnsan altındaki gemiye söz geçiremeyince denizcilikten usanıyor doğrusu...

Karadenizde Bir petrol gemisi battı

***Hisar*'ın süvarisi Giritli İbrahim Kaptan, faciadan iki gün evvel *Son Posta* Zonguldak muhabiri Ahmet Naim Çıladır'a geminin durumuyla ilgili röportaj verir.**

Bu bağlamda henüz kaynakların taranması aşaması tamamlanmamış da olsa bazı sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır. Örneğin bu sonuçlardan biri, yakın zamanlara kadar korunaklı limanlara sahip olmayan Karadeniz kıyılarının özelikle kış aylarında, kötü hava şartlarından dolayı can ve mal kaybıyla sonuçlanan deniz kazalarına sık sahne olduğudur. Bir diğer sonuç ise kazazede gemilerin çoğunun bakımsız ve yaşlı gemiler olduğudur.

Bu yazıda 22 Aralık 1937'de Karadeniz'de batan ve yirmi dört mürettebatından yalnızca iki kişinin sağ olarak kurtulduğu *Hisar* vapuru faciasından hareketle bu sonuçlardan ikincisi üzerinde durulacak ve Kabotaj Kanunu uygulamasının bu kazayla dolaylı ilgisine değinilecektir.

HİSAR'IN BATIŞI

Hisar veya aldığı ilk isimle *Diana* 1919 yılında ABD'nin Portland şehrinde bulunan Supple Ballin Shipbuilding tezgâhlarında inşa edildi. 2.398 grostonluk[1] bu buharlı yük gemisi 90 metre boyunda, 14 metre enindeydi. Bir diğer özelliği, maliyeti düşürmek amacıyla ahşaptan inşa edilmiş olmasıydı. Amerikan donanması için lojistik destek gemisi amaçlı olarak USSB[2] adına inşa edildi, 1920'de bir Amerikan gemicilik şirketi olan Nacimera Steam Shipping tarafından satın alındı ve adı *Cawood* olarak değiştirildi. Bir sonraki sahibi, 1922'de satın aldığı gemiyi İngiliz bayrağı altında işletmeye başlayan ve adını da *Charwood* olarak değiştiren Charwood Steam Shipping Şirketi'ydi. *Charwood* 1923'te önce Kırzade, ardından Kalkavan ailesi tarafından satın alındı ve

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Bugün 16 Sayfa

Son Posta

(Hisar) vapuru Karadenizde battı, bir kişi kurtuldu, 24 ölü var

Sağ kalan tek gemici ve faciaya şahid olan tahlisiyeciler "Son Posta,, ya gördüklerini anlatıyorlar

"HİSAR,, 10 DAKİKADA SULARA GÖMÜLDÜ

Gemi kayalara çarpmadan çok evvel makineleri durmuş, dümeni de artık işletmez olmuştu

Dünkü kasırga Istanbulda bir felâket halini aldı

Yüzlerce kaza oldu, birçok mavna, kayık battı, karada, denizde münakalât durdu, telgraf muhaberatı kesildi

Atatürk, Suriyeyi müstakil görmekle bahtiyar olacaklarını söylediler

Atatürkün Suriye halkına selâmları

KURUN

Bugün 12 sayfa

Hisar Vapuru Battı

Başta birinci kaptan olmak üzere yirmi dört tayfası boğuldu

Vapur dün saat 14 te Mellem adası kayalıklarına çarptı

İki dakika içinde iki parçaya bölünüp dalgalara gömüldü

Kazanın tafsilâtı

İstanbulda fırtına

Birçok kazalar oldu

(Hisar) vapuru faciasından ölümle 100 saatlik bir mücadeleyi müteakib kurtulan ikinci gemici Temel "Son Posta,, ya tüyler ürpertici macerasını anlatıyor

"Adaya beş kişi çıktık, dördü kollarımda öldü,,

Karadenizde bir Yunan vapuru battı

Yıldız - Karayel fırtınası yeniden bütün şiddetile başladı, hiçbir gemi Karadenize açılamıyor, iki vapurun akibetinden haber yok

Kızılay günü

Bugün bütün memlekette olduğu gibi İstanbulda da yer yer tezahürat yapılacak

Yeni kazalar

Türk bandırasına girdi. Aynı yıl adı üç kez değişerek önce *Kırşehir*, ardından *Kırzade* ve son olarak *Hisar* oldu. Battığında Kalkavanzade Rıza ve Mahdumu İsmail Şirketi'ne aitti.[3]

Zonguldak'tan kömür taşımaya başlamadan önce Romanya'dan göçmenleri taşımada kullanılan *Hisar*, son seferinde Zonguldak'tan İstanbul yönüne gitmek üzere kömür yüküyle yola çıktı. Kısa bir süre sonra baş gösteren ve şiddetini artıran karayel fırtınasına karşın zor bela Riva'ya kadar gelebildi. Sağ kurtulan iki kazazedenin tanıklıklarına göre, kaptan gemiyi kurtarmak için kıyıya yaklaşık 1.000 metre mesafedeki Eşek Adası önlerinde demir atmak istemişti. Demir atıldıysa da fırtınanın etkisiyle gemi demir taradı ve Eşek Adası'nın kuzeydoğusunda bulunan döküntü kayalara doğru sürüklenmeye başladı. Sintineden su dolmaya başlaması üzerine kaptan tahliye için hazırlık yapılması komutunu verdi. Bu talimatla, can yeleklerini giymiş halde bulunan bütün mürettebat davlumbazda toplandı. Bu sırada daha kaptanın "Gemiyi terk edin" komutunu vermesine fırsat kalmadan arka arkaya gelen üç kuvvetli dalganın şiddetiyle gemi önce ikiye bölündü, ardından baş ve kıç bölümleri parçalandı. Mürettebatın bir kısmı denize atlar veya düşerken bir kısmının ise bulunduğu yerde kaldığı görüldü. Facianın gerçekleştiği yere yakın mesafede bulunan Riva Tahlisiye İstasyonu'ndan kazazedeleri kurtarmak için ekipler hemen harekete geçtiyse de kazadan ancak iki kişi sağ olarak kurtarıldı.[4] Kazada hayatını kaybeden yirmi iki kişi ve meslekleri şöyleydi: kaptan İbrahim Şakir Giritlioğlu, ikinci kaptan Mehmet Ferhad Giritlioğlu, telsiz memuru Hasan Mahmut Kalkavanoğlu, başçarkçı Kadri, ikinci çarkçı Süleyman Hilmi, güverte lostromosu Kaşif Osman, serdümen Sabrı Hüseyin Kalkavan, serdümen Akif Ali, ateşçi İsmail Hamid, kamarot Hüseyin, aşçı Hasan Hakkı, aşçı Mengenli Recep, serdümen Necati Mehmet, serdümen Ahmet Yakup, fenerci Mustafa, makine lostromosu Halil Mustafa, yağcı Recep Ali, yağcı Ahmet Şevket, ateşçi Maksut Cemal, ateşçi Ahmet Yusuf, ateşçi Mehmet Salih ve ateşçi Mehmet Ziya.[5]

Hisar vapuru faciasını günlerce haber yapan gazetelerden örnekler.

Kazadan sağ kurtulan iki kişiden biri olan ateşçi Şabanoğlu Seyfullah, gemiyi terk edişini ve kurtarılışını "Üç kuvvetli dalga geldi, sintinelere su dolmaya başladı. Baş ve kıç taraf parçalandı. Herkes cankurtaran yeleklerini takmıştılar, denize atlamaya başladılar, ben en sonra atladım. Adanın anaforuna düştüm. Elime bir tahta parçası geçirdim. Bir aralık onu da kaybettim, ada üzerinde iki ar-

Hisar'ın süvarisi İbrahim Şakir Giritlioğlu. (üstte)

Süvarinin akrabası da olan, Hisar'ın 2. kaptanı Mehmet Ferhat Giritlioğlu. (altta solda)

Gemi sahiplerinin de akrabası olan telsiz memuru Hüseyin Kalkavanoğlu. (altta sağda)

kadaşımı gördüm, kimler olduğunu teşhis edemedim. Dalgalar onları da aldı, ben kumluk olan sahile doğru yüzmeye çabalarken takatim kesildi. Tahlisiye memurları kenardan denize atladılar, can ipini attılar, onu yakaladım ve kurtuldum" sözleriyle anlatıyordu.[6]

Kazadan sağ kurtulan ikinci kişi olan serdümen İsmailoğlu Temel'in nasıl hayatta kaldığı ise *Hisar* faciasının trajik boyutunu gün yüzüne çıkartır; çünkü Temel kendisi gibi birkaç kazazedeyle birlikte sağ olarak Eşek Adası'na çıkabilmiş ve bu kişiler arasında hayatta kalabilmiş yegâne kişiydi. Onun dışındakiler yaralı veya bitkin bir halde denizden adaya çıkabilmelerine karşın yaşamlarını yitirdiler. Temel, adaya çıkışını ve kendisi gibi adaya çıkan ancak yaşamını yitiren diğer kazazedelerin akıbetini şu sözlerle anlatır:[7]

"Bir kayalıktan ibaret olan adaya denizle çarpışa çarpışa çıktım. Serdümen Necati, yağcı Recep Ali, ateşçi İsmail ve Mehmet Kaptan'ı da gördüm. Bunlar da perişan bir vaziyette kayalıklara tırmanmaya ve adaya ilticaya muvaffak olmuşlardı. Fakat hepsi bitkin bir halde idiler. Ateşçi İsmail iki saat sonra gözlerimizin önünde can verdi. Ona bir şey yapamıyor, yüreğimiz yanaraktan ölmesini seyrediyorduk.

Serdümen Necati de o gece öldü. Zaten çok zayıf düşen vücudu soğuğa ve zahmete tahammül edemedi. Böylece adada Mehmet Kaptan, yağcı Recep Ali ve ben yalnız kaldık.

Geminin enkazından elimize geçirdiğimiz parçalarla kendimize bir siper yaptık ve donmamak için birbirimize sokularak ısınmağa çalıştık.

Sabahleyin Mehmet Kaptan'ın dili tutuldu. Zaten bir ayağı da kırılmıştı. Bir müddet böyle yaşadı. Öğleden sonra ruhunu Allah'a teslim etti. İkindiye doğru Recep Ali'nin de ağzından kan gelmeğe başladı. İkide birde dalıyordu, donma alametleri gösteriyordu. Ben onu mütemadiyen uyandırıyor, dürtüklüyor, hareket ettirmeğe uğraşıyordum. Fakat bu da para etmedi. Akşamüstü o da öldü.

Geceyi böylece yalnız geçirdim. Üstümde sadece bir don, bir gömlek ve elime geçirdiğim bir ceket vardı. Donmamak için bütün gece adada dolaştım. Bir taraftan bir tarafa ağır enkaz parçaları taşıdım.

Nihayet sabah oldu. Artık takatim kalmamıştı. Üzerlerini artık bir karış kar kaplayan ve dört uzun ve feci tümsek teşkil eden arkadaşlarımın yanına düşmek üzere idim ki uzaktan tahlisiye sandalını gördüm. Onlar da beni gördüler. Necip Kaptan roket attırdı. Belime bağladım ve hayatım böylece kurtuldu."

Hisar faciasının ortaya koyduğu önemli bir durum, devlete ait Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü ve Şirket-i Hayriye çalışanları dışında kalan armatör gemilerinde çalışan gemi adamlarının sosyal güvenlik olanaklarından yoksun olmalarıydı. Bu nedenle *Hisar*'ın trajik kaybının da etkisiyle kazadan kısa bir süre sonra kazazedelerin geride bıraktıkları yakınlarına yardım amacıyla bir bağış kampanyası düzenlendi ve toplanan paralar hak sahiplerine dağıtıldı.[8]

Kazadan kısa bir süre sonra Deniz Ticaret Müdürlüğü'nün olayla ilgili yaptığı inceleme ve sonunda hazırlanan rapor İktisat Vekâleti'ne gönderildi. Basında yer alan habere göre, raporda özellikle kazadan sağ kurtulan iki kişiden biri olan Temel'in ifadesine dayanılarak kaptan, tahliye işlemini zamanında gerçekleştirmeyerek ölüme sebebiyet vermekle suçlanıyordu. Anlatıldığı kadarıyla kaptan, mürettebat güvertede toplandığı, hatta sandallardan birisinin indirilmesi teklif edildiği halde buna karşı çıkarak "Selamet geminin üzerindedir. Şimdi geminin saç teknesi kömürün sıkletine tahammül edemeyerek batacak. Fakat ağaç kısmı suyun üstünde kalacaktır" demiş, hatta denize atlamak isteyenleri engellemişti.[9]

Bir süre sonra olay mahkemeye intikal etti. Yine gazete haberlerine göre, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde geminin muayenesinde ihmali olduğu ve sağlam olmayan vapura sefere çıkması için izin verdikleri gerekçesiyle Deniz Ticaret Müdürlüğü kazan mütehassısı Ahmet, makine mütehassısı Haydar, inşaat mütehassısı Hidayet ve o sırada liman reisi olan Hayrettin hakkında ölüme sebebiyet vermek iddiasıyla dava açıldı. Mahkemede ifadesine başvurulanlar, kazada kaptanın hatası bulunduğunu söyledi.[10]

Basın veya başka kaynaklardan davanın önemli olduğuna kuşku bulunmayan sonucuna dair bir bilgiye bugüne kadar ulaşılmamıştır. Buna karşın kazanın nedenleri üzerine basında dile getirilenler izlendiğinde, dönemin denizcilik politikasıyla ilgili

Zonguldak Limanı'nda şarjöman (kömür yükleme iskelesi) ve kule marifetiyle bir gemiye kömür yüklenmesi. Şarjöman ve kule 2009'dan itibaren taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

başka hususlara ulaşılmaktadır. Dolayısıyla dava sonucunu bu aşamada bir tarafa bırakıp bu iz üzerinden *Hisar*'ın batmasında rol oynayan ve daha derinde yatan nedenlere bakmakta yarar vardır.

KAZANIN NEDENLERİ VEYA HİSAR'IN KÖHNELİĞİ

Hisar'ın trajik sonu, gazetelerde haber olarak işlenmesinin yanı sıra köşe yazarlarının da denizcilik politikasını konu edinen yazılar yazmalarına neden oldu. Bu yazılarda öne çıkan hususlardan biri, köhne bir gemi olarak nitelendirilen *Hisar*'ın bu durumuna karşın çalıştırılmış olmasıydı. *Cumhuriyet* gazetesinden F[aik] G[ünerl konuyla ilgili yazısında "Elde vapur yoktur. Yeni vapurlar gelinceye ve devlet yeni şilepler ısmarlayıncaya kadar eskilerin kullanılması zarurettir. Bütün vapurları bağlayarak kabotaj hizmetlerini geri bırakmak veya yabancı gemilere arzı iftikâr etmek hiçbir kimsenin aklından geçemez. Yoktan var edilen bu memlekette, ilerleyiş hareketinde bütün vasıtalardan istifade edilecektir. Fakat yüzde yüz tehlikeli olan bir maceraya gene yüzde yüz lüzum hâsıl olmadıkça sebebiyet vermek günahtır" diyerek" *Hisar*'ın batmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiş olmakla birlikte, kabotaj hattında deniz ulaşımının köhne de olsa yerli gemilerle gerçekleştirilmesi zorunluluğuna dikkat çekerken, aksi bir durumun yani Kabotaj Kanunu'nun ihlal edilmesi anlamına gelebilecek bir durumun düşünülemeyeceğini dahi ifade ediyordu.

Denizcilik konusunda yazdıklarıyla tanınmış bir diğer *Cumhuriyet* yazarı Abidin Daver de yaşlı gemilerin satın alınmasıyla ilgili olarak "*Hisar* vapuru faciası nevinden görünür kazaları önceden kabul etmiş oluyoruz demektir. Bütün bunları söylemekle, on beş yıldır, deniz ticaretimizde hiç bir şey yapılmadığını iddia etmeği aklımızdan bile geçirmiş değiliz" dedikten sonra, "Fakat, bugünkü vaziyet gösteriyor ki deniz ticaretimiz, mesela demiryollarımız derecesinde bir inkişafa mazhar olamamış ve ihtiyaçlarımıza uygun bir nispet dairesinde yükselememiştir. Kıymetli zamanımızın bir kısmı tereddütler, doğru yolu bulmak için yoklamalar ve tecrübelerle geçtikten sonra, nihayet hükümet de deniz ticaret işlerimizin gidişini beğenmemiş, yeni ve kuvvetli bir hamle yapmağa karar vermiştir. Bu hamlenin fiiliyat sahasında tecellisi demek olan Almanya'ya vapurlar ısmarlanması[12] ve Deniz Bank'ın[13] kurulmasıyla artık rasyonel ve ciddi bir faaliyet devrine girmiş bulunuyoruz" sözleriyle geleceğe yönelik ümitlerini dile getirir.[14]

Her iki yazarın hangi koşulda olursa olsun köhne gemilerin çalıştırılmamasına dair net ve koşulsuz bir karşı duruşu yoktur.

TİCARET FİLOSUNUN YETERSİZLİĞİ

Bu kazayla ilgili olarak, *Hisar*'ın köhne bir gemi olduğu şeklindeki nitelemenin üzerinde durmak gerekir. Daha doğrusu köhneliğin yalnızca *Hisar*'a değil ticaret filosunun önemli bir bölümüne özgü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunu 1930'larda ticaret filosunu oluşturan gemilerin yaş ve teknik özelliklerine dayanarak ifade etmek mümkündür.

Örneğin 1933 yılı verilerine bakıldığında ticaret filosunda tonaj olarak küçük ve görece yaşlı gemilerin sayısının çok olduğu, yine bunların kamuya değil, daha çok kişilere ve özel şirketlere ait olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Grafik 1 ve Grafik 2).

Teknik özellikler açısından da filoya bakıldığında örneğin 1929 yılında 111 yolcu ve yük gemisinin 2'sinin ahşap, geri kalanının sac olduğu görülür. 22 motorlu geminin 11'i ahşaptan inşa

"Bir kayalıktan ibaret olan adaya denizle çarpışa çarpışa çıktım. Serdümen Necati, yağcı Recep Ali, ateşçi İsmail ve Mehmet Kaptan'ı da gördüm. Bunlar da perişan bir vaziyette kayalıklara tırmanmaya ve adaya ilticaya muvaffak olmuşlardı. Fakat hepsi bitkin bir halde idiler. Ateşçi İsmail iki saat sonra gözlerimizin önünde can verdi. Ona bir şey yapamıyor, yüreğimiz yanaraktan ölmesini seyrediyorduk..."

1930'ların Türkiye'sinde çokça ihtiyaç duyulan deniz ulaşımı, bir yandan filonun sayı ve taşıma kapasitesi açısından ihtiyacı karşılamada zorlanması, öte yandan filoyu oluşturan çoğu yaşlı ve bakımsız gemilerin kötü hava koşullarında batması veya batma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi gibi sorunlarla uğraşmaktadır.

edilmiştir.[15] 1935 yılında 273 yük ve yolcu gemisinin 194'ü buharlı, 50'si motorlu ve 29'u yelkenlidir. 273 geminin ancak 59'unda telsiz bulunmaktadır.[16]

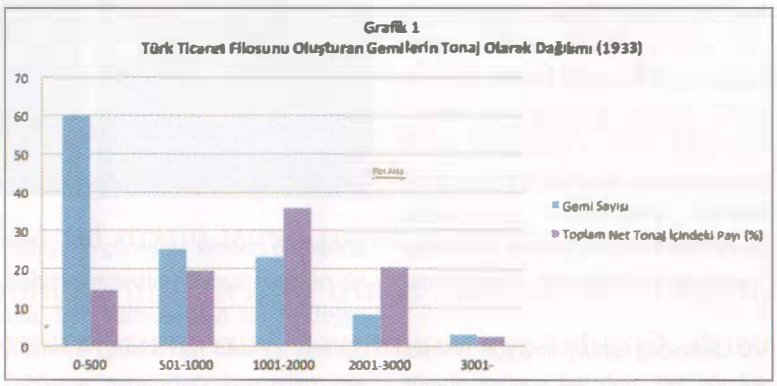
İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yük gemilerinin toplam tonajının 154.584 DW,[17] yani 72.284 DW toplam tonaja sahip olan yolcu gemilerinin iki katı olduğu bilinmektedir. 31 adet yolcu gemisinin ortalama yaşı 37,41; 54 adet yük gemisinin ortalama yaşı 44,20 ve her ikisinin ortalaması ise 41,72'dir. Yolcu gemilerinin ortalama yaşının yük gemilerinin ortalama yaşından daha küçük olmasının biricik sebebi, son iki yılda filoya katılan altı adet yeni gemidir.[18] Bunlar hesaplama dışı bırakıldığında yolcu gemilerinin ortalama yaşı 45,92 ile yük gemilerinin üzerine çıkar. Bu gemiler hesaba katılmadığında yolcu ve yük gemilerinin ortalama yaşı 44,74'e yükselir (bkz. Tablo 1). Bu rakamlar ticaret filosunun yaşlı ve önemli bir bölümünün teknik olarak yeterince elverişli olmayan gemilerden oluştuğunu gösterir.

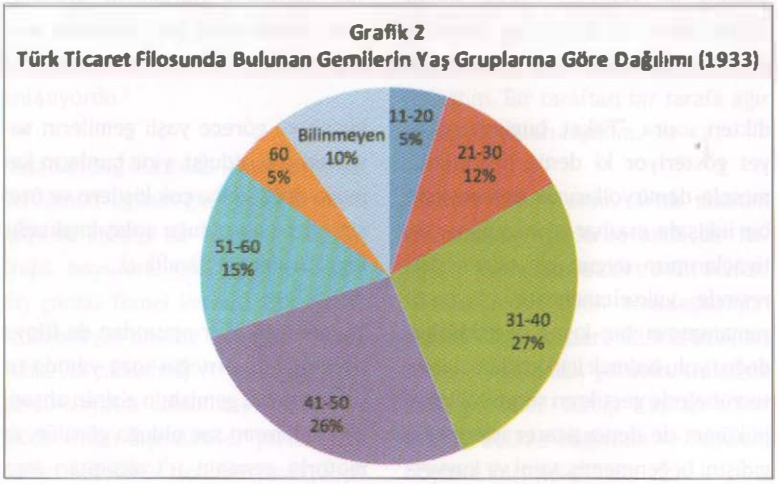
DENİZ KÜLTÜRÜ VE GEMİ ADAMLARININ YETERSİZLİĞİ SORUMLU İLAN EDİLİYOR

Hisar'ın da bir parçası olduğu ticaret filosunun niceliksel ve niteliksel durumuna dair çizilen bu tablo, dönem itibariyle kamuoyunda ve bürokraside bilinmeyen bir durumu yansıtmaz. Hatta ticaret filosunun en büyük bölümüne sahip olan Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü'nün kendi filosuna dair yaptığı değerlendirmede filodaki gemilerin bir kısmının ihtiyaca uygun olmadığı, fazla masraflı oldukları, tekne ve makinelerinin durumu itibariyle de daha uzun süre güvenle kullanmaya elverişli bulunmadıkları ileri sürülmektedir.[19] Kısacası 1930'ların Türkiye'sinde çokça ihtiyaç duyulan deniz ulaşımı, bir yandan filonun sayı ve taşıma kapasitesi açısından ihtiyacı karşılamada zorlanması, öte yandan filoyu oluşturan çoğu yaşlı ve bakımsız gemilerin kötü hava koşullarında batması veya batma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi gibi sorunlarla uğraşmaktadır. *Hisar*'ın bu sorunların bir yansıması olarak battığı da aşikârdır. Ancak kamuoyunda bu etkenler ve arka planda yer alan dinamiklerin üzerinde durulmayıp, söz konusu kaza denizcilik kültürünün ve gemi adamlarının yetersizliğiyle açıklanmaya çalışılır. Tıpkı Muhittin Birgen'in *Son Posta* gazetesinde ileri sürdüğü gibi.

Birgen gazetedeki köşesinde *Hisar*'ın batışını konu edinirken, böyle bir geminin çalışmasına nasıl izin verildiği sorusunu sorar. "Teknesiyle, kaptanıyla, hizmetiyle, teftiş ve murakabe teşkilatı ile bütün denizciliğimiz bir inkılap bekliyor" ifadesiyle denizcilik alanında yapısal sorunların olduğuna dikkat çeker. Yazısının ilerleyen kısımlarında *Hisar*'dan önce son iki sene içinde batmış gemilerin isimlerini andıktan sonra sözlerine şöyle devam eder:[20]

"... Bu gemilerin kiminin teknesi çürüktür; kiminin sürati yoktur; kiminin kaptanı kaptan değildir ve nihayet bir kısmının da muayeneleri bozuktur. O kadar girift bir halde bir bozukluk ve çürüklüktür gidiyor ki insanlar, bu gemilere rahat rahat ne canlarını, ne de mallarını emniyet ederler... Mesela, bugün Türkiye'nin halen hizmette bulunan kaptanlarının arasına giriniz.

Net Ton: Bir geminin gros tonajından, yaşama ve seyir yerleri, portuç, safra ve tatlı su tankları, tankerlerde pompa dairesi, donki ve kazan daireleri, yürütücü yerler ve yelken mağazası gibi hacimler çıkarıldıktan sonra elde edilen yani gemiye kazanç sağlamakta kullanılan kapalı yerlerin hacmidir.

Walker D. Hines vd., *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933 1934*, c. 4 (Ankara: Köy Öğretmeni Matbaası, 1936), s. 338

Hines 1936, s. 337

Hepsi de kumanda ettikleri gemilerle denize açılmanın delilik olduğunu söylerler. Hâlbuki hepsi de, hemen her gün gemilerine 'Vira!' diyorlar ve demir alıp denize açılıyorlar. Ya, hani bu gemilerle denize açılmak delilikti demekle bunlar, bir geminin deniz karşısındaki vaziyetini bir dereceye kadar biliyorlar; fakat 'Biz bu gemiye kumanda edemeyiz' demesini öğrenememişlerdir. Öte taraftan bu gemiler hakkında bir de onların muayenesiyle meşgul olanlarla konuşunuz. Daha dün *Hisar* vapuruna sefer müsaadesini imzalamış olan fen adamı, bugün size der ki: 'Bu gemilerin pek azı, fenne, denize emniyetle gönderilebilir şeylerdir. Ne yapalım, gemi yok da 'idare-i maslahat' ediyoruz...' Açık söyleyelim: Gemilerimiz fen idare etmiyor; ilim idare etmiyor; bu işlerde denizcilik kültürü hâkim değildir. Eğer böyle olmasaydı, arada bir seferine müsaade edilmeyen bir gemi, kumandadan istinkâf eden bir kaptan ve 'Bu çürük kazanla yola çıkmam!' diyen çarkçıbaşılar görürdük. Hâlbuki batan çürük teknelerin ve yahut yolda kalan kazganların, kırılan şaftların daima bir kaptan ve bir çarkçıbaşısı bulunmuştur! İşte, bu sebeplerden dolayıdır ki devlet bu deniz meselesini daha kuvvetle ve radikal bir şekilde ele almalıdır. Beş on milyon daha para ayırıp bir taraftan gemi yaptırmak, diğer taraftan da denizciliğimizin kadrolarını hem gençleştirmek hem de bunları dost Avrupa memleketlerinde staja sevk etmek lazımdır. Hiç kimse gücenmesin: Ne teknemiz sağlam, ne de fen, ilim ve kültürümüz tamamdır!"

Birgen'in sözlerinde *Hisar* vapuru faciası ve denizcilik konusundaki bütün sorunların nedeni olarak iki unsur öne çıkar. Bunlardan biri bugün de denizcilikle ilgili sorunlar üzerine tartışılırken dile getirilen ve içi istendiği gibi doldurulabilen veya boşaltılabilen, bu nedenle soyut bir kavram olan "denizcilik kültürü"dür. Diğerinin ise gemi adamları yani denizciler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Birgen yazısında söz konusu meselelerin sorumluları arasında yer alması gereken başka iki unsura hemen hiç değinmemektedir. Bunlardan biri gemi sahipleri, diğeri denetim ve düzenleme gücüne sahip olan devlet yani kamu otoritesidir.

KABOTAJ KANUNU VEYA DEVLET-ARMATÖR İŞBİRLİĞİ

Gemi sahiplerinin Kabotaj Kanunu'nun sağladığı yabancıların rekabetine karşı korunma zırhıyla, kendi gemileriyle deniz taşımacılığı yapmak konusunda gösterdikleri ısrara karşın gereksinimi karşılayacak seviyede yatırımlarda bulunmadıkları veya bulunamadıkları, ticaret filosunun genel olarak yaşlı ve yetersiz gemilerden oluşmasından anlaşılmaktadır.

Öte yandan Birgen, kaptanların veya çarkçıların gemilerdeki yetersizlikler karşısında "patronları" olan gemi sahiplerine karşı yeterince "dik" duramadıklarını ima ederken, müretteba ile gemi sahipleri arasında bir işçi-işveren ilişkisinin söz konusu olduğunu ve gemi adamlarının dâhil oldukları işkolu ve işgücü piyasasında bu tür davranışların işlerini yitirmelerine, hatta başka bir şirket veya gemide çalışabilme şanslarının azalmasına veya bunun tamamen imkânsız hale gelmesine yol açma ihtimalini hesaba katmamaktadır.

Sermayedarların filolarını gençleştirmek konusundaki isteksizliklerine ve/veya sermaye yetersizliklerine hiç dikkat çekmeyen Birgen'in örneğin bir gemi kaptanının veya çarkçısının sahip olduğu sorumluluk ve yetkilere karşın "patron" durumunda olan armatörün buyruklarına boyun eğemeyeceği ihtimalini hesaba katmaması anlamlıdır. Tam da bu nok-

Kabotaj Hakkında Değerlendirmeler

"...1926'da yabancı gemilerin Türk limanları arasında yük ve yolcu taşıması yasaklandıktan sonra, Türk gemi sahipleri elden düşme külüstür gemileri satın alıp filolarını büyüterek, bu durumdan yararlanmaya giriştiler... Türk gemiciler kıyılarda ve kısa mesafelerde sefer yaparken, yabancı limanlara ihracatın yabancı gemilerce yapıldığı açıkça görülebilir."
Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1993), s. 120-121.

"Kabotaj hakkı ulus-devlet açısından hem siyasi hem de ekonomik bağımsızlığın bir simgesi olarak değerlendirilir. Devletin kabotaj kararı ile gösterdiği önemli gelişme kendi denizlerine hâkim olma isteğidir. Ancak bu istek kapalı bir ekonomi yaratma riskini de beraberinde getirmektedir. Türkiye kabotaj hakkını elde etmiştir, ancak denizcilik sektörü bundan olumsuz etkilenmiştir. Denizcilik sektörü temsilcileri ve tüccar kesim, kimi zaman devletin kabotaj ve denizcilik sektörü üzerindeki uygulama ve kararlarından dolayı kısıtlamalar yaşamıştır. Bu kısıtlamalar devletin denizcilik sektöründe kabotaj hakkı, vergi uygulamaları ve milli iktisat politikalarıyla tek söz söyleyen olmasından kaynaklanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunda yürütülen milli iktisat politikalarıyla devlet, denizler ve ticaret üzerindeki karar verici ve bu kararların uygulayıcısı olmuştur."
Arzu Varlı, "Milli İktisat Politikalarında Süreklilik: Kabotaj Meselesi", *İskeleye Yanaşan... Denizler, Gemiler, Denizciler*, der. Orhan Berent-Murat Koraltürk (İstanbul: İletişim Yay., 2013), s. 365-366.

"Kabotaj, Türk deniz ticaret tarihinin en önemli süreçlerinden biridir... Bu önemli olay ulusal, bağımsız bir ekonomi yaratmanın en önemli halkası olarak görülmüştür. Türkiye'nin, ekonomik bağımsızlık yönündeki en önemli bu atılımıyla, Türk girişimci kesimi, taşımacılığın bu boyutunda önemli bir sınav vermiştir. Sermaye yokluğuna ve deneyimsizliğe karşın, bu önemli süreç, toplum kesimlerine deniz ticaretinin geleceğin en önemli ekonomik uğraşı türü olduğunu algılatmada önemli bir işlev görmüştür. Türkiye'nin ticaret denizciliği bu dönemde cılız ayakları üzerindeki yolculuğuna başlamış ve adım adım, türlü zorluklara, sıkıntılara, bunalımlara karşın, günümüze kadar gelebilmiştir... Dönem içinde doğru ve gerçekçi bir değerlendirme yapıldığında, denizcilik sektöründeki temel sorunun, kabotajın getirdiği ilkeler, duruş ve tavır olmadığı; aksine, Türkiye'de neredeyse her alanda ve boyuttagörülen temel ilgisizliğin, vurdumduymazlığın ve plansızlığın denizcilik alanındaki yansımaları olduğu görülecektir. Çağın kurallarına uygun değişimler, dönüşümler, yatırımlar başarılamadığına göre, bunu kabotajın felsefesinde aramanın bir anlamı yoktur."
Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj "Haklar, Kazanımlar, Bayramlar"* (İzmir: İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi, 2009), s. 303.

tada üstelik bir tesadüf eseri *Hisar*'ın süvarisi İbrahim Kaptan ile *Son Posta* gazetesi Zonguldak muhabiri Ahmet Naim [Çıladırl'ın kazadan iki gün önce yapmış olduğu röportajda İbrahim Kaptan'ın *Hisar*'ın köhneliği ve bakıma duyduğu ihtiyaç ve bu konuda gemi sahibinin isteksizliğine dikkat çeken şu sözleri gözden kaçırılmamalıdır:[21]

"... Bu sefer kandırabilirsem gemiyi bu defa mutlaka havuzlatacağım. Bu sefer çıkarken söyledim! Birader tamir için kırk gün kalafat yerinde kaldıktan sonra geminin altı sekiz karış midye tuttu. Bu en aşağı bir buçuk iki mil yolumuzu kesiyor. Bir buçuk iki mil sürat nedir deyip geçme, bazen insanı büyük bir felaketten kurtarır."

Birgen'in kısacık ve dolaylı olarak sorumluluğundan bahsettiği ikinci unsur ise kamu adına gemilerin denize uygunluğunu kontrol eden ve kendisinin "fen adam"ları olarak ifade ettiği devlet memurlarıdır. Ancak onların da bu sorunların aktif değil pasif sorumluları oldukları söylenebilir. Birgen, bu "fen adam"larının gemiler denize uygun olmadığı halde uygundur diye rapor vermelerini "idare-i maslahat" olarak nitelemelerinden bahseder.

İdare-i maslahatın yani bu kişilerin işlerini layıkıyla yapmamalarının, hatta görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarının da iki nedeni olabilir. Bunlardan biri bu durum karşısında bu kişilerin menfaat temin etmeleridir ki Birgen böyle bir imada bulunmamaktadır. Diğeri ise bütün eksik ve yetersizliklerine karşın ticaret filosundaki gemilerin tamamına du-

TABLO 1: Eylül 1940 İtibariyle Ticaret Filosunda Bulunan Yolcu ve Yük Gemileri

Yolcu Gemileri

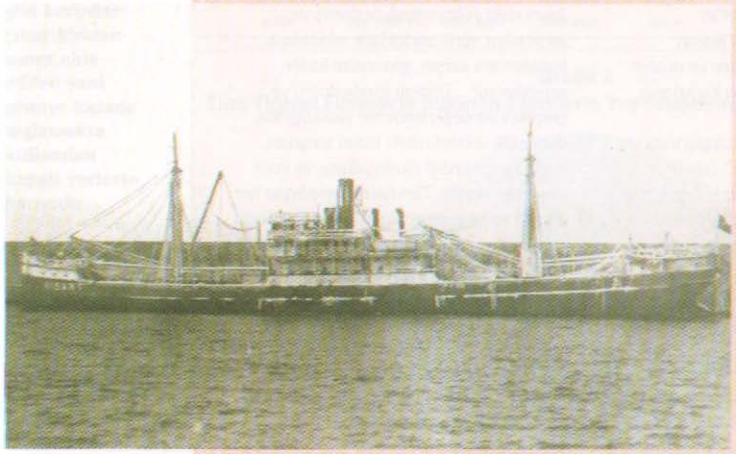
İsim	Groston	Yapım Yılı
Ege	5.275	1908
Gülcemal	5.122	1874
İzmir	4.875	1907
Ankara	4.765	1906
Karadeniz	4.731	1905
Cumhuriyet	4.179	1894
Tarı	4.026	1908
Aksu	3.905	1909
Güneysu	3.845	1908
Etrüsk	2.992	1938
Kadeş	2.990	1938
Tırhan	2.990	1938
Erzurum	2.539	1901
Dumlupınar	1.991	1888
Konya	1.745	1890
İnönü	1.737	1891
Marakaş	1.415	1938
Sus	1.415	1938
Trak	1.414	1938
Anafarta	1.354	1898
Çanakkale	1.338	1895
Mersin	1.186	1896
Antalya	1.024	1891
Ülgen	929	1886
Bursa	929	1900
Saadet	819	1884
Bartın	741	1869
Seyyar	719	1877
Kemal	674	1878
Tayyar	409	1878
Uğur	211	1911
Toplam	72.284	

Yük Gemileri

Sahibi	İsim	Groston	Yapım Yılı
A.Cenap Ş.	Zonguldak	1.600	1903
Abdi Vehbi	Sevim	1.600	1889
Ahmet	Sümer	1.920	1880
Aldıkaçtı	Anadolu	781	1896
Aldıkaçtı	Samsun	1.521	1889
Aldıkaçtı	Yılmaz	850	1885
Arslan	Galatasaray	960	1890
Arslan	Sakarya	3.355	1888
B.B.	Doğan	5.750	1901
B.B.	İkbal	5.500	1900
B.B.	Necat	3.675	1895
B.B.	Pek	632	1887
B.B.	Refah	5.912	1901
B.B.	Sebat	1.900	1894
B.B.	Şule	3.070	1893
B.B. Kalkavan	Vatan	4.700	1892
Barak	Demirhisar	650	1873
Basrı	Ilgaz	1.040	1920
Cemal	İnal	3.100	1921
Doktor Nihat	Zuhal	850	1861
Faik ve Fuat	Balkaya	550	1890
Faik ve Fuat	Şark	1.650	1894
Fehmi	Adana	1.200	1870
Fehmi	Kaplan	2.600	1890
Fuat	Türkan	793	1878
Gerevanyan	Emek	946	1890
H. Tayyar	Burhaniye	5.730	1902
Hüseyin	Genç	260	1920
İ. Hakkı	Antares (tanker)	5.150	1893
Kalkavan	Kalkavan	2.850	1890
Kalkavan	Mete	5.650	1910
Kalkavan	Nazım	4.850	1895
Kalkavan	Üsküdar	4.210	1892
Mehmet	Hacı Eşref	500	1891
Nazım	Füruzan	1.470	1880
Nazım	Suad	2.065	1886
Osman	Hatay	743	1913
Ruşen evlatları	Platin	5.580	1900
Ruşen evlatları	Şadan	3.470	1890
Sohtorik	Altay	5.200	1902
Sohtorik	Istıkbal	3.600	1890
Sosyete Silepcilik	Bakır	7.330	1921
Sosyete Silepcilik	Demir	6.330	1925
Sosyete Silepcilik	Krom	5.770	1927
Silepcilik T.L.	Aktan	1.020	1862
Silepcilik T.L.	Atilla	1.594	1907
Silepcilik T.L.	Sinop	2.530	1913
Şirket-i Hayriye	Erol	4.200	1918
Sükrü	Eti	1.900	1889
Tavil	Kurtuluş	2.400	1884
Tavil	Tavilzade	2.000	1873
Yelkenci	Tan	3.940	1921
Yelkenci	Yelkenci	3.340	1890
Z.V.K.T. Limitet	Kanarya	3.797	1919
Toplam: 154.584			
Genel toplam: 226.868			

Kaynak: "Yolcu vapurlarının tonajı ve inşa tarihleri", *Deniz*, Sayı 63, 1940, s. 19.

Hisar vapuru.

yulan şiddetli ihtiyaç ve bu ihtiyacın giderilmesinde Kabotaj Kanunu'nun getirdiği kısıtlar ve bu kısıtlardan dolayı gemi sahiplerinin eski, hatta yetersiz olmalarına karşın bu gemilerle kazanç elde edebilmeleri ve bunu sürdürmek istemeleridir. Fen adamlarının idare-i maslahat olarak ifade ettiği durum rüşvet gibi haksız kazanç elde etmekten kaynaklanmıyorsa, eksik ve hatta yetersiz olmalarına karşın armatörlerin bu gemilerle faaliyetlerini sürdürmeleri konusunda fen adamları ile temsil edilen devlet arasındaki zımni bir işbirliğinin olduğu akla daha yakın gelmektedir.

Başka bir ifadeyle, kabotaj uygulamasının sürmesi için bütün yetersizliklerine karşın yerli bayrak taşıyan gemilerle idare etme konusunda devlet ve yabancıların rekabetine kapalı bir piyasada eski hatta yetersiz gemilerle kazanç elde etmek için faaliyetlerini sürdürme konusunda gemi sahipleri bir uzlaşı içindedir. *Hisar* vapuru faciası gibi olaylar bu uzlaşının istenmeyen ancak önlenemeyen olumsuz sonuçları olarak ortaya çıkarken Birgen gibi yazarların gemi adamlarını baş sorumlu ilan etmesi şaşırtıcı değildir; çünkü tek parti rejiminin egemen olduğu bir dönemde, cumhuriyet öncesinde İttihatçı kimliğe sahip, milli iktisat anlayışını savunan bir kalem olan Birgen'den Kabotaj Kanunu bağlamında devlet ve sermayedarlar arasındaki zımni işbirliğini eleştirmesi beklenemez.[22]

Buna karşın Birgen ve benzer eğilimdeki kalemler için denizcilik kültürünün eksikleri gibi afaki nedenler ileri sürmek ve işlerini kaybetme korkusu veya baskısı karşısında kendi canlarını dahi riske atarak köhne gemilerde çalışmayı kabul eden başta *Hisar*'ın kazada hayatını kaybeden kaptanı olmak üzere bütün gemi adamlarını suçlamak hatta töhmet altında bırakmak daha kolaycı ve politik bir tutumdur. Ancak bu tutum, örneğin 1930'larda sık yaşanan deniz kazaları ve kazalara karışan gemiler içinde yaşlı gemilerin ağırlığı gerçeğini ortadan kaldıramaz.

Bu noktada erken cumhuriyet yıllarında Kabotaj Kanunu ile yeniden biçimlenen denizcilik sektöründe yaşanan sorunların sermaye, bilgi ve deneyim yetersizliğiyle ilgisi göz önüne alınırsa Kabotaj Kanunu ile bu alanlarda yaşanan yetersizliğin ilişkisi var mıdır? Başka bir ifadeyle Kabotaj Kanunu ile "millileşen" denizcilik politikası ülke ihtiyaçlarını giderme konusunda ne kadar başarılı olmuştur? Bu soruların yanıtlarını ararken, dolaylı bir yol gibi görünen deniz kazalarından iz sürülebilir.

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Groston: Bir geminin bütün kapalı yerlerinin hacmi.

2 United States Shipping Board.

3 http://www.miramarshipindex.org.nz/ship/show?nameId=64479&shipId=123671. http://www.miramarshipindex.org.nz/ship/list?IDNo=22187246search_op=OR.

4 *Son Posta*, 23 Birincikanun/Aralık 1937; *Son Posta*, 24 Birincikanun/Aralık 1937; *Kurun*, 24 i.Kanun/Aralık 1937; *Kurun*, 25 i.Kanun/Aralık 1937.

5 Kazadan sağ kurtulanların geminin mürettebat sayısına dair verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. Seyfullah gemide 25, Temel ise 24 kişi olduğunu söyler. Bkz. *Son Posta*, 26 Birincikanun/Aralık 1937. Kazanın hemen ardından İktisat Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen yazıda ise biri yolcu olmak üzere gemide 28 kişinin bulunduğu belirtilir. Bkz. BCA. Tarih 23.12.1937, Fon Kodu 30..10.0.0, Yer No. 168..171..9. Daha sonra gemide 24 kişinin bulunduğu kesinlik kazanır. Bkz. *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1938. Kazadan hemen sonra altı ceset bulunur. Bkz. *Son Posta*, 28 Birincikanun/Aralık 1937. Yaklaşık 15 gün sonra ise beş kişinin daha cesedi Şile sahilinde bulunur. Bkz. *Cumhuriyet*, 13 Kanunusani/Ocak 1938.

6 *Son Posta*, 24 Birincikanun/Aralık 1937.

7 *Son Posta*, 25 Birincikanun/Aralık 1937.

8 *Antares* vapurunun sahibi armatör Hakkı Mütercimoğlu, *Hisar* vapuru kurbanları ve geride bıraktıkları yakınları için bir yardım kampanyası başlatır. *Cumhuriyet* gazetesi ise kampanyaya bağışta bulunarak katkı yapacak kişi ve kuruluşları ilan edeceğini taahhüt eder. Bu bağlamda bağışçılar ve bağış tutarları gazetede "İnsanlık Borcu" başlığı altında duyurulur. Bkz. *Cumhuriyet*, 27 Birincikanun/Aralık 1937. Bu haberden iki gün sonra Abidin Daver, *Cumhuriyet*'teki köşesinde "*Hisar* vapuru faciası, bize Türk denizciliğinin bir eksik tarafını daha gösterdi. Bu da, hayatlarını, hemen her gün, deniz denilen haşin ve merhametsiz tabiatın kucağında geçiren Türk denizcilerinin kazaya ve ölüme karşı himayesiz, daha doğru bir tabirle sigortasız olmalarıdır. İşte bu sebepledir ki *Hisar* vapuru kurbanlarının ailelerine yardım için, meslektaşlarının ve halkın merhamet ve mürüvvetine müracaat mecburiyeti hâsıl olmuştur... Türkiye gibi medeni bir memlekette, denizcilerin içtimai yardım işleri, böyle teşkilatsız ve yalnız halkın şefkat duygularına bağlı bırakılmamak lazım gelir" dedikten sonra, Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü çalışanlarının kazaya uğradıklarında tekaüt sandığından yardım alabildiklerini, armatör gemilerinde çalışanların durumlarının daha "elim" olduğunu söyler ve denizcileri de himaye edecek kanunlar yapılmasını temenni eder. Bkz. *Cumhuriyet*, 29 Birincikanun/Aralık 1937. Daver'in işaret ettiği konuya dair daha detaylı öneri listesini bir meslekten denizci Kaptan Süreyya Gürsu yazdığı bir makalede dile getirir. Bkz. Süreyya Gürsu, "Hisar Faciası karşısında düşündüklerimiz", *Deniz*, Sayı 32, 1938. s. 23-24. *Hisar* kazazedeleri için düzenlenen yardım kampanyası kapsamında 1938 yılı Haziran ayına kadar 11.576 lira toplanır. Kazada hayatın kaybedenlerin aile üyelerinin sayısına göre aile başına 500 ile 570 lira arası para dağıtılır. Kazadan sağ kurtulan iki kişiye de 100'er lira verilir. Bkz. *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1938. Gemi adamlarının sosyal güvenlik hakkı kazanması ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 27 Haziran 1945 tarih ve 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu ile söz konusu olur. Doğrudan gemi adamları ile ilgili ilk düzenleme ise 10 Mart 1954 tarih ve 6379 sayılı Deniz İş Kanunu'dur.

9 *Cumhuriyet*, 2 Kanunusani/Ocak 1938.

10 *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1939

11 *Cumhuriyet*, 26 Birincikanun/Aralık 1937.

12 Almanya'ya büyük, orta ve küçük tonajlar şeklinde üç tip olarak sınıflandırılan toplam on gemi sipariş edildi. Her biri 5.500 grostonluk ve Karadeniz hattında çalıştırılması düşünülen büyük tonajlı ve adları *Doğu*, *Egemen* ve *Savaş* olarak düşünülen üç geminin yanı sıra, orta boyda 3.500 grostonluk olarak planlanan ve Mersin hattında çalıştırılması düşünülen dört gemiye *Kadeş*, *Etrüsk*, *Tırhan* ve *Şalon* adlarının verilmesi söz konusu oldu. Marmara hattı için yapımı düşünülen ve görece küçük tonajdaki 1.800 grostonluk üç gemiye ise *Trak*, *Sus* ve *Marakaz* adlarının verilmesi gündeme geldi. Bu on gemiden *Kadeş*, *Etrüsk*, *Tırhan*, *Trak*, *Sus* ve *Marakaz* ticaret filosuna katıldı. Almanlar yapımları tamamlanan *Doğu*, *Egemen* ve *Savaş* ve *Şalon* adlarındaki gemileri savaşta kendi ihtiyaçları için kullanmak üzere alıkoydular. Adalar, Kadıköy, Yalova hattında çalıştırılmak üzere yine Almanya'ya sipariş edilen *Suvat* ve *Ülev* gemileri de savaşları önce filoya katıldı. İzmir Körfezi'nde yolcu taşımak için yine Almanya'da inşa edilen *Efes* ve *Sur* gemileri de savaştan önce filoya katıldılar. Bkz. BCA, Tarih 22.10.1940, Fon Kodu 30..10.0.0, Yer No. 170.181..3. *BCA*. Tarih 02.06 1942, Fon Kodu 30..10.0.0, Yer No. 169.176..28.

13 Deniz Bank Kanunu 27 Aralık 1937'de TBMM'de kabul edildi, 30 Aralık 1937'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

14 *Cumhuriyet*, 28 Birincikanun/Aralık 1937.

15 *Türk Ticaret Gemileri* (İstanbul: İktisat Vekâleti Yay., 1929)'da yer alan verilerden yararlanarak hesaplanmıştır.

16 *İstanbul Limanı* (İstanbul: Ekonomi Bakanlığı Yay., 1935), s. 140.

17 Dedveyt ton: Bir geminin yük, yakıt, mürettebat, yolcu, erzak ve tatlı su (kazan suyu dahil) gibi bütün yüklerinin toplam ölçüsü.

18 Bunlar *Kadeş*, *Etrüsk*, *Tırhan*, *Trak*, *Sus* ve *Marakaz* yolcu gemileridir.

19 BCA, Tarih 24.12.1934, Fon Kodu 30..10.0.0, Yer No. 169.178..15.

20 *Son Posta*, 30 Birincikanun/Aralık 1937.

21 *Son Posta*, 27 Birincikanun/Aralık 1937.

22 Birgen'in için bkz. Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen (1885-1951)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1997).

MATEMATİĞİN TARİHSEL DİNAMİKLERİ-II

BENO KURYEL

Mantıkçılık ve sezgicilik birer felsefi dizge olarak matematikte artık geçerli değildir. Ancak, Platonculuk ve biçimcilik bugün hüküm sürmekte olan matematik paradigmasında canlıdır. Platonculuk inanılması kolay bir düşüncedir. Birçok insan evrenin matematikçe yaratılmış olduğuna inanır; içinde yaşadığımız kültürde bilimin öğretildiği yollar buna çok yardım eder. Bilimin öğretiminde matematiğin kullanılma şekli, insanları matematiğin fiziksel dünya hakikatlerini elinde tuttuğuna inandırır yapıda ve tasarımdadır. Bugünkü matematik eğitimi tüm dünyada genel olarak Platonist bir felsefe ve yarı-biçimci bir pedagoji içinde verilmektedir.

MATEMATİK BİR TOPLUMSAL OLGUDUR

Matematiği toplumsal bir olgu olarak değerlendirmek için, insani boyutlar cinsinden nasıl düşünebileceğimizi araştırmamız gerekmektedir. Matematik basitçe bir düşünceler sistemi değildir. Aynı zamanda, toplumsal pratiklerden ve toplumsal güçlerden oluşan ve karşılıklı etkileşimler içeren bir sistemdir. Bir toplumsal güç olarak, tarihsel evrimde üretim biçimlerinin gelişmesinde ve oluşumunda tezahür eder. Doğabilimlerinin gelişmesi, teorik sonuçların giderek daha kısa sürelerde yaşama geçirilmesi ve bu süreçlerde teknolojinin evrilmesi belirli üretim ilişkileri içinde yapılanagelmiştir. Bu süreçlerin hayata geçebilmesi, yetişmiş insanların varlığını gerektirir. Yetişmiş insan, bu ilişkileri yeniden üreterek devamlılıklarını sağlayacak okul sistemlerinde nitelik kazanır. Böylesi bir karşılıklı etkileşen parametrelerden oluşan bütünlükte insanlar, bireysel ve kolektif yaşamlarını üretir ve yeniden üretir. Bu evrimsel süreçte bilgi örgütlenir, öğretim içeriklerinde düzenlenir, öğretim programlarında okullaşır ve sistemin tüm toplumsal ilişkilerinde ve üretim ilişkilerinde anlam kazanır. Kültürel ve ideolojik boyutlarla kalıcılık tesis eder. Her bilgi gibi, matematik de bu evrimsel süreçte bir dizi toplumsal ilişki olarak üretici güçlerde ve üretim ilişkilerinde ortaya çıkar. Matematiği sadece bir yöntemler yığını ve teknikler bütünü olarak göremeyiz. Matematiğin tarihsel dinamiklerini, onu doğada (hatta kâinatta) değişmez bir bilgi biçiminde değerlendiren özcü ve statik bakış açılarının eleştirisine dayanarak ele alamayız.

Matematiğin tarihsel dinamiklerinden biri de insani boyutudur. Matematiksel nesneler ya da soyutlamalar (üçgenler, çemberler, modeller, teorik sonuçlar), matematikçiler ve matematiği uygulayanlar, var olan üretim biçimleri içinde evcilleştirilmiş üretici güçlerdir. Bugünün üretim biçimi kapitalizmdir. Bu terim burada en azından betimsel ve ideolojik boyuttadır ve kaynakların hüküm süren yollarla nasıl tanımlandığını, onlardan yararlanıldığını, seferber edildiklerini, dağıtımlarının sağlandığını ve kullanıldıklarını ifade etmektedir. Matematik de bilimin bütünselliğinde olduğu gibi bir üretici güçtür ve işlevselliğini hüküm süren üretim biçimini yeniden üreten paradigmalar içinde gerçekleştirmektedir.

Matematiğin üstü, tarihinin büyük bölümünde gizemle örtülmüştür. Bunun nedeni, matematiğin doğası ve başarısını açıklamanın, ona aşkın bir konum vermeden mümkün olmadığının kabul edilmesiydi. Klasik olarak, bunun en dramatik biçimde ifade edildiği düzey matematiğin Platonik bakış açısıdır. Halbuki matematiksel bilgi tüm insanlara aittir ve ortaklaşa eylemler sonucu üretilen bir bilgi kategorisidir. Bu matematiksel kavramı oturtabilmek için matematik sosyolojisini öne çıkarmak ve etnomatematik duruşu besleyecek diyalojik yolları aramaktır. Bu duruş, özcülüğe (*essentialism*) ve Platonik duruşa (statik) karşı hareket edilmesini öngören bir paradigma önerisini gündeme getirmektedir.

Matematiğin sosyolojisi ya da tarihsel ve toplumsal dinamikleri araştırılmaya çalışılırken elbette hem felsefi hem de öğretim süreçlerinin tamamlayıcı bileşenler olarak devreye girmesi kaçınılmazdır. Bu dinamikler yaşamın toplumsal örgüsünde anlam kazanmaktadır. Var olan üretim biçiminin matematiği örgütleme biçimi-

nin tarihsel bileşenlerini bugünden bakarak oturtmaya çalışmak gerekmektedir. Matematiğin örgütlenme biçimi bir matematik ideolojisini, kendi mitoslarını, toplumsal konumlanma ölçütlerini de beraberinde getirmektedir. Eleştirel yaklaşımların içinde bugüne matematiğin nasıl şekil verdiği ve bugüne gelen süreçlerin de matematiği nasıl şekillendirdiği çizgisel olmayan bir epistemolojiyle ele alınmalıdır. Bugün bilimin evrildiği ve teknolojiyle yaşama kattığı gelişmelerin eleştirel değerlendirilmesinin yanında yol açtığı olumlu ve olumsuz sonuçlar böyle bir analizin içinden anlam kazanacaktır.

ETNOMATEMATİKSEL BAKIŞ AÇISI

Matematiğin tarihsel dinamiklerini anlamada etnomatematik, deyim yerindeyse bir sihirli değnek gibidir. Etnomatematik, siyasi ve dönüştürücü bir eylemler bütünü ve bir yaşam tarzı olarak toplumsal özgürlük edimidir. Toplumsal özgürlük diyalojik bir süreçtir; sürekli evrilir. Karşılıklı etkileşim içinde çeşitli kültürler arasında ve her bir kültür içinde devam eden eleştirel düşünce üretimleri söz konusudur. Mutlakçı ve nedenselci görüşlere karşıttır. Matematiğin bugünkü egemen anlayışı, matematiksel bilginin evrensel olduğunu varsayar. Genellikle matematik "dehaları" yaratan kendi içine kapalı, esoterik bir çatı altında yaşamaya çalışır. Çok küçük yaşlardan başlayan matematik öğretimi, kapitalist toplumsal formasyonun hem bilimine hem de teknolojisine yaracak bireyleri yetiştirmektedir. Etnomatematik aksine, matematiğin herkes tarafından öğrenilmesini hedefler. Mevcut paradigma insanlar arasında eleme yaparken, etnomatematik matematiğin tüm insanlığa ait olduğunu vurgular. Matematiğin totaliter ve muktedir ideolojik renksizliklerine karşın, insanın düşünsel yeteneklerinin açığa çıkmasını, gelişmesini, çokboyutlu düşünmesini sağlayan, somut-soyut-tekrar somut sürecinde yaratıcı nitelikleri ortaya çıkaran, bilginin paylaşıldığı yaşam tarzlarının renkli ufuklarına yelken açar. Bu süreçlerin pratikleri, mekanik, hiyerarşik ve basitçe tümdengelimsel olmayan matematiksel ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur. Daha önce de altını çizdiğim gibi, etnomatematik en genel anlamıyla matematiğin gerçek yaşamla ilişkilerini araştıran bir bakış açısıdır. Matematik, insanlar tarafından geliştirilen entelektüel bir üründür. Bu ürünle gerçek hayat betimlenir ve günlük sorun ve gereksinmelerin çözümü gerçekleştirilmeye çalışılır. Şöyle betimlemek açıklayıcı olabilir: Matematiğin içinde yaratıldığı/üretildiği doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere ETNO, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına MATEMA ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, biçimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere TİK (*techne*). Burada yeniden ayrıntısına girmeden bir araştırma alanı olarak etnomatematiğin, bu makalenin konusu kapsamında bazı özelliklerine değinelim.

Etnomatematik, belirtildiği gibi bir araştırma alanıdır. Öğretimin önemi artık açıktır; çünkü matematiği öğrenmekte olan birey kendi doğasının bir özelliği olan matematik yetisiyle baş başa kalmaktadır. Kendi yetisini tanıma ve uygulama şansı bulmaktadır öğrenen birey; disiplinlerarası ve kültürlerarası köprüler kurmaktadır. Özellikle antropoloji, etnografi, kültürel araştırmalar, bilişsel (*cognitive*) bilimler, tarih ve toplumsal dinamikler. Profesyonel ve her günkü pratiklerde, folklorda, zanaatta, giyim kuşamda, halıcılık ve sepetçilikte, oyunlarda, müzik ve dansta ve birçok çevre merkez kültürlerinde içerilen ve temsil edilen matematiksel düşüncelere hayran kalmamak elde değil.

Matematiğin yalnızca okul süreçlerinde değil, aynı zamanda hayatın tümünde nasıl yaşandığına baktığımız zaman farklı dinamiklerle karşılaşırız. Bugünkü matematik öğretimi, yönteme yönelen ve içinde evrildiği dinamiklerden habersiz insanlara bu yöntemler çerçevesinde "eğitim" veren --öğreten değil– bir konumdadır. Burada hem yeni ve özgür dinamikler yaratan bir matematiğin varlığının hem de bugünkü haliyle sadece teknoloji dinamiklerine eleman yetiştiren ortamın hal-i pür melalinin altını çizmek isterim. Artefektlerdeki matematiksel düşüncelerin gerek tanınması gerekse teorik olarak araştırılması, matematiğin toplumsal dinamiklerini anlamak için zengin kaynaklar yaratır.

Bu noktada felsefi boyutların kapısını aralamak gerekmektedir. Etnomatematiğin ifade ettiği kültürel ilişkilerin yeniden üretildiği anlayışlar belirli felsefeler içinde yeşerir ya da yeşerme ve yeniden üretilme, bir toplumsal örgütlenmeye tekabül eder. Bu da üretim ilişkilerini devam ettirecek bireylerin içinde yetiştikleri öğretim sistemlerine bizi götürür. Öğretim örgütlenmeleri belirli felsefi anlayışlar üzerinden evrilen paradigmalarla yaşamını sürdürür.

MATEMATİK FELSEFESİNE KISA BİR GİRİŞ

Son yıllarda bilim ortamında kızışan bir tartışma yaşanıyor. Tartışmanın bir yanında, bilimin dünyaya ilişkin akılcı bir betimlenmesinin gerçeğe/gerçekliğe yakınsadığı savunuluyor. Bilim, giderek gerçek dünyanın kesin bir betimlemesine adım adım yaklaşıyor. Anlatımı kolaylaştırmak için bu yaklaşıma "gerçekçi" diyebiliriz; yani mutlak bilginin elde edilmesi olanaklı görülmektedir. Mutlakçı bir yaklaşımdır söz konusu olan. Tartışmanın diğer yanında ise, dünyayla ilgili bilginin, toplumsal oluşumun bir parçası olduğu ve tek bir gerçekliğin olamayacağı öne sürülür. Evrene ve dolayısıyla dünyaya ait bilgilerin yapılanması toplumsaldır ve kültür ağının gelişim süreçlerine bağlıdır. Mutlak bilgi yoktur. Bu yaklaşıma "görecelikçi" diyebiliriz. Bu bağlamda, matematik açısından bakıldığında, matematiğin keşfedilen bir olgu mu yoksa icat edilen düşünsel bir üretim mi olduğu tartışması ortaya çıkmaktadır. İlk anda "yararcı" ya da matematiğin sunduğu olanaklar açısından bakıldığında böyle bir tartışmanın sonucu önemsiz görülebilir. Ancak, aşağıda sunmaya çalışacağım gibi bu tartışma, bilginin edinilmesi, kavramların oluşması, bilgilerle yeni

bilgi ve kavramların üretilmesi, bilişsel süreçlerin değerlendirilmesi ve tüm bunların bir bileşkesi olan eğitim sürecinin toplumsal ve kültürel işlevleri açısından belirgin bir önem taşımaktadır.

Mutlakçı yaklaşımlara göre matematik, tümdengelimsel mantığın sağlam temellerine dayanan, nesnel, kesin ve düzeltilemez bir bilgi bütünüdür. 20. yüzyılın felsefe açılımlarından mantıkçılık, biçimcilik ve bir ölçüde sezgicilik ve Platonizm mutlakçı yaklaşımlardır. Mutlakçı bakış açısı matematiği evrensel, nesnel ve kesin olarak görür. Bunlar, insanların sezgileriyle keşfettiği ve kanıtlarla saptadığı gerçekliklerdir. Bu görüşü savunanlar arasında, bugünün yaşayan önemli matematikçilerinden Roger Penrose ve John Barrrow da vardır. Burada vurgulanması gereken nokta, bu bakış açısında matematiğin, bilimin kavramsal çerçevesini sağlarken "akıl almaz etkinliğine" dikkat çekilmesidir. Yoksa günlük yaşamdan bağımsız olarak zaten bizim dışımızda oralarda bir yerde bulunan matematik, doğada yer alan desenleri nasıl bu kadar mükemmel betimleyebilirdi ki?

Matematiğe mutlakçı olarak yaklaşan felsefeler, matematiği veya matematik bilgiyi betimlemekle ilgilenmez. Daha çok, matematik bilgiyi mutlak olarak garanti edecek etkin bilgikuramsal projeyle ilgilidirler. Bilgikuramsal amaçlar için katı mantıksal yapılarla özdeşleşmişlerdir. Buna göre, matematiksel bilgi zaman aşırıdır, ebedidir. Yeni kuramlar ve gerçeklikler keşfedilmeye devam edilse de, bunlar tarih dışıdır ve matematik tarihi, matematik bilginin doğasında ve doğrulanmasında konu dışı kalmaktadır. Bu nedenlerle de matematik bilgi, izole edilmiş arı bir bilgidir, evrensel geçerliliğiyle yararlıdır ve kültür dışıdır. Matematik bilginin tarihsel süreçteki gelişimi ve değişimini, üretim ilişkilerinden ve farklı kültürel ortamlardan bağımsız olarak ele alan bu yaklaşımı değerlendirmeye devam etmeden önce, buna karşıt olan görüşe de bir göz atalım.

Bu bakış açısı, matematik bilginin göreceli olduğunu ve yanılabilir özelliklere sahip olduğunu savunur. Buna göre matematik, sürekli gelişmekte olan, tamamlanmamış ve hiçbir zaman da tamamlanamayacak bir olgudur. Yanılabilir olduğu için, düzeltilebilir, gözden geçirilebilir ve değişebilir niteliktedir. Matematik bilgi, keşfedilen bir varlık olmaktansa buluşun, icat edilmenin ürünüdür. Matematikteki yanılabilirlik, evrene ilişkin bilgi arayış süreçlerinin içinde olmasından kaynaklanır. Wittgenstein, *Matematiğin Temelleri Üzerine Uyarılar* adlı eserinde matematiği, birbirleriyle çakışan ve birbirine kenetlenen dilsel oyunlardan oluşmuş bir renk cümbüşüne benzetir. Bu oyunlar anlamsız değildir, tersine kurallara bağlı matematik deneyime dayanan, matematik simgeselliğe ve düşüncelere anlam kazandıran oyunlardır. Örneğin değişim hızı olarak ele aldığımız türevde, limit kavramıyla bağlantı kurduğumuzda bir süreklilik olgusunu yaşam deneyimlerimizle değerlendirebiliriz. Gündelik yaşam gözlemlerimizi ve fiziksel olandan algıladıklarımızı dile getirirken matematik bilgiyle bağlantı kurmaktan başka bir şey değildir bu oyunlar.

"Temelci" paradigmanın düşünsel taşlarını bir romantizm metaforu içinde ele alabiliriz. Matematiksel romansın temel özellikleri şöyle özetlenebilir:

* Matematik, evrenin nesnel bir görüntüsüdür; matematiksel nesneler gerçektir; matematiksel gerçeklik evrenseldir, mutlaktır ve kesindir.

* Böylece, insanların matematikle ilgili neye inandığının matematiğin gerçekten ne olduğuna bir etkisi yoktur. Eğer insan türü ya da hiçbir canlı tür olmasaydı matematik yine aynısı olacaktı. Matematik soyut ve beden dışı olmasına rağmen gerçektir.

* Matematikçiler nihai bilim insanlarıdır; yalnız bu fiziksel evrenin değil tüm olası evrenlerin mutlak gerçekliklerini keşfetmektedirler.

* Mantık, matematiksel mantık olarak biçimlendirilebildiğine göre matematik akılcılığın öz doğasını karakterize eder.

* Akılcılık, insana özgü biricikliği tanımladığına göre ve matematik de akılcılığın en yüksek biçimi olduğuna göre, matematiksel yetenek insana ait entelektüel kapasitelerin doruk noktasıdır. Matematikçiler, akılcılığın doğasına ilişkin tüm derinliklerinin nihai uzmanlarıdırlar.

* Fiziğin matematiği, fiziksel olguların kendilerinde bulunur. Gezegenlerin eliptik yörüngelerinde elipsler vardır, yaprak ve dalların şekillerindeki fraktal yapılarda fraktaller vardır; salyangozların logaritmik spirallerinde logaritma vardır. Bu, "Doğanın kitabı matematikçe yazılmıştır" anlamına gelir ve şuna işaret eder: Matematiğin dili doğanın dilidir ve yalnızca matematik bilenler doğayı gerçekten anlayabilirler.

* Matematik, bilimlerin kralı/kraliçesidir. Kesinliğin ne olduğunu tanımlar. Matematik modelleri oluşturma ve matematiksel hesaplamalar yapma becerisi, bilimi bilim yapandır. Matematik, en yüksek bilim olarak, tüm bilimlere uygulanır ve onların en önündedir. Matematiğin nihai doğasını yalnızca matematiğin kendisi karakterize edebilir.

Şimdi bu romansa dayanan felsefe akımlarını biraz ayrıntıyla inceleyelim.

PLATONCULUK

Geleneksel olarak bir Platoncu, Platon'un "biçimler kuramı" ile ilişkilidir. Bu kuram, evreni çıkarsamak için metafizik ve bilgikuramsal bir yaklaşımı kabul eder. "Biçimler kuramı"nın metafizik bileşeni, gerçekliği iki düzeyde ele alır: "biçimler dünyası" ve "fiziksel nesneler dünyası". Biçimler dünyası ebedi olarak betimlenir ve zaman ve uzam dışıdır. Buna karşılık, biçimlerin dünyadaki karşılıkları olan fiziksel nesneler hem geçicidir hem de zaman ve uzama bağımlıdır. Biçimler dünyası aynı zamanda elle tutulamaz, değişmez niteliktir ve hakiki gerçekliği tanımlar. Buna kar-

şılık fiziksel nesneler dünyası hem duyumsanabilir hem de değişebilir ve biçimler dünyasından bağımsızdır. Fiziksel nesneler, mükemmel olan biçimlerin mükemmel olmayan kopyalarıdır. "Biçimler kuramı"nın bilgikuramsal bileşeni, hakiki bilginin biçimlerin genel ilkeleri ve evrensel özelliklerine dayandığına işaret eder. Biçimlerin bilgisi yalnızca akıl yoluyla elde edilebilir. Platon'a göre biçimler dünyasının bilgisi özümüzde vardır, fakat doğarken unuturuz ve yaşamımız boyunca bunları yeniden öğrenmek için mücadele ederiz. Platon biçimleri dört kategoride ele alır: ahlak ve estetik (aşk ve adalet gibi), matematiksel nesneler (çemberler ve üçgenler gibi), doğal türler (hayvanlar ve bitkiler gibi) ve doğal maddeler (su ve hava gibi). Şimdi, bu ön açıklamadan sonra matematikle ilgili olana bakalım.

İlk Platoncu iddia, matematiğin varlıkbilimsel sorunsalıyla ilgilidir. Burada, matematiksel nesnelerin gerçek olduğu ve fiziksel nesneler dünyasından bağımsız var olduğu öne sürülür. Bu iddia bilgikuramsal bir soruna işaret ederek matematikçilerin şeyleri "keşfettiklerini" belirtir. Bu anlayış, matematikçilerin şeyleri "yaptıkları/yarattıkları" iddiasının tam karşısındadır. Platonculuk, matematiksel hakikatin, diğer fiziksel hakikatler gibi, standart bir anlam dizgesi aracılığıyla anlaşılabileceğini savunur. Örneğin "Ahmet sarı bir gömlek giyiyor" tümcesini gerçek yapan anlam dizgesi, "4 x 5 = 20" tümcesini gerçek yapan anlam dizgesiyle aynıdır.

Platoncu tartışmanın diğer bir iddiası, matematiksel nesnelerin kısmen "soyut" olduğunu, zaman ve uzam dışında var olduğunu öne sürmesidir. Bununla birlikte, Platoncular matematiksel varlıkların evrensellikelerinin şart olmadığını ifade eder. Bunun anlamı, matematiksel varlıkların, özel bir durum ile evrensel niteliği arasındaki ilişkiyi gösteren soyutlama süreciyle mutlaka bağlantılı olmalarının gereksizliğidir. Soyutlama sürecine bir örnek, yuvarlak taş ile taşın, bir evrensel nitelik olan "yuvarlaklık" özelliğine katılımıdır. Platonculara göre, matematiğin evrensel-özel soyutlama sürecine bağlı olmasına gerek yoktur. Örneğin sayılar özeldir, fakat bu durum onların aynı soyutlama sürecine tabi olmaları gerektiğini ima etmez. Matematiksel nesneler bizden bağımsız olarak zaman ve uzam sınırlarının ötesinde, soyutlama sürecine gerek duymadan soyut biçimde bulunur. Bir başka temel Platoncu iddia, yukarıda açıklananlara koşut olarak matematiğin *a priori* olduğu, deneysel olmadığıdır. *A priori*, duyumlardan bağımsız olmak demektir. Buna göre, matematiksel hakikatler ve matematiksel nesneler "zihnin gözü" aracılığıyla sezilir, görülemez ancak kavranır. Deneysel bilgi ise aksine, duyumlar aracılığıyla elde edilir. "Zihnin gözü" ile gökyüzünün mavi olduğuna (elbette bulutsuz bir havada ve gündüz) nasıl inanılıyorsa, "4 + 7 = 11" önermesine de aynı ruhsal itkiyle inanılabilir. Eklemek gerekir ki, Platonculuğun genel kavrayışında, *a priori* bilgi, kesin bilgi değildir ve dolayısıyla "zihnin gözü" yanılmaya açıktır. Son iddia, matematiğin standart olmayan araştırma tekniklerine açık olduğu düşüncesidir. Ayrıca kanıtlar, diyagramlar, hesaplamalar ve resimler gibi biçimlerle temsil edilen matematiksel hakikate yer verdiğini ifade etmekte yarar vardır. Matematik alanına erişebildiğimiz ve matematiksel algıya uyum sağladığımız birçok yol vardır.

Platoncuların iddialarını güçlendirmek amacıyla verdikleri örneklerden birkaçına bakabiliriz. Örneğin, Calculus'un gelişimi Platonculuğun bir kanıtı olarak gösterilir. Hem Newton hem de Leibniz yaklaşık aynı zamanlarda birbirlerinden bağımsız olarak Calculus'u "keşfetmişlerdi". Buradaki "keşif" sözcüğünün altını çizmek gerekir. Matematiği kültürden bağımsız tanımlayan Platonculuğun Newton ve Leibniz'in aynı matematiksel hakikate ulaştığını düşünmesi anlaşılırdır. Pascal ise Öklit geometrisinin büyük bir bölümünü yeniden yaratırken aynı matematiksel hakikate farklı iki insanın ulaştığı düşünülmektedir. Platoncu düşüncenin bir başka uzantısı Tanrı'nın dünyayı matematiksel olarak yarattığı inancıdır. Laplace, "Evren kendisini matematiğin diliyle doğal olarak ifade eder" demişti. Galile'nin vurgusu da şöyleydi: "Evren, matematiğin diliyle yazılmıştır; harfleri ise üçgenler, çemberler ve diğer geometrik şekillerdir." Matematikçi olmayan birçok yazar matematiği evrensel olarak değerlendirir. Bilimkurgu eserlerinde matematik insanlarla uzaylı yabancılar arasında ortak bir iletişim aracı olarak kullanılır. Carl Sagan'ın *Temas* adlı eserinin aynı adla filmi yapılmıştır. *Temas* gezegeninde yaşayanlar dünyalılara bir diyagram yollar. Matematiksel simgelerle yazılmış olan bu diyagramı matematikçiler çözmeye çalışır. Platonculuğun geçerliliği için öne sürülen bir başka belirti de çeşitli inanç ve geleneklerde belirli sayıların yeniden ortaya çıkmasıdır. Örneğin 3 sayısı birçok farklı bağlamlarda betimlenir. 3 sayısının uğuruna inanan farklı kültürlerin var oluşu, Hıristiyan teolojisindeki üç ilahi figürün

Matematik, insanların geliştirdiği entelektüel bir üründür. Bu ürünle, gerçek hayat betimlenir ve günlük sorun ve gereksinmelerin çözümü gerçekleştirilmeye çalışılır. Matematiğin içinde yaratıldığı/üretildiği doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere ETNO, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına MATEMA ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, biçimler, sanatlar ve teknikler için TİK.

–Baba, Oğul ve Kutsal Ruh– birleşimi gibi örnekler çoktur. Platon, "Herhangi bir yüzey üçgenlerle çözümlenebilir ve sırasıyla her üçgen üç dik üçgene bölünebilir. Bu üçgen yüzeyler indirgenemeyendir ve böylece madde olarak bilinen bileşimin 'bileşenleri' olmalıdır" tezini savunmuştur.

BİÇİMCİLİK (FORMALİZM)

Biçimciliğin matematik alanındaki ilk sözü, matematiksel nesnelerin gerçekte var olmadığıdır. Fakat gerçekte var olmamakla birlikte fiziksel dünyayı betimleyebileceğimiz, kurallardan ve simge kullanımlarından oluşan biçimsel bir oyunun kurulmasına hizmet ederler. Matematikte biçimci bir bakış açısına sahip olan kişi, Platonculuğun matematiksel nesneleri gerçek nesneler olarak görmesine, zaman ve uzam dışındaki soyut nesnelerin varlığını önermesine hemen karşı bir duruş alacaktır. Gerçekten dünyada sayısallık vardır, ancak sayılara ne demeli?

Bir biçimciye göre, matematiksel hakikat bizim kanıtlar oluşturma yeteneğimizde yatar. Bu hakikati geçerli kılmak için, sanki bir oyun oynanırcasına bir dizgenin simgeleri kullanılarak kanıtlar geliştirilir. Biçimcilik, matematiği biçimsel ve aynı zamanda sarsılmaz ve yanılmaz bir simgeler dizgesi üzerine oturtmaya çalışır.

Çağdaş biçimciliğin önde gelen savunucularından David Hilbert, matematiksel hakikatin, kanıtını vermeden öne sürülemeyeceğinin iddia eder. Hilbert'in, Kant'ın matematikle ilgili görüşlerine bir yakınlığı vardı ve geometri, kuramsal fizik gibi alanlara büyük katkıları olmuştur. Zaman ve uzam özünde bir insan yaratısıdır. Zaman ve uzam, algılama biçimlerimize bağlı olarak, betimleme amaçlarımıza hizmet eder.

Zaman ve uzamın nesnel olarak var olmadığı görüşünden hareket edilirse, ölçülebilir evren sonsaldır, başka bir deyişle sonsuz değildir. Biçimci paradigma şöyle düşünür: Sezgisel olarak biliyoruz ki, sonsuz bir yol alamayız ve sonsuza kadar sayamayız. Elbette, yapabileceklerimizle ilgili bir üst sınır yoktur. Ancak, her zaman öne bir adım atarız ve kaç olay yaşarsak yaşayalım, her zaman bir tanesini daha yaşayabiliriz. Herhangi bir noktada, yalnızca sonlu bir deneyim edinebileceğiz ve ancak sonlu sayıda adım atmış olacağız. Sonsuzluk potansiyel bir sonsuzluktur, gerçekten var olan bir sonsuzluk değil. O halde, zaman ve uzam insanlarca yaratılmışsa onların özelliklerini *a priori* bilebiliriz. Böylece algı gücümüzle matematiksel hakikatlere, tümdengelerek kesinlik içinde varabiliriz. Hilbert'e göre, kanıtların matematiksel hakikatleri geçerli kılmasını sağlamak için bir dizge tutarlı olmalıdır. Bir dizgenin tutarlı olması için de, simge ve kurallardan oluşan dizgede çelişkili/çatışmalı koşulların olmaması gerekir; çünkü böyle bir durum, yanlış önermelerin kanıtlanmasına veya çelişen kanıtların oluşmasına yol açacaktır. Bir dizge tutarlı kalabilir ise, herhangi bir karşı koyuş olmadan, hakikati içkin ve uygulanabilir bir matematikle yaşamak mümkün olacaktır.

Buna göre biçimcilik, matematikte iki farklı alan düşünür: sonlu ve anlamlı ile sonsuz ve anlamsız. Anlamsız sözcüğüyle, ifadede doyurucu bir şekilde kanıtlanabilir bir hakiki değerin olmadığı anlatılmaktadır. Anlamlı sözcüğü ise, fiziksel dünyada öngörülerde bulunmaya uygun bir yapıyı ifade etmektedir. Matematiksel hakikati ileri sürebilmek için acaba anlamlı kanıtlar nasıl geliştirilebilirdi? Hilbert, var olan tüm kuramların biçimlendirilmesinde, biçimsel bir yapı içinde toplanmasında diretmiştir. Biçimcilik, matematiğin özenli bir analitik biçim içinde yeniden yapılanmasını önermiştir. Bu analitik biçim, anlaşılabilir/algılanabilir simgesel bir gösterim dizgesi olmalıdır.

MANTIKÇILIK

Diyelim ki, matematik belirli gerçeklikerden, bu gerçeklikleri kuran savlardan, bu savların altında yatan yapılanmalardan, bu savları ve gerçeklikleri ifade eden simgelerin biçimsel kullanımlarından meydana gelmiş olsun; yani matematik bunların dışında herhangi bir şey olmasın. Böyle bir yaklaşım, geleneksel olarak bilinen "mantıkçılığın" genel iddiasıdır.

Bu bakış açısı matematiğin mantığın bir dalı olduğunu ve tüm matematiğin mantık kurallarıyla türetilebileceğini öne sürer. Leibniz mantığın ilkelerine inanırdı, fakat hiçbir zaman matematiği mantıktan türetmeye çalışmamıştır. Ancak, tüm matematiksel hakikatlerin gerekli olduğunu ve böylece matematiğin gerekli mantıksal hakikatlerden türetilmesinin uygun olacağını iddia etmiştir. Leibniz'e göre, karşıtı çelişkiye işaret ederse hakikat gereklidir. Gottlob Frege de matematiğin mantıktan kaynaklandığına kesin bir şekilde inanırdı. Frege kendi geliştirdiği simgesel dizgeyle matematiksel mantık üzerinde çalışmıştır. Bu dizge matematikçilere yabancı olduğu için çalışmaları gözden kaçmıştır.

Russell, Frege'den çok etkilenmiştir. Ona göre, mantık su götürmez bir şekilde doğru olduğundan, mantıktan türetilen matematik de su götürmez bir şeklide doğrudur. Russell, tutarlılık sorunun bu yolla giderilebileceğini ümit etmiştir. Biçimci matematiği sevmez, çünkü biçimcilerin yola çıktığı aksiyomların hakikatlerine ilişkin bir güvence olmadığını düşünür. Bir mantıkçı olmasının yanında Platonculuğa da eğilimleri vardır. Ona göre, mantık ilkeleri ve matematiksel bilginin nesneleri herhangi bir zihinden bağımsızdır ve yalnızca zihin tarafından algılanabilir.

Pratikte, mantıkçılık birçok biçimci hedefe sahiptir. Sonuç olarak matematiğin bir içeriği yoktur, yalnızca biçimi vardır. Russell ve Whitehead üç cilt olarak yazdıkları *Principia Mathematica*'da matematiği biçimsel mantıkla açıklamaya çalışmışlardı. Bu eser için özet bir ifadeyle şöyle denmiştir: "Gerçekten matematiğe biçim vermek üzere yapılan büyük bir girişim, ancak okunamayan bir başyapıta seçkin bir örnek olarak kabul edilebilir." Bu eserin çok uzun ve okunamıyor oluşu özelliği birçok sakınca yaratmıştır. Dikkate değer birçok yaşamöykücüye göre, ı sayısı

eserin 347. sayfasına kadar tanımlanmamıştı ve m x n çarpımının n x m çarpımına eşit olduğu ancak ikinci cildin sonlarında gösterilebilmişti.

Mantıkçı matematik, gündelik yaşamda özellikle kullanışlı değildir. *Principia Mathematica*, simgesel matematik mantıkla ilgili derinlemesine bilgisi olmayanlar için anlaşılması çok zor ve karmaşık bir eserdir. Kitapta simgesel mantık kullanılarak aksiyon durumuna getirilen matematiksel kavramlar, mantığın biçimsel adımları kullanılmadan türetilmiştir. Mantıkçı matematiğin fiziksel dünyaya uygulanması neredeyse olanaksızdır. Bu matematiğin kendi dizgesi içinde hakikati varsa da nesnel bir gerçekliğin içinde hakikati yoktur. Mantıkçılar, mantık aksiyomlarını nesnel hakikatler olarak kabul eder ve dolayısıyla bu aksiyomlara dayalı matematiğin de nesnel bir hakikat olduğunu düşünürler. Russell ve Whitehead mantık aksiyomları olduğu tartışılabilir aksiyomlar kullandıkları için, geliştirdikleri mantığın da nesnel bir hakikate sahip olduğu söylenemez.

1931'de Kurt Gödel bir makale yayımlar: "*Principia Mathematica* ve İlgili Dizgelerde Biçimsel Olarak Kararsız Önermeler Üzerine" Bu makalede, biçimcilerin ve mantıkçıların tüm matematiği aksiyomlaştırma girişimlerinin olanaksızlığı kanıtlanmıştır. Gödel'in tamamlanmamışlık kuramı olarak bilinen bu çalışmada, simgeler kullanan herhangi bir mantıksal dizgede, aynı dizge içinde ne kanıtlanabilir ne de kanıtlanamayan bir aksiyom kurmanın mümkün olduğu kanıtlanmıştır. Bu kararsız özelliğin anlamı, tüm sayıları kapsayan ve tutarlı olan bir dizgenin hiçbir zaman tamamlanamayacağıdır.

SEZGİCİLİK

Sezgiciler, doğal sayılarla ilgili sezgisel bir anlayışımızın olduğuna ve tüm matematiğin doğal sayılardan sonlu bir yapılandırma tarzıyla türetilmesi gerektiğine inanır. Bu açıdan sezgicilik, "yapılandırmacılık" olarak da bilinir. Akımın önde gelen ismi olan Brouwer, doğal sayılarla ilgili sezgisel bilgi düşüncesini, geçmiş ve geleceğin sezgisel bilgisi inancı üzerine kurar. Ona göre, zaman içinde bir ilerlemeyle şimdiki bir duyum bir başka şimdiki duyuma öyle bir şekilde yer verir ki, bilinç bir önceki duyumu geçmiş bir duyum olarak hatırda tutar. Böylece, şimdi ile geçmiş arasında bir ayrıma işaret eder. Brouwer'e göre, 1; 1 + 1; 1 + 1 + 1; ... sürecinin bilgisine sahibiz ve bu süreci izleyerek doğal sayıları ortaya çıkarırız; matematik sezgisel olarak türetildiği için mantık ve dilden bağımsızdır; mantık matematiğe dayanır, matematik mantığa dayanmaz.

Sezgiciler tüm geçerli matematiğin sonlu olarak doğal sayılardan yapılandırıldığına inanır. Geometri, uzayla ilgilendiği için zihinlerimizin tam denetiminde değildir. Böylece, sentetik geometri matematiğe değil fiziksel bilimlere aittir. Brouwer sonsuzluk kavramına yer verir ama "Aritoteles'in potansiyel sonsuzluğu" olarak. Cantor'un sonsuz kümelerini ve dolayısıyla sonsuz kümeler üzerine dayanan tüm matematiği reddeder. Sonsuz kümelerde, ne kanıtlanabilen ne de çürütülebilen önermeler vardır. Brouwer bir düşüncenin doğru olduğunu, o düşüncenin yanlış olmadığını kanıtlamakla kanıtlayan yöntemi kabul edilemez bulur. Kabul edilebilir bir kanıt ancak yapılandırılan, sezgisel olarak kurulan bir kanıttır. Sezgiciler gerçek dünyayla pek ilişki içinde değildir. Brouwer, sezgici matematiğin pratik uygulamalar için kullanışsız olduğunu kabul etmiştir. Pratik uygulamaları olmayan bir matematik, matematik topluluğunun dışında var olamaz.

Sezgicilik, matematikçinin dışındaki herhangi bir matematiksel gerçekliğin varlığını veya gerçekten kanıtlanmış ya da kanıtlanabilir bir gerçeği yadsır. Sezgiciye göre, matematiksel nesneler yalnızca yapılanmaların bir sonucu olarak var olur. Matematiksel olgular ancak kendisinin yapabildiği tartışmaların sonucu olduğu sürece kendisi için gerçektir. Şimdi aritmetiğin temel kuramını ele alalım. Sezgici, bunu bir biçimci gibi yalnızca bir simgeler dizimi olarak almaz. Kuramın bir anlamı vardır. Ancak, kuramı herhangi bir doğal sayıyı, asal sayı çarpanlarına ayırma yeteneğimizi ifade etme olarak düşünür. Elbette insanda böyle bir yetenek olmasa, böyle bir bilişsel süreci gerçekleştiremezdi. Bu bilişsel sürecin yetenek dışında bir dilsel ve göstergebilimsel ağ içinde karşılıklı etkileşimlerle toplumsal olarak meydana geldiğini göz önüne alırsak, sezgiye dayalı etmenlerin dışında da birçok değişkenin olduğu görülecektir. Entelektüel bir hareket olarak matematiksel sezgicilik, her birimizi birbirimizden yalıtır ve bu yalıtma bizi bilgikuramsal olarak bireysel kaynaklara indirger. Buna göre, içsel deneyim olanaklı biricik bilgi kaynağıdır ve içsel deneyimin dayandığı dışsal gerçeklikleri yadsır.

TARTIŞMA

Matematiğin temelleri üzerine yoğunlaşan ve onların arayışı içinde olan farklı düşün okullarının indirgemeci karakteri yukarıda kısaca ele alınan bu yaklaşımlarından ileri gelmiştir. Araştırmacı bir gözle ve kendi pratiği içinden bakarsak, matematiğin temellerini arayış içinde olanlar tarafından ihmal edilegelmiş birçok yönünü açıkça görmüş oluruz. Bunlar arasında, belirleyici matematik paradigması tarafından resmen onaylanmamış kanıtlar, tarihsel gelişim, matematiğin olası hataları, kanıtların dışında matematiksel açıklamalar, matematikçiler arasındaki iletişim, çağdaş matematikte bilgisayarların kullanımı, matematik öğrenimi, matematik öğreniminin felsefesi, matematik ve dil/göstergebilim ilişkisi, matematik, kültür ve toplumsal-ruhsal-ideolojik bağlantılar ve daha benzerleri yer alır. Temelleri arayan düşünsel yaklaşım, matematiksel pratiği temeller cinsinden açıklamaya çalıştığı için tüm bunları yok sayabilir. Buna göre, matematik etkinlikleri özünde kümelerle ilgili gerçeklerin keşfedilmesi, belirleyici matematik paradigmasınca resmen onaylanmış kanıtların irdelenmesidir. Geri kalanlar ise konu dışı üstyapılardır. Temelleri çıkış noktası kabul eden yaklaşımların

matematiğin kapsamlı bir felsefesini geliştirebilmesi olanaksız görünmektedir. Matematiği çevresinden yalıtan bir anlayış ya da anlayışlar, kendi özellerinde olumlu birtakım sonuçlar elde etseler de matematiğin felsefesine katkıları, indirgemeci bir yelpazenin solgun renkleri içinde olacaktır. Matematiğin yaşamsal kılgısını yok sayarak felsefi boyutlar getirmek çok güçtür. Matematiğin felsefesini sağlayacak olan, sorunları ve çözümleri için verileriyle işte bu kılgıdır. Günlük yaşamdan bir örnek verecek olursak, hesap makinelerini göz önüne alabiliriz. Bir açının herhangi bir trigonometrik işlevdeki değerinin makinenin ekranında görülen karşılığı, sekiz ya da dokuz basamak kesinliktedir. Burada, sekiz ya da dokuz basamaktan sonraki basamakların da kesin olması kullanılan yaklaştırmanın özelliklerine bağlıdır. Yaklaştırma, başka bir deyişle bir işlevin değerini gerçek değerine yakın bir değerle elde etmek bilgisayarın özündeki felsefedir. Bu kapsamda, işlevlerin değişim hızı, limit, yakınsamâ, ıraksama gibi matematiksel kavram ve nesneleri ele alıyoruz. Böylece hem matematiksel bilginin, hem de sezgisel müdahalenin insanın gündelik nefesinde buluştuğu bir ara yüzey oluşmaktadır.

Bu sahneye yeniden baktığımızda, matematiğin felsefesi canlıdır. Araştırmayı yapan matematikçi, matematikçinin felsefi eğilimleri, bunu kullanan diğer araştırmacılar, uygulayanlar, öğretmenler ve öğrenciler birlikte yaşar bu canlılığı. Hangimiz matematikle tanışmamış olabilir? Hangimizin matematikle iyi kötü bir anısı yoktur? Tüm dünyada matematiğin felsefesiyle ilgili bir tartışma olmasına rağmen tıkanan bazı önemli noktalar vardır. Bunları şöyle toparlayabiliriz:

* Çalışan matematikçilerin matematiğin felsefi boyutlarına ilişkin ortak düşünceleri, birbiriyle ve matematik çalışmayla ilgili günlük deneyim ve kılgıyla uyuşmazlık içindedir. Birçok kılgısal sorunun ve matematiğin karşılaştığı kördüğümlerin felsefi yönleri vardır. Matematik üzerine felsefi bir söylemin iyice oturtulmamış olmasının, öğretimde, öğrenimde, araştırmada ve toplumların kılgısal işlerinde gözlenebilir zararlı etki ve sonuçları vardır.

* Matematiğin felsefesinde bugün var olan çıkmaz, "matematiğin temellerini" ele alan geniş zaman aralığında Frege ve Russell'dan Brouver, Hilbert ve Gödel'e kadar yer alan birçok derin karşıtlığın kötü sonuçlarıdır. Tek tek ele alındığında birçok şey öğreneceğimiz bu düşün akımlarında sorun, indirgemeci ve yaşamdan kopuk yapılarında olmuştur. Üstelik gelenekselleşmiş bir etkileri ve düşünce dönüşümlerini teşvik etmeyen özellikleri vardır. Artık amaç biçimcilik, sezgicilik, mantıkçılık gibi "okulların" ötesine geçebilmek olmalıdır. Onların tarihine yeniden geri dönerek, matematik ve felsefenin nasıl ele ele verdiklerinin köklerine inmeliyiz.

* Platonculuk ve biçimciliğin aksine, eğer matematiği kuşku duyulmaz gerçekliklerin kaynağı olarak kurmaktan vazgeçersek, matematiğin doğasını, insanın zihinsel etkinliğinin belirli bir çeşidi olarak ele alacağız demektir. İnsanlar tarafından yaratılan bir düşünceler dünyası vardır. Bu dünya onların paylaşılan bilinçlerinde bulunmaktadır. Özdeksel nesnelerin kendi özelliklerine sahip olduğu gibi, bu düşüncelerin de nesnelce kendilerinin olan özellikleri vardır. Kanıtın ve karşı kanıtın yapılandırılması, bu düşüncelere ait özelliklerin keşfedilmesindeki devingen yöntemdir. Bu da matematik denen bilgi dalıdır.

Mantıkçılık ve sezgicilik birer felsefi dizge olarak matematikte artık geçerli değildir. Ancak, Platonculuk ve biçimcilik bugün hüküm sürmekte olan matematik paradigmasında canlıdır. Platonculuk inanılması kolay bir düşüncedir. Birçok insan evrenin matematikçe yaratılmış olduğuna inanır. Özellikle içinde yaşadığımız kültürde bilimin öğretildiği yollar buna çok yardım eder. Bilimin öğretiminde matematiğin kullanılma şekli, insanları matematiğin fiziksel dünya hakikatlerini elinde tuttuğuna inandırır yapıda ve tasarımdadır. Bugünkü matematik eğitimi tüm dünyada genel olarak Platonist bir felsefe ve yarı-biçimci bir pedagoji içinde verilmektedir.

Matematiğin felsefesine yaklaşımlar giderek daha çok boyut kazanmaktadır. Yukarıda kısaca değinilen bu boyutları başka yazılarda tarihsel dinamiklerin evriminde ayrıntısıyla ele almak dileğiyle...

Principia Mathematica için şöyle denmiştir: "Gerçekten matematiğe biçim vermek üzere yapılan büyük bir girişim, ancak okunamayan bir başyapıta seçkin bir örnek olarak kabul edilebilir." 1 sayısı eserin 347. sayfasına kadar tanımlanmamış ve m x n'nin n x m'ye eşit olduğu ancak ikinci cildin sonlarında gösterilebilmiştir.

KAYNAKLAR

D'Ambrosio, U., "Ethnomathematics-*Links Between Tradition and Modernity*", Sence Publishers, 2001.

D'Ambrosio, U., "Literacy, Matheracy, and Technoracy: A Trivium for Today", *Mathematical Thinking and Learning* 1/2 (1999). 131-153.

Davis, P. J., Reuben H., "*The Mathematical Experience*", Boston: Houghton Mifflin, 1981.

Hersh, R., "*Mathematics has a Front and a Back*", 6. International Congress of Mathematics, Budapeşte, 1988.

Lakatos, I., "*Proofs and Refutations*", Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

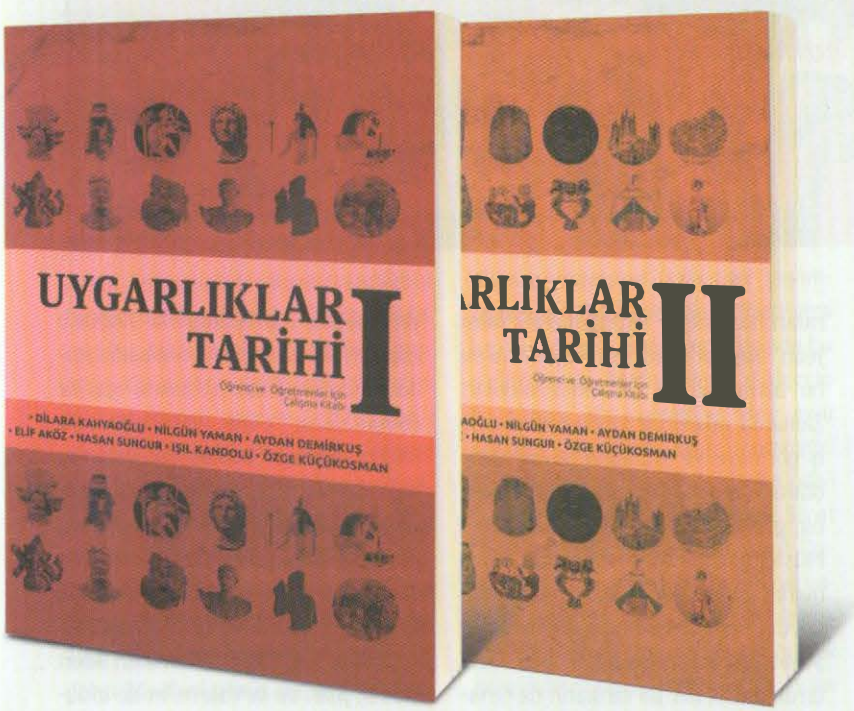
Lakatos, I., "Mathematics, Science and Epistemology", Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Mesquita, M, Sal Restivo, "*All Human Beings as Mathematical Workers: Sociology of Mathematics as a Voice in Support of the Ethnomathematics Posture and Against Essentialism*", Technology-Mathematics and Society Learning Research Group of the Centre forResearch in Education-University of Lisbon; and Rensselaer Polytechnic Institute, 2011.

Tymazko, T., "New Directions in the Philosophy of Mathematics", Princeton: Princenton University Press, 1998.

TARİH VAKFI'NDAN

YENİ DERS YILI BAŞLARKEN YARDIMCI DERS KİTAPLARI

UYGARLIKLAR TARİHİ I-II

9. sınıf öğrenci ve öğretmenleri için hazırlanmış olan bu çalışma kitapları, sınıfta konu işlenirken öğretmenin sınıf içi etkinlikler düzenleyebileceği, ödev verebileceği bir kitap olmakla birlikte esas olarak öğrenciler için yazılmıştır.

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE TARİHİ

Çağdaş bir tarih eğitimine katkıda bulunmak için hazırlanmış, içinde yaşadığımız ekonomik ve siyasi sistemleri anlamamızı sağlayacak çalışma kitabıdır.

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

MALTA COĞRAFYASINDA OSMANLI ETKİLERİ*

AKIN ÖGE

Malta'yı ziyaret edenlerin veya Malta hakkında araştırma yapanların dikkatini çekecek olguların başında herhalde, Osmanlıların bu ülkenin sanatı, coğrafyası, tarihi ve gündelik hayatında kapladığı yerin büyüklüğü gelir. Malta sokaklarında dolaşırken, Maltızların ve burayı üs edinen St. John Şövalyelerinin Osmanlılarla mücadelelerinden kalan izler hemen her köşeden karşımıza çıkar. Türkiye'de gündem konusu olmayan bu birkaç yüz yıllık mücadele, Malta'da her fırsatta gündeme gelir, gazete haberlerine, okul temsillerine, turistik etkinliklere konu olur.

Malta üzerindeki "Osmanlı etkisi", Osmanlıların adalara hücum edeceği beklentisinin başladığı 15. yüzyıl ortalarından itibaren, büyüklü küçüklü çok sayıda sefere, oradan 1565 tarihli Malta Kuşatması'na, kuşatmayı izleyen yeni saldırılara ve her daim beklenen yeni bir kuşatmaya kadar birkaç yüzyıl sürmüş ilişkilerden ve endişeden kaynaklanır. Bu yazıda, "Osmanlı etkisinin" kendini gösterdiği tüm alanları değil, bu etkinin Malta'da kentsel gelişim üzerindeki yansımalarını konu etmekteyim. Bu bağlamda önce St. John Şövalyelerinin hikâyesine ve Büyük Kuşatma'ya ana hatlarıyla değinmek gerekir.[1]

ST. JOHN ŞÖVALYELERİNİN ZORUNLU GÖÇLERİ

Maltızlar ile Osmanlıların yolu şiddetli bir biçimde kesiştiyse bunun nedeni St. John Şövalyelerinin Malta'yı üs edinmesidir. Mezkûr şövalyeler tarih boyunca farklı isimler aldı. İlk ortaya çıkışları 1000'lerin sonlarında Kudüs'te oldu. Bu tarihte Müslümanların elinde olan Kudüs'te, Amalfili tüccarların kurduğu bir tarikat olarak zuhur ettiler. Amaçları, Kudüs'e gelecek Hıristiyan hacı adaylarına tıbbi hizmet vermekti. Bu yüzden "Hospitalier Tarikatı" olarak tanındılar. Sonraları hastane ve katedrallerini Saint Jean Baptist'e adamaları nedeniyle bu azizin adıyla da anılır oldular. Zamanla askeri bir kuvvet olarak da iş görmeye ve "St. John Şövalyeleri" olarak tanınmaya başlandılar. Askeri bir güç olarak, Haçlı Seferleri dâhil Müslümanlarla olan hemen her çatışmanın içinde yer aldılar. Salaheddin Eyyubi hem onlara hem de Templier Şövalyelerine önemli kayıplar verdirdi, ancak her iki tarikatın da Ortadoğu'daki varlıklarını bitiremedi. Şövalyeleri Ortadoğu'dan nihai olarak çıkaran Memlûkler oldu. 1285'te bölgedeki son kaleleri olan Merkab'ı da Memlûklere kaptıran St. John Şövalyeleri, Lusignan Hanedanı egemenliğindeki Kıbrıs'a gidip Limasol'a yerleştiler. Lusignan Hanedanı Kıbrıs'ta kalıcı olarak yerleşmelerine müsaade etmeyince, 1308'de Bizans'tan Rodos'u alıp buraya taşındılar. Bu tarihten sonra "Rodos Şövalyeleri" olarak da anılmaya başlandılar.

Şövalyeler Rodos'ta ve buradan sıçrayıp kuvvetli bir kale inşa ettikleri Bodrum ile çevresindeki adalarda korsanlık yapıyor, Osmanlı'ya karşı Venedik'le ittifak içinde savaşıyorlardı. Bu faaliyetler karşısında Fatih Sultan Mehmed çeşitli defalar güçlerini On İki Ada üzerine sürüp, nihayet 1480'de donanmasıyla Rodos'u kuşattıysa da başarılı olamadı. Rodos ancak kırk iki yıl sonra, 1522'de Osmanlıların eline geçecekti. Bu tarihte Kanuni Sultan Süleyman'ın başında olduğu ordu Rodos'u kuşattı ve Şövalyeler yaklaşık beş ay süren kuşatma sonunda 1522 yılının son günlerinde teslim oldu. Aralarında kırk üç yıl sonra Kanuni'nin ordusunu Malta'da yenecek askerlerin lideri olacak Jean de la Valette'in de olduğu Şövalyeler, adayı teslim etmeleri karşılığında varlıklarını sürdürebildiler. Sekiz yıl çeşitli bölgelerde ikamet ettikten sonra, yeni durakları Kutsal Roma-Cermen İmparatoru V. Karl'ın (Şarlken) kendilerine tahsis ettiği Trablusgarp ve Malta oldu. Bu kez de "Malta Şövalyeleri" adını almışlardı.[2]

Malta Şövalyeleri yeni ikametgâhlarında da artık geleneksel olmuş görünen işlerini sürdürdü: Akdeniz'e açılıyor ve Müslüman gemilerine hücum ediyorlardı. Bunun yanında, başta V. Karl olmak üzere dönemin Akdeniz güçlerinin Osmanlılara karşı yaptığı seferlere de katılıyorlardı. Örneğin 1541'de Cezayir'e saldıran ittifakın içinde Malta Şövalyeleri de vardı.[3] Öte yandan Osmanlı denizcileri de Malta'ya birçok çıkarma yapmaktaydı; 1530-1551 ara-

Matteo Perez d'Aleccio'nun bir resminde Büyük Kuşatma.

https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/surfaceview/images/561/original/NMM0093_websource.jpg (03.07.2015).

sında en az sekiz çıkarma yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Turgut Reis 1540'ta ülkenin ikinci büyük adası olan Gozo'ya, 1541'de de Malta'ya hücum etmişti. 1551'de Trablusgarp'ı almaya giden Sinan Paşa, Turgut Reis'le birlikte adalara yine saldırdı ve beş bin ila yedi bin kişi arasında olduğu söylenen Gozo halkının neredeyse tümü esir edilip gemilere bindirildi. Trablusgarp seferi Osmanlılar için başarılı sonuçlar verdi ve St. John Şövalyelerinin elindeki bu bölge Osmanlı toprağı oldu. Şövalyeler, yine Osmanlı donanması marifetiyle, artık sadece Malta adalarının kuru kayalıklarına sahipti. 1560'ta, bu kez Cerbe Seferi'ne çıkan Piyale Paşa erzak temini için Gozo'yu yine yağmaladı, esir ve ganimet aldı.[4] Asıl büyük savaş ise 1565'te yaşanacak ve tarihin en zorlu kuşatmalardan biri bu yıl içerisinde gerçekleşecekti.

MALTA KUŞATMASI (1565)

Voltaire, tarihte hiçbir olayın Malta Kuşatması kadar iyi bilinmediğini söyler. Tarihte hangi olayın en iyi bilindiği konusu yoruma açık ise de gerçekten kuşatma iki tarafın da kaynaklarında gün gün kayda geçmiş,[5] ayrıca bu konuda sonradan çok sayıda eser verilmiştir. Sadece 1565-1570 arasında Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Latincede yetmişten fazla eser yayımlanmıştır.[6] Dönemin Laura Battiferra (1523-1589) gibi şairleri eserlerinde bu olayı işlemiş,[7] Matteo Perez d'Aleccio (1547-1616) gibi ressamlar yine aynı konuda çok sayıda tablo yapmıştır. Kuşatma sonraki yüzyıllarda ilgi odağı olmayı sürdürmüş ve Walter Scott (1771-1832), Tim Willocks (d. 1957), David Ball (d. 1949) ve daha birçok yazarın tarihi romanlarına konu olmuştur.[8] Kuşatmayı temsil eden birçok detaylı harita olayın hemen ardından basılmıştır. Kısacası Malta Kuşatması, hem döneminde hem de sonrasında gündem olmuş, tarihin iyi bilinen bir vakasıdır ve burada teferruatıyla değil sadece ana hatlarıyla anlatılacaktır.[9]

1565 kuşatması Malta'da çoğunlukla "L-Assedju l-Kbir" olarak adlandırılır.[10] Bu tabirin İngilizce literatürde karşılığı "The Great Siege"dir. Bu çalışmada da bu yaygın kullanım tercih edilecek ve olay yer yer "Büyük Kuşatma" olarak adlandırılacaktır. Türkçe literatürde ise olayın öncesi "Malta Muhasarası" ve sonrası "Malta Kuşatması" olarak adlandırılmıştır ki burada bu son tabir de kullanılacaktır.

Büyük Kuşatma'nın sebebi olarak birçok yerde Şövalyelere ait korsan gemilerinin Osmanlı deniz ticaretini ve hac yolunu sıkıntıya sokması gösterilir. 1565'te Osmanlı ordusuna verilen sefer emrinde de bu sebepler ileri sürülür.[11] Öte yandan seferin asıl sebebi olarak, Akdeniz'deki hegemonya mücadelesini göstermek gerekir. 1565'e gelindiğinde Akdeniz'in hâkim güçlerinden olan Osmanlıların, bu gücü korumak ve geliştirmek için, Akdeniz'i neredeyse ortadan ikiye bölen Tunus-Sicilya hattı arasında uzanan Malta gibi stratejik bir noktayı hedef seçmeleri şaşırtıcı değildi. Keza Maltızlar da, ülkelerinin bu konumu nedeniyle, daha 15. yüzyılın ortalarından itibaren bir Osmanlı saldırısını beklemekteydi.[12] Osmanlı donanmasının 1561'den itibaren Akdeniz'in önemli bir noktasına güçlü bir saldırı yapacağı tüm Avrupa'da da endişeyle dillendirilmekteydi. Hedefin Malta oluşu, Molly Greene'e göre, Osmanlıların İspanyol topraklarına saldırı için üs elde etme isteğiyle ilgiliydi. Böyle bir üs, dönemin, azgın sulara dayanamayan ayrıca erzak stokunun küçüklüğü nedeniyle denizde uzun süre kalamayan kadırgalara dayalı deniz savaşları için bir zorunluluktu.[13]

Beklenen hareket 1565'te baharın gelişini takiben başladı. Osmanlı donanması 29 Mart 1565'te İstanbul'dan

Malta'ya doğru demir aldı. Askerin Malta'nın güneyinde karaya çıkmasının ardından mayısın son günlerinde çatışmalar başladı. 23 Haziranda iki önemli gelişme oldu: Osmanlı ordusu çatışmaların başından beri almaya uğraştığı Sant Iermu'yu (Türkçe kaynaklarda "Santarma" vb., İngilizcede "St. Elmo") aldı, ancak aynı gün meş-

Valletta'nın inşası öncesi Malta'da kentsel merkez, Büyük Liman ve ana istihkâm mevkileri.

Grajjet Malta: It-Tieni Ktieb, 3. bs., Sliema: L-Istamperija tas-Salesjani, 2006, s. 168.

hur denizci Turgut Reis birkaç gün önce başına aldığı yara sonucu öldü. Turgut Reis'in kaybı, Osmanlı ordusu için sefer sırasında yaşanan ne ilk ne de son olumsuz gelişmeydi. Müdafiler iyi tahkim edilmiş kalelerde başarıyla direniyor, kuşatma uzadıkça uzuyordu. Buna karşın Malta'ya ikmal yolu uzundu ve üzerinde yiyecek ve yeterli su bulunmayan adada Osmanlı donanmasının yanında taşıdığı sınırlı yiyecek stoku tükenmekteydi. Ayrıca ordu içinde hastalıklar artıyor, eylül ayı yaklaştıkça rüzgâr sertleşiyordu. Tüm kuşatma boyunca Osmanlı ordusu büyük kayıplar vermişti. Geciken İspanyol gücü de nihayet Sicilya'dan yola çıkıp müdafilere katılınca, serdar Mustafa Paşa 8 Eylülde kuşatmayı kaldırdı. Yapılan son hamleler de başarılı olmayınca donanma 12 Eylül 1565'te adaları terk etti. Müdafiler için kuşatma başarıyla sonuçlanmıştı ancak Osmanlılar ile yaşanan mücadele bitmemişti. Malta gemileri her fırsatta Osmanlı ticaretini baltalamayı sürdürürken, Osmanlı donanması 1614'te adaları bir kez daha yokladı ve Malta'da önemli tahribat yaptı.[14] Neticede 1565 Malta ve ardından 1571 İnebahtı savaşları Akdeniz'de güç dengelerini istikrarlı hale getirdi ve sınırları sağlamlaştırdı: Osmanlı gücü Tunus'ta sınırlanmış, Malta ise "Hıristiyan dünyanın" Akdeniz'deki en doğu sınırı olmuştu.[15]

MALTA KENTLERİNDE BÜYÜK KUŞATMA'NIN YANSIMALARI: İNŞA FAALİYETLERİ VE SEMBOLLER

Büyük Kuşatma'daki başarının hem Şövalyelerin hem de Maltızların kimliklerine merkezi bir unsur olarak yerleştiği ve büyük bir kahramanlık örneği olarak yüceltildiği söylenir.[16] Gerçekten de, aşağıda görüleceği üzere, Büyük Kuşatma Malta'ya, sonraki yüzyıllarda sık sık kullanılacak ve oluşum sürecinde "ulusal kimliğin" merkezi bir unsuru haline gelecek onlarca sembol kazandırmıştır. Büyük Kuşatma, Maltız sanatı ve gündelik hayatında da dikkate değer bir etki yaratmış, bu etki kentsel düzenlemelere de kuvvetle yansımıştır. Bu etkiden söz ederken sadece dört ay süren kuşatmayla sınırlı kalmamak gerekir. Osmanlı hücumu beklentisinin arttığı dönemlerden başlayarak yapılan hazırlıklar, kuşatma öncesi yaşanan çok sayıda çatışma ile kuşatmayı takip eden yeni çatışmalar ve saldırı beklentileri olarak özetleyebileceğimiz tüm bir olaylar silsilesi göz önüne alınmalıdır. Birkaç yüzyıla yayılan bu süreç, Malta'da kentsel gelişmeleri belirleyen önemli etkenlerden biri olmuştur.

Şövalyeler yerleşmeden önce Malta, kıyıdan uzak başkent Mdina, Gozo Adası'ndaki Rabat ve Birgu Yarımadası'nın ucunda yer alan ve üzerinde ancak birkaç top bulunan Sant Anglu Kalesi dışında tahkim edilmiş bir yer değildi. Rodos'ta iki asır boyunca denizcilik becerilerini geliştiren ve korsanlıkta etkili olan Şövalyeler, aynı özelliklerini Malta'da da sürdürmek amacıyla adanın doğal limanlarını tahkime girişti. Adanın en önemli limanı, Il-Port il-Kbir (Büyük Liman) idi. Şövalyeler ilk iş bu liman üzerinde yer alan Birgu, L'Isla ve Xebb ir-Ras yarımadaları üzerinde surlar ve burçlar inşa etti; Sant Anglu gibi var olan kaleleri ise güçlendirdiler. Böylece ortaya, Sant Anglu yanında iki önemli istihkâm noktası daha çıktı: San Mikiel ve Sant Iermu. Şövalyelerin ilk merkezi olan, Şövalyeler Malta'ya gelmeden önce üzerinde sadece köyler bulunan Birgu ve L'Isla, böylece inşa edildikleri günden bugüne Malta kentsel alanının çekirdeği oldu. 1565 sonrasında bu çekirdeğe Valletta da eklenecekti. Şövalyeler Mdina surlarını da güçlendirdi. Tüm bu faaliyetlerin temel nedeni, zaman zaman erzak ve ganimet için adalara hücum eden ve her daim büyük bir saldırı yapması beklenen Osmanlı ordusuna karşı savunma hattını güçlendirmekti.[17]

Büyük Kuşatma, Birgu ve L'Isla üzerinde önemli tahribata yol açtı. Ancak kuşatma sonrası yaşanan gelişmeler, bu tahribatın üstesinden gelinmesini ve yeni kent ve istihkâm alanları inşa edilmesini sağlayacaktı. Şövalyeler geldikleri günden beri burayı servetleri sayesinde daha müreffeh bir yer haline getirmişlerdi. 1565'teki galibiyetleri ise tüm Avrupa'nın gözünü Malta'ya döndürdü. Avrupa'nın önemli kentlerinde Osmanlı ordusunun kendilerine ne zaman saldıracağı konuşulurken gelen bu galibiyet, Malta'yı ilgi odağı yapmıştı.[18] Bu ilgi sadece sözle kalmadı ve Malta'ya "Hıristiyan dünyadan" önemli bir servet aktı. Şövalyelerin zenginliği de kazandıkları zafer sonrası artışa geçmekteydi. Artık kendileri için daha güvenli olan Akdeniz'de, özellikle Müslümanlara ait gemileri, ancak çeşitli bahanelerle sık sık Hıristiyan gemilerini de vurmaya devam edip, ganimet ve esirlerle yüklü olarak yuvalarına dönüyorlardı. Akdeniz'in en önemli korsan güçlerinden biri olmuşlardı. Onlarla işbirliği içinde yeni bir Maltız tüccar sınıfı da bu sayede gelişmekteydi. Tüm bunların sonucunda sonraki iki yüz elli yılda Malta daha da gelişecek, nüfusu kat kat artacak ve Avrupa'nın en müreffeh bölgelerinden biri olacaktı.[19]

Şövalyeler artan zenginliklerini inşa faaliyetlerine aktardı ve kuşatma sırasında harap olan kentler yerine, ülkenin yeni yönetim merkezi ola-

cak bir kent inşa etmeye ve olası bir Osmanlı hücumuna karşı tahkimatı güçlendirmeye giriştiler (Bu son faaliyet sonraki iki yüzyıl boyunca sürmüştür). Bu yolda Avrupa'nın Katolik devletleri ile özellikle Papa IV. Pius'tan maddi yardım talep ettiler. Papa, paranın yanında Malta'ya uzmanlar da gönderdi ki bu uzmanlar arasında en önemlisi Papa'nın en iyi askeri mühendislerinden olan Francesco Laparelli idi. Yeni kentin yapımını, Malta'ya bu görev için Aralık 1565'te gelen Laparelli yönetti.[20]

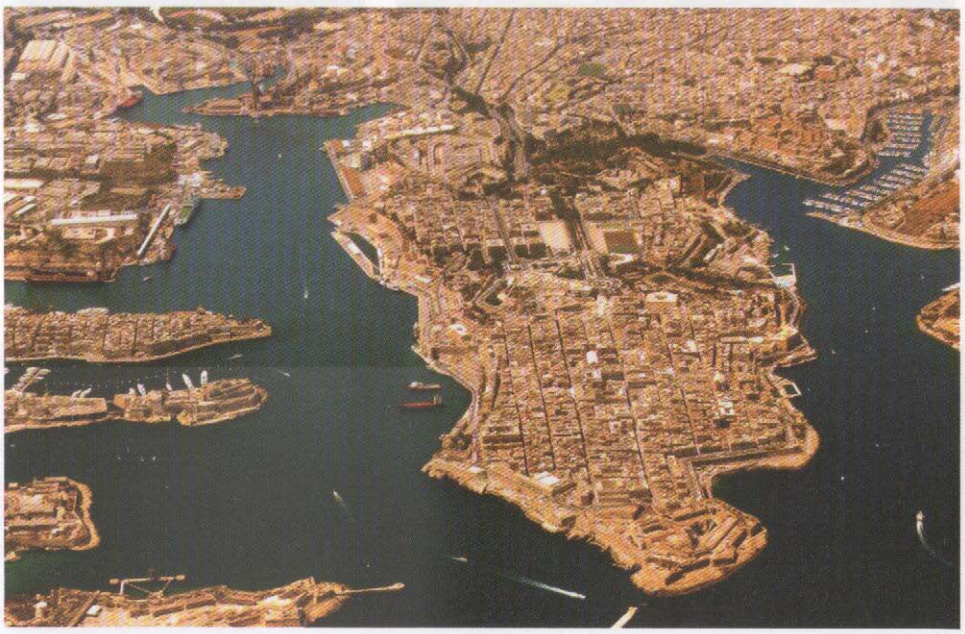
Bu yeni merkez, Sant Iermu Kalesi'nin yaslandığı Xebb ir-Ras (İtalyanca kullanım da yaygındır: Sciberras) yarımadası üzerinde olacaktı. Büyük Kuşatma'da kazanılan galibiyet, 1565'te ilk planlamalardan başlayarak inşaatın büyük ölçüde bittiği sonraki dört yılda yapılan işleri belirleyen ana temalardan biriydi. Yarımada üzerinde bitirilen ilk bina, bu "kiliseler ülkesinde" şaşırtıcı olmayacak şekilde, 1566'da inşa edilen bir kilise oldu. Bu yapı, Hz. Meryem'in doğumuna ve bu doğumla aynı güne yani 8 Eylüle denk gelen galibiyete adandı. Bu yüzden kiliseye Knisja tal-Madonna tal-Vitorja adı verildi. Kilisenin baktığı meydan da Pjazza Vitorja, "Zafer Meydanı" adını aldı.[21] Kilisenin galibiyete adanması, dört yüz elli yıldır süren bir geleneği başlatmış ve o günden bugüne Malta'da kutlanagelen, 1922'den itibaren de milli bayram olan 8 Eylül tarihine yapılan ilk önemli atıf olmuştur. "8 Eylül" sonradan Valletta'da bir meydanın adı olmuş ve kuşatmada alınan galibiyeti anmak için yapılan kutlamalarda, bu meydanda bulunan anıtta törenler düzenlenmeye başlanmıştır.[22] 1927'de Valletta'ya dikilen Büyük Kuşatma Anıtı kuşatmayı anan bir başka yapı olarak her 8 Eylül bayramında çelenk bırakılan bir yer haline gelmiştir.[23]

İnşası 1566-1570 arasında büyük ölçüde tamamlanan ve halen Malta'nın başkenti olan yeni şehir, Büyük Kuşatma sırasında Şövalyelerin ve dolayısıyla Malta'nın lideri olan, Üstad-ı Azam (*grand master*) Jean Parisot de la Valette'in adına ithafen "Valletta" olarak adlandırıldı. 1568'de ölen La Valette, inşası devam eden şehrin ilk tamamlanan mezkûr binasında gömüldü ve böylece adının verildiği şehirde gömülen ilk kişi oldu. Sonradan Kon-Katidral ta' San Ġwann adlı katedrale nakledilen mezarının kitabesine Latince yazılanlar onun yeni şehirle ve kuşatmayla bağını vurgular:

Büyük Kuşatma Anıtı.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/Malta_-_Valletta_-_Triq_ir-Repubblika_-_Misrah_l-Assedju_l-Kbir_-_Great_Siege_Monument_01_ies.jpg

Bugün sağdan sola Valletta, Büyük Liman ve "Üç Şehir".

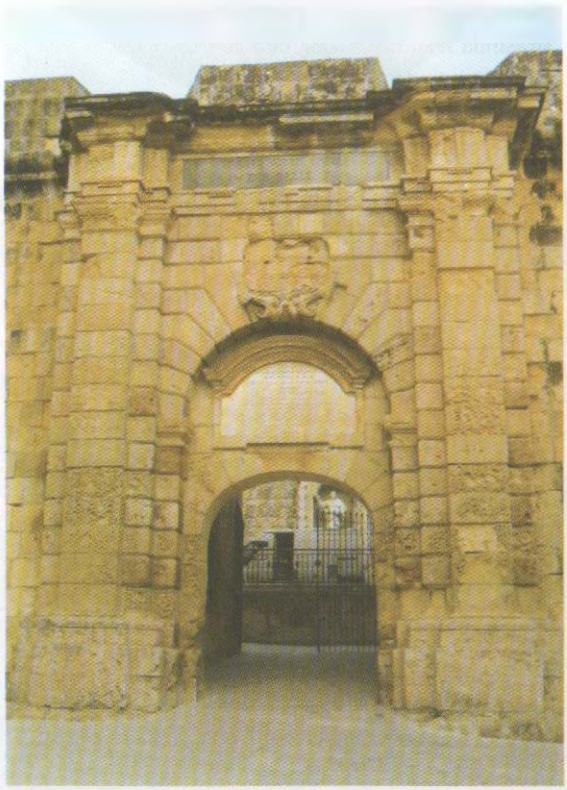
https://leshievellafiles.wordpress.com/2013/04/571878799583ff0136542b.jpg (08.07.2015).

"Burada yatan La Valette,
ebedi saygıya layıktır.
O Afrika ve Asya'nın belası,
ve Avrupa'nın kalkanıydı.
Barbarları Kutsal Kollarıyla kovaladığı yerde,
kurduğu bu sevgili şehirde
ilk gömülen odur."[24]

Malta'da, 1565'in anılarını taşıyan tek mekân Valletta değildir. Valletta gibi önemli bir bölge, Büyük Liman'ın karşı kıyısında yer alan "Üç Şehir"dir. Üç Şehir'den ilki, Şövalyelerin Valletta'dan önceki yönetim merkezleri ve Büyük Kuşatma sırasında komuta mevkii olan Birgu, 1565 sonrasında, bizim "Şanlı", "Gazi" ya da "Kahraman" adı alan şehirlerimize benzer şekilde, "Civitas Victoriosa" yani "Muzaffer Şehir" adını almıştır. Bugün kentin adı Latince değil İtalyanca söylenir ve "Città Vittoriosa", daha çok da kısaca "Vittoriosa" olarak anılır (Maltızca ad olan Birgu da sıkça kullanılır). Kentin dövizinde "Zafer Tacını Taşıyorum" yazarken, ana kapısının üzerinde ise Mezmurlar: 140'tan bir alıntı bulunur: "Muharebe günü başımı korudun."[25]

"Üç Şehir"den ikincisi, Maltızların "L-Isla" dediği şehir de 1565 sonrasında La Valette tarafından "Civitas Invicta" yani "Fethedilemeyen Şehir" olarak adlandırılmıştır, zira burası, Osmanlıların Sant Iermu'yu aldıktan sonra tüm güçleriyle hücum ettikleri ancak alamadıkları, tüm kuşatmanın en önemli istihkâmlarından biriydi. Malta'ya gelmeleriyle ortaya çıkışları, Büyük Kuşatma sırasında yıkılmaları, ardından yeniden inşaları ve inşa faaliyetleri sırasında kullanılan semboller bakımından, Osmanlı-Malta mücadelesinin yoğun etkisi altında büyümüştür. Bugün halen Malta'nın merkezi durumundaki bu bölgede, bu uzun mücadele süreçlerinin izleri görülmekte ve zaman içerisinde bu mücadeleye ait yeni semboller kent coğrafyasına eklenmektedir. Bunun son bir örneği, 2012'de görkemli bir törenle dikilen La Valette heykelidir. Heykelin açılışı sırasında La Valette'in Büyük Kuşatma'nın kazanılmasında ve Valletta şehrinin inşasında gösterdiği kararlılığa vurgu yapılması, bahsedilen sembollerin Malta'da halen yaşatılmasına örnektir.[28]

Rodos'ta iki asır boyunca denizcilik becerilerini geliştiren ve korsanlık yapan Şövalyeler, Malta'da da adanın doğal limanlarını tahkime giriştiler. Il-Port il-Kbir limanı üzerinde yer alan Birgu, L'Isla ve Xebb ir-Ras yarımadaları üzerinde surlar ve burçlar inşa ettiler. Sant Anġlu gibi var olan kaleleri güçlendirdiler.

Vittoriosa'nın ana kapısı.

http://static.panoramio.com/photos/large/19661899.jpg (08.07.2015).

Bu yerleşimin adı daha sonra, yine bir üstad-ı azam olan Claude de la Sengle'nin anısına "Sanglea" olarak değiştirilir.[26] "Üç Şehir"den sonuncusu Bormla'ya ise kuşatma sonrası La Valette tarafından "Cospicua" yani "Seçkin" adı verilir.[27]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Malta'da bugüne uzanan kentsel gelişimin merkezi olan, Büyük Liman'ın iki yakasındaki yerleşimler, Şövalyelerin

MALTA COĞRAFYASINDA "DÜŞMANA" İTHAF EDİLEN MEVKİLER

Kentlere kurucularının ya da koruyucularının adlarının verilmesi ya da kurucu olayların isim ve anıtlarda yaşatılması her yerde görülebilecek türde tercihlerdir. Ancak Malta'da bir ithaf örneği daha karşımıza çıkar ki bu o kadar sık görülen türden değildir. Şövalyelerin yeni başkenti muzaffer komutanın ismini alırken, hayattayken şüphesiz La Valette kadar meşhur biri olan Turgut Reis'in adı ise başkent Valletta'nın tam karşısında, askerinin konuşlandığı ve kendisinin ölümcül yarayı aldığı yerde yaşamaya devam etmiştir. Kuşatma öncesinde adı "Santa Maria Noktası" olan bu yer bugün Ponta ta' Dragut (Turgut Burnu) olarak da bilinir. Aynı mahalde bugün hâlâ Triq il-Ponta ta' Dragut, (Turgut Burnu Sokağı) bulunur.[29] Osman Öndeş'in 1973'te yazdıklarından, bu bölgede ayrıca "Dragut" adlı bir restoran ve Malta Kuşatması sırasında Osmanlı kaptan-ı deryası olan ve sefere katılan Piyale Paşa'ya ithafen "Piale" adlı bir gece kulübü de olduğunu öğreniyoruz.[30] Malta ve Gozo'ya birçok kez hücum etmiş, Maltız gemilerinin denizde başlıca düşmanlarından biri olmuş, bir keresinde Gozo'nun neredeyse tüm halkını köle yapmış olan Turgut Reis ile Piyale Paşa'nın adlarının bugün Malta'da hâlâ yaşatılması ilginç bir olgudur.

Malta'da Turgut Reis'in adını taşıyan ve efsanevi anlatılara konu olan başka yerler de vardır. Gozo'da bulunan Il-Gebla ta' Dragut (Turgut'un Kayası) adlı mevki, efsaneye göre, Turgut Reis'in Gozo'ya hücum ettikten sonra dinlenmeyi alışkanlık haline getirdiği bir yerdir. Burası, bir başka efsaneye göre Turgut'un kardeşinin öldürüldüğü ve cesedinin yakıldığı (kaderin bir cilvesi, Turgut Reis'in kardeşi de ondan çok önce Malta'da, ülkenin ikinci büyük adası olan Gozo'da ölmüştür), bir diğerine göre ise Turgut'un bir bağdan üzüm ve şarap çalan adamını yaktırdığı mahaldir. Kayıtlara geçmiş bir başka mevki ix-Xaghra ta' Dragut yani Turgut Bozkırı'dır ki bugün bu adla tam olarak neresinin kastedildiği bilinmemektedir.[31]

Malta'da yer adlarının ve Osmanlı hücumlarının efsanelerle anıldığı başka mevkiler de bulunur. Birçok örnek arasından, Dun Karm gibi meşhur bir Maltız şairin şiirine de konu olmuş olanı verelim: Wied Qirda (Kıyım Vadisi) adını "Türklerin Maltızlar tarafından katledilmesinden" alır.[32]

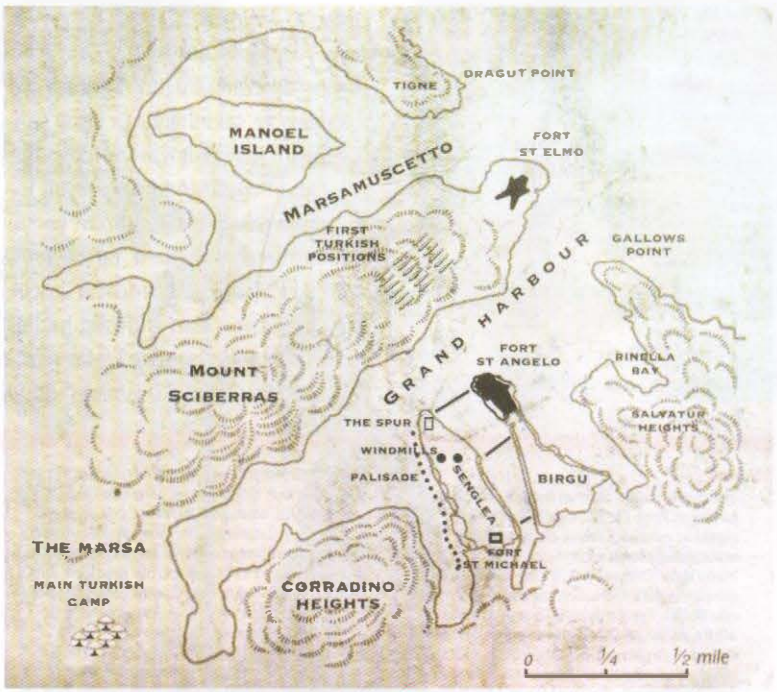
Şövalyelerin Kudüs dönemi ilişkileri, "Türk" adıyla anılan ve halen devam eden bir kurumu, daha 1565'e gelmeden yaratmıştı. Bizans ve diğer Ortadoğulu Hıristiyan güçlerin orduları ile Haçlı Orduları içinde savaşan paralı Türk süvarilere verilen isim olan ve "Türkoğlu" anlamına gelen "Türkopoli" tabiri, Şövalyelerin de süvari birliğine adını vermişti.[33] Os-

manlı-Malta mücadelesi ise Malta'da "Türk" adının kullanımına yeni örnekler eklenmesine neden oldu. Söz konusu olan, Malta'da "Türk" adını taşıyan ya da geçmişte taşımış olan birkaç mevkidir. Bunlardan biri, Bur it-Tork (Türk Ovası) Siġġiewi'de bir mevkidir. Il-Hofra tat-Torok (Türklerin Çukuru) bir vadideki kayaların içinde doğal bir oyuktur. Bunun dışında kimisi bugün artık bu adlarla anılmayan birkaç mevki daha tespit edilmiştir: ta' Turki, tat-Turki, Ghar it-Turkija gibi.[14]

SONUÇ

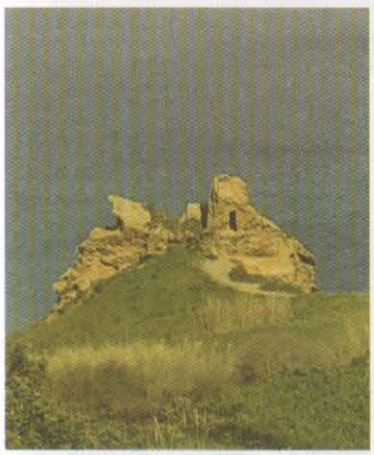
Bu yazıda, Malta-Osmanlı mücadelesinin Malta coğrafyasında bıraktığı izleri betimlemeye çalıştım. Bu mücadele, yüzölçümü 316 km² olan (Gökçeada'dan sadece 30 km² büyük) dünyanın bu en küçük ülkelerinden birinin kentsel gelişimi üzerinde önemli bir etki yapmıştır. Şövalyeler Malta'ya yerleştikten sonra Rodos'ta uğradıkları akıbetin tekrar etmemesi için önemli limanları tahkim etmiş, iç bölgede yer alan Mdina şehri yerine yönetim merkezini Büyük Liman üzerindeki Birgu'ya taşımıştır. Burada yapılan tahkimat ve sivil yapılaşma Büyük Kuşatma'da büyük zarar görmüş, bunun üzerine kuşatmanın ardından şimdiki başkent Valletta'nın inşasına girişilmiştir. Bu inşaat sırasında, kuşatmada kazanılan galibiyetin sonucu olarak Katolik devletlerden yardım görülmüş, Akdeniz'in kuşatma sonrası oluşan yeni konjonktür içinde Malta'da yaşanan zenginleşme sayesinde inşaatlara bütçe ayrılmıştır. Yeni başkentin en önemli sembolik dayanaklarından biri de Büyük Kuşatma olmuştur. Kuşatma sonrası yeni bir Osmanlı hücumu beklentisi nedeniyle adalardaki tahkimat sürekli yenilenmiştir.

Tüm bu süreç sonrasında Malta kent yerleşimi, ilgili haritadan da görüleceği üzere, Valletta ve Üç Şehir etrafında gelişmiştir. Şövalyelerin eski başkent Mdina yerine Büyük

1565'te kuşatmanın yoğunlaştığı bölge ve kuşatma sonrası Il-Ponta ta' Dragut adını alan mevki.

Robert Newby Grech, Victor Pulis, *Exploring Malta: 1565 The Great Siege*, Luqa, Miller, 2010, s. 10.

Gozo'daki Il-Gebla ta' Dragut.

Joe Vella Gauci, *Christian-Muslim Relations as a Topos in Maltese Historiography and Literature*, Malta: Gutenberg Press, 2010, s. 400.

Günümüzde Il-Ponta ta' Dragut ve arkasında yükselen binaların Valletta'dan görünümü.

Fotoğraf: Sunghee Lee, Valletta, 2012.

Malta ve pembe renkle gösterilen kentsel alanlar.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Malta_Gozo_Comino.png (08.07.2015)

Liman'a yerleşmesi, eski başkentin çevreye doğru büyümesini önlemiş görünmektedir. Bugün Mdina, dar sokakları ve sakinliğiyle ortaçağ şehri yapısını korumuş vaziyettedir. Büyük Liman çevresindeki yerleşim ise II. Dünya Savaşı'nda yaşanan yoğun bombardımana rağmen tarihi özelliğini korumuş, neticede bu küçük coğrafyada yer alan istihkâm hatları ve tarihi alanlar bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. "Düşmana" ithaf edilen mevkiler ve kırsal alanlarla birlikte tüm bu bahsedilen alanın oluşumu ve gelişimlnde Osmanlı ile ilişkilerin yoğun etkisi vardır. Tarihçilerin sıkça konu ettiği, Osmanlıların ele geçirdikleri ya da sınırlarına geldikleri coğrafyalarda ortaya çıkan "Türk imajı" ile kültürel ve sanatsal ürünlerin yanında, "Osmanlı etkisinin" coğrafya üzerindeki yansımalarına, Malta coğrafyası iyi bir örnek olarak gözükmektedir.

DİPNOTLAR

* Yazımın taslağını okuyup değerli görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Fatmagül Demirel'e teşekkür ederim. Elbette olası hataların sorumluluğu bana aittir.

1 Malta'daki "Osmanlı etkisi", bu ülkeyi ziyaret edenlerin dikkatlerinden kaçmamıştır. Örnek olarak bkz. Tarık Minkari, *Süveyş Kanalı, Malta Adası ve Çelebi'nin Bonbonları: Bir Cerrahın Anıları 14* (İstanbul: Doğan Kitap, 1999), s. 116-183; İlber Ortaylı, *İlber Ortaylı Seyahatnamesi: Bir Tarihçinin Gezi Notları*, 5. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 231; Filiz Leloğlu Oskay, "Malta", *Bütün Dünya*, sayı 6, Haziran 2002, http://www.butundunya.com/index2000.php?p=36p1ip-YAZI [15.04.2015]. Malta'da uzun süre kalan Osman Öndeş, "Osmanlının, Malta tarihinin hemen çoğunluğunu kapladığı ve onlara, bir ün ve sonu gelmeyen döviz kaynağı sağladığı"nı yazar. Bkz. Osman Öndeş, *İstanbul Aşığı Ressam: Kont Amadeo Preziosi* (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999), s. 48. Ayrıca bkz. Osman Öndeş, "Akdeniz'de Bir Türk Eseri: Malta Camii", *Hayat Tarih Mecmuası* 2/8 (Eylül 1970): 34-38; Osman Öndeş, "Malta Kuşatması", *Hayat Tarih Mecmuası* 2/9 (1 Ekim 1970), 42-46.

2 Ramazan Şeşen, "Daviyye ve Isbitariyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), s. 19-20; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı* (Ankara: TTK Basımevi, 1970), s. 47-72. Şövalyelerin Rodos'ta yürüttükleri faaliyetler sonucu esir aldıkları bir Müslümanın Osmanlıyı Rodos'u fethe çağıran mektubu için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektub", *Belleten* 18/71 (Temmuz 1954): 347-355.

3 İsmail Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1513-1573)*, c. 2 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 229.

4 Idris Bostan, "Malta", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), s. 540; Idris Bostan, "Turgut Reis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 417; Joe Vella Gauci, *Bernardo Deopuo: A Free Rendering of the Novel of Mgr Luigi Vella* (Malta: Gutenberg Press, 2009), s. 13.

5 Batı'da en çok kullanılan kaynaklardan biri, kuşatmada müdafi tarafta savaşan *Francisco Balbi di Correggio*'nun (1505-1589) günlüğüdür. İngilizce çevirisi için bkz. Francisco Balbi di Correggio, *The Siege of Malta 1565*, tra. Ernle Bradford (Woodbridge: The Boydell Press, 2005). Osmanlıların sefere ait ruznamçe defteri için bkz. Arnold Cassola, Idris Bostan, Thomas Scheben, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register* (San Gwann: Publishers Enterprises Group, 1998).

6 Ann Williams, "The Knights and the Turks: The Official Version from Rhodes to Malta", *600th Anniversary of the Malta Historical Society: A Commemoration* (Malta Historical Society, 2010), s. 162.

7 Victoria Kirkban, *Laura Battiferra and her Literary Circle: An Anthology*, tra. Victoria Kirkban (Chicago: The University of Chicago Press, 2006).

8 Walter Scott, *The Great Siege of Malta and Bizarro*, ed. J.H. Alexander, Graham Tulloch, Judy King (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008); Tim Willocks, *Gül, Haç ve Hilal: Malta Kuşatması*, çev. Özlem Yüksel (İstanbul: Doğan Kitap, 2007); David Ball, *Haç ve Hilal: Kavuşan Yürekler*, çev. Ayşegül Gürsoy (İstanbul: Literatür Yayınları, 2005).

9 1565 kuşatmasını detaylı bir şekilde anlatan şu kaynaklara bakılabilir: Ernle Bradford, *Turgut Reis: Son Sefer*, çev. Osman Öndeş (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973); Danışmend, *age*, s. 330-340; Jurien de la Graviere, *Malta Muhasarası*, çev. Mustafa Şerif Kurdoğlu (İstanbul: Deniz Matbaası, 1936); Osman Öndeş, *Kanuni'nin Amiralı. Turgut Reis'in Son Seferi: Malta Kuşatması* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011); M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Malta", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Devlet Kitapları, 1978), s. 260-266; Turan, agm, s. 73-117. Kuşatma, Türkiye'de popüler tarih yayınlarında ve gazetelerde az da olsa konu edilmiştir. Bkz. Abidin Dav'er, "Kahraman Turgudun Şehid Düştüğü Sen Anjelo Kalesinde Neler Gördüm?", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1953, s. 5; Tevfik İleri, "Malta Muhasarası ve Turgut Reisin Şehadeti", *Resimli Tarih Mecmuası* 3/31 (Temmuz 1952): 1577-1579, 1598; Tevfik İleri, "Malta Muhasarası", *Resimli Tarih Mecmuası* 4/37 (Ocak 1953): 1997-2000; Osman Öndeş, "Turgut Reis Geliyor", *Hayat Tarih Mecmuası* 2/10 (1 Kasım 1970): 56-61; Ali Rıza Seyfi, *Turgut Reis* (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, 1994) 1901; Feridun Fazıl Tülbentçi, "Malta Muhasarası", *Vatan*, 6 Mayıs 1951; Muammer Yılmaz, "Turgut Reis ve Malta Kuşatması", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 38 (Şubat 1990): 16-19. Kuşatma hakkında Türkiye'de bir edebi eser de verilmiştir. Bkz. İlhan Akant, *Malta Destanı* (İstanbul, 1976).

10 Verilen diğer isimler "L-Assedju ta'Malta tal-1565" ya da "L-Assedju l-Kbir ta'Malta" şeklindedir.

11 Bostan, agm, s. 540-541.

12 Charles Dalli, "In Frontiera Barbarorum: Waiting for the Turks in Late Mediaeval Malta", *Proceedings of History Week 1994*, 1996, s. 115-126.

13 Molly Greene, "Akdeniz'de Osmanlılar", *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, çev. Onur Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011): 143, 150-151.

14 Bostan, agm, s. 540-541; Turan, agm, s. 73-117. 1614 seferi hakkında bkz. Mikail Acıpınar, "Osmanlı Kronikleri Işığında Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Akdeniz Seferleri (1609-1623)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28/1 (2013): 16-18. Şövalyelerin ve Maltızların 1700'lerde Osmanlıyı etkileyen korsanlık ve ticari faaliyetleri için bkz. Alain Blondy, "XVIII. Yüzyılda İzmir, Fransa ve Malta", *Fransız Seyahatnamelerı ve Tarihin Aynasında İzmir* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını), s. 73-98.

15 Greene, agm, s. 152.

16 Carmel Cassar, "Ritual, Splendour and Religious Devotions: The Siege of 1565 and Festival Celebrations in 17th Century Malta", *From the Great Siege to the Battle of Lepanto: The Life and Times of Malta and the Order of St. John (1565-1571)*, ed. George Cassar (Valetta: Sacra Militia Foundation, 2011), s. 69. Bu makalesini bana ulaştıran ve diğer bir makalesinden haberdar olmamı sağlayan Carmel Cassar'a teşekkür ederim.

17 Bradford, *age*, s. 45 vd.; Dennis Castillo, *The Maltese Cross: A Strategic History of Malta* (Westport: Praeger Security International, 2006), s. 52-52; Stefan Goodwin, *Malta. Mediterranean Bridge* (Westport: BerginGarvey, 2002), s. 61; Charles Stephenson, *The Fortifications of Malta (1530-1945)*, illustrated by Steve Noon (Oxford: Osprey Publishing, 2004), s. 8-12.

18 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, v. 2, 2nd. ed., tra. Sian Reynolds (Berkeley: University of California Press, 1995), s. 1020.

19 Alain Blondy, "L'Ordre de Saint-Jean et l'essor économique de Malte 1530-1798", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, n. 71, 1994, s. 75-90; Ernle Bradford, *Akdeniz: Bir Denizin Portresi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), s. 325-326, 337. Şövalyelerin Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri için bkz. Pal Fodor, "Piracy, Ransom Slavery and Trade: French Participation in the Liberation of Ottoman Slaves from Malta during the 1620s", *Turcica* 33 (2001): 119-134.

20 Castillo, *age*, s. 83-87; Stephenson, *age*, s. 13.

21 "Our Lady of Victory Church Entrusted to Din l-Art Helwa", *The Times*, 9 Eylül 2011, s. 7.

22 "8th September Festivities", *Times of Malta*, 3 Eylül 1931, s. 14; "National Festivities", *Times of Malta*, 4 Eylül 1935, s. 5; "The Eighth of September", *Times of Malta*, 4 Eylül 1938, s. 8.

23 "Malta Celebrates Victory Day", *Times of Malta*, 9 Eylül 2006, http://www.timesofmalta.com/articles/view/20060909/local/malta-celebrates-victory-day.41995 [13.04.2015].

24 Kitabenin İngilizceden çevirisi bana aittir. Bu konuda ayrıca bkz. Roger Crowley, *İmparatorların Denizi Akdeniz*, çev. Cihat Taşçıoğlu (Ankara: April Yayıncılık, 2008), s. 405.

25 Stephen O'Shea, *İnanç Denizi: Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hıristiyanlık*, çev. Egemen Demircioğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 395.

26 Joseph Serracino, "Senglea not Isla", *The Times*, 5 Ağustos 2006, s. 10.

27 Goodwin, *age*, s. 62.

28 Heykelin açılış haberi için bkz. "New de Valette Square Inaugurated in Valletta", *Times of Malta*, 21 Kasım 2012, http://www.timesofmalta.com/articles/view/20121121/local/new-de-valette-square-opened-in-valletta.446320 [09.07.2015]).

29 1953'te hem mevkı hem de sokağın bugünkü adlarıyla anıldıklarını bir köşe yazısından biliyoruz. Bkz. "Pariste Bir Sokağa Ankara Adı Verilecek", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1953, s. 2.

30 Osman Öndeş, "Çevirenin Önsözü", *Turgut Reis: Son Sefer*, çev. Osman Öndeş (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973), s. 13. İsmail Hami Danışmend'e göre Turgut'un kuşatmada konuşlandığı yerde oluşturduğu mevzi türü ise askeri literatüre "traverse de Dragut" olarak geçmiştir. Bkz. Danişmend, *age*, s. 333.

31 Joe Vella Gauci, *Christian-Muslim Relations as a Topos in Maltese Historiography and Literature* (Malta: Gutenberg Press, 2010), s. 161, 296, 400. Bu çalışmadan beni haberdar eden Daniela Mifsud'a teşekkür ederim.

32 Gauci, *age*, s. 161.

33 Graviere, *age*, s. 6. Türkopol süvarileri hakkında bkz. Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI. ve XII. Yüzyıllar)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (2009): 53-69.

34 Gauci, *age*, s. 326-327.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

DROŞAK'IN TALÂT BEY'E TELGRAFI

SEVAN DEĞİRMENCİYAN

"Ve bugüne kadar duyulmamış bu öldürmeler niçin? Bu şehit halk bütün gücüyle Hamid rejimine karşı mücadele edip Türk devrimine büyük ölçüde katkı sunduğu için mi? Ermenileri devrim faaliyetlerindeki üstatlarınız olarak gördüğünüz için mi? Meşrutiyeti ve yeni yetme özgürlüğü korumak adına, genç ve kuvvetli bütün güçler Ermeniler tarafından genç hükümetinizin hizmetine verildiği için mi? Yoldaşlarınızdan çoğu sizi terk ederken, gerici Hamid hareketi sırasında, Ermeniler meşrutiyete sadık kalıp size yardım ettikleri için mi?"

24 Nisan 1915'te başta İstanbul olmak üzere, ülkede yaşayan Ermeni şair, yazar, gazeteci, toplumsal ve siyasi aktivist tüm aydınlar, tüccarlar ve diğer ileri gelenler tutuklanıp hapsedilir. Bu kişiler daha sonra Anadolu'ya ve Suriye çöllerine sürgün edilecek ve birçoğu da öldürülecekti. İstanbul'a dönmeyi başaran bir kesim de hayatının geri kalanını bu büyük travmayı yaşayarak sürdürecek veya çareyi Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının dışına çıkmakta bulacaktı. Devlete karşı herhangi ciddi bir eylem hazırlığı içinde oldukları yönünde kanıtları olmasa da,[1] Dahiliye Nazırı Talât Bey bu tutuklamaları kendisini ziyaret eden Ermeni heyetine şu sözlerle açıklayacaktı: "Bir Ermenistan yaratmak için sözle, kalemle veya fiilen çalışmış veya çalışabilecek bütün Ermeniler devletin düşmanı sayılır ve böyle bir zamanda etkisiz hale getirilmelidir."[2]

Talât Paşa.

№ 2 (82) VIII ՏԱՐԻ 28 ՀՈՒՆՎԱՐ 1898

"Droschak" de la Fédération

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse: Rédaction de "Droschak" GENEVE (Suisse)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

Dahiliye Nazırı Talât Bey'e yollanan ve aşağıda okuyacağınız telgraf, Ermeni Devrimci Federasyonu, hani bütün bir resmi tarih boyunca insanların korkulu rüyasına ve milli nefretlerinin hedefine dönüştürülen Taşnaktzutyun temsilcilerine ait.

İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaktzutyun'un ilişkileri II. Abdülhamid rejimine karşı muhalefetle başlamış ve II. Meşrutiyet'in ilk yıllarına kadar devam etmişti. Rejime karşı 27-29 Aralık 1907 tarihinde yapılan Paris Kongresi'nde resmiyete bürünen beraberce hareket etme kararı[3] 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla zafere ulaşacak ve bu iki siyasi hareket işbirliklerini her şeye rağmen Ekim 1913 tarihine kadar devam ettirecekti.[4] Taşnaktzutyun'un Cenevre'de toplanan VII. Kongresi sonunda Droşak, Eylül-Ekim 1913 tarihli nüshasında kongrede bu konuyla ilgili alınan kararlarını "Meşrutiyet ilanını takip eden beş yıl boyunca İttihad ve Terakki Partisi'nin, sayısız görkemli vaatlerine karşın, Ermeni halkının ve Taşnaktzutyun'un en sıradan isteklerini (güvenlik garantisi, toprak konusundaki tartışmalara çözüm getirilmesi, yerel ve merkezi kurumlarda nüfus oranına göre temsil vb.) bile yerine getirilmediğini göz önüne alarak (...)", ayrıca adem-i merkeziyet ilkesini sadece yüzeysel ve biçimsel olarak kabul etmiş olduğunu hesaba katarak, Ermeni halkının var olma hakkının güvence altına alınamayacağını belirtiyordu. Bunlardan dolayı, Taşnaktzutyun artık hükümetin ortağı olarak algılanmak veya onun icraatlarından

sorumlu tutulmak istemiyor ve kararını "taleplerimizin gereklerini kendi çabamızla halletmek" şeklinde belirliyordu.[5]

Her ne kadar bir kopuştan bahsedilse de, Ermeni ve Taşnaktzutyun ileri gelenleri ile İttihad ve Terakki liderleri arasındaki görüşmeler devam etmekteydi. Halil Menteşe anılarında benzer bir görüşmeden bahsederken "Ermenileri hatarnak (tehlikeli) yoldan döndürmek için Dahiliye Nazırı Talât Bey'le birlikte Daşnaksutyun ruesası ile birçok müzakerelerde bulunduk"larını yazar.[6] Görüşmeler İttihad ve Terakki üyesi, bakanlık da yapmış Istanbul mebusu Bedros Hallaçyan ve İstanbul mebusu Krikor Zohrab'ın evlerinde gerçekleştirildi. Ev sahipleri dışında, katılanlar Taşnaktzutyun'un yöneticilerinden

ve İttihad ileri gelenleri ile partisi adına daha önce de birçok kez müzakerelere katılmış Haçadur Malumyan (E. Agnuni), Taşnaktzutyun üyelerinden Harutyun Şahrikyan, Erzurum mebusu Hovhannes Serengülyan (Vartkes), Van mebusu Vahan Papazyan ve Erzurum mebusu Karekin Pastırmacıyan'dı. Toplantıların amacı Ermeni sorununu uluslararası arenada değil Türk-Ermeni müzakereleri sonucunda bir çözüme kavuşturmaktı.[7] Halil Bey bu görüşmeler sırasında Talât'la kendisinin Yeniköy konferansı ve sonrasında yaşananların Rusya'nın bir kapanı olduğu yönünde Ermenileri ikna etmek istediklerini, onlara "Geliniz, vazgeçiniz, şu ıslahatı elbirliğiyle yapalım" dediklerini yazar.[8]

Ermenistan'da uygulanacak muhtemel ıslahat müzakereleri sürerken, Aralık 1913'te bir görüşme de Cemal Paşa ve Hovhannes Serengülyan arasında yapıldı. Cemal Paşa "Avrupa himayesinde ısrar edecek olursanız mecburen kabul ederiz, fakat bunun sonucu altı vilayetdeki Müslüman halkın ayaklanması ve 300-400 bin Ermeninin telef edilmesi olur" dedikten sonra, Vartkes'in verdiği cevap, bu durumda Taşnaktzutyun'un faaliyetlerini Istanbul'da yürüteceği ve kırımın sorumlularını cezalandıracağı yönündeydi.[9]

İttihad'ın ve Taşnaktzutyun'un, partiler arası ilişkilerin görünürde kopmasından sonra dahi süregelen görüşmelerinde öne çıkan isimlerin hepsi, V. Papazyan ve K. Pastırmacıyan hariç, 1915 soykırımında öldürülecekti. Ve maalesef Zohrab ve Agnuni (belki diğerleri de) ölüme giden sürgün yollarında dahi Talât Paşa ile görüşmek istediklerini tekrarlıyor ve içinde oldukları durumu bilmesi halinde onun kendilerine yardımcı olacağına inanıyorlardı.[10]

Arka sayfada okuyacağınız telgraf 16 Haziran 1915 tarihinde, Marsilya'da yayımlanan *Armenia* (yayıncı M. Portukalyan) gazetesinin 46. sayısında Ermenice olarak basılmıştır.[11] Aslı Fransızca olan ve 2 Haziran 1915'te Cenevre'den gönderilmiş telgrafın altında Taşnaktzutyun'un resmi yayın organı olan *Droşak*'ın imzası görülür. 1914-1925 arası[12] yayın hayatına ara veren *Droşak*, Talât Paşa'ya ulaşmanın yanı sıra muhtemelen istisnai bir yayın yapıp kamuoyunun dikkatini bütün bir halkın topluca kırımına ve aydınların tutuklanmalarına çekmek istedi, zira susturulan, önemli gazetelerinin kapatıldığı, gazetecilerinin tutuklanıp sürgüne ve ölüme gönderildiği İstanbul Ermeni basını olup bitenler hakkında tek kelime dahi yazamıyordu.

Krikor Zohrab.

Vartkes Serengülyan.

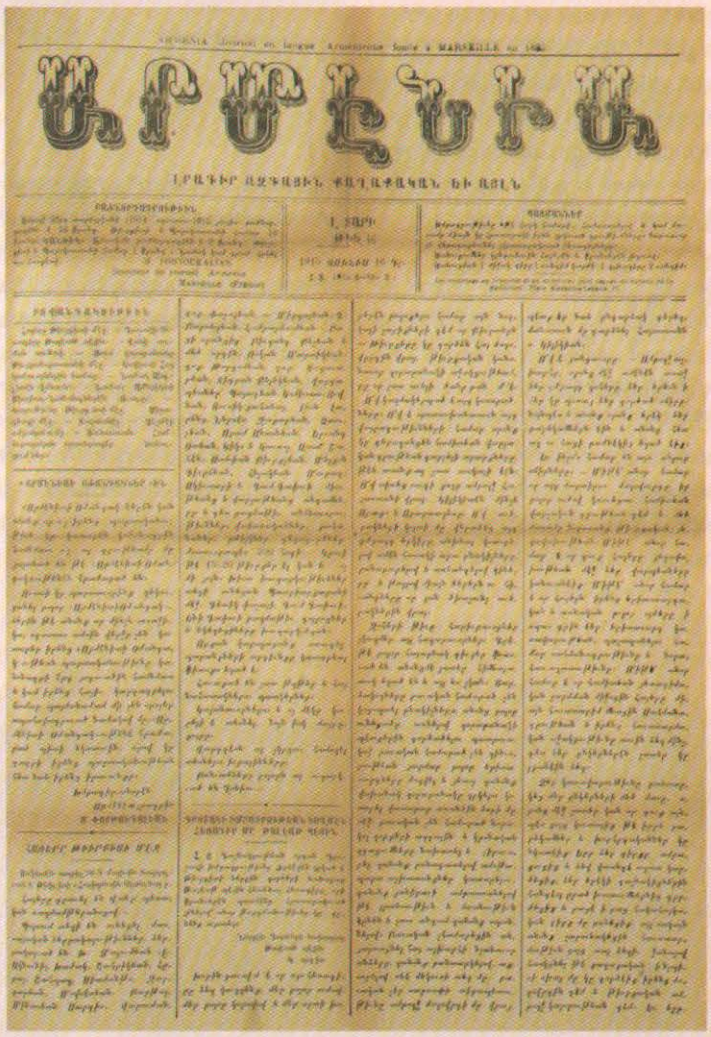
Cemal Paşa.

Dahiliye Nazırı Talât Bey'e,
İstanbul

Kürtlerin ve Türklerin, düzenli Türk ordusu yardımıyla —ki bu çok ağır bir şey—, Ermeni halkına yönelik işledikleri iğrenç kötülüklere karşı tüm kuvvetimizle, tüm gücümüzle ve yüreğimizin derinliğinden itiraz etmek için bu telgrafı derin bir üzüntü içinde yollamaktayız size.
Bu kırımları kim tertipledi? Zaten feci olan Hamid rejiminin iğrenç uygulamalarını da geride bırakan bu gaddarlığın sorumlusu kim? Yas örtüsünü tüm Ermenistan üzerine kim örttü Kilikya'dan Aras'a ve Ararat Dağı'na kadar? Her yaştan erkekleri zalimce katlederek, kadınları kaçırıp onlara tecavüz ederek ve dumanı tüten yıkıntılar üzerinde ağlamaları için sadece yaşlıları ve hastaları bırakarak kim bir yıkıntı yığınına çevirdi bu bahtsız ülkeyi? Kurbanların sayısı yüzlerce değil, binlerce. Hemen hemen tüm Ermeni köyleri zarar görmüş durumda, çoğu yıkılmış ve artık yoklar. Saldırganlar sakinleri sadece soymakla yetinmemiş, onların tüm varlığını ordunun ihtiyaçları için kullanma bahanesiyle almışlardır. Askerliğe elverişli tüm gençleri toplamakla kalmamış, onları orduya göndermek yerine bir vadide korkakça katletmişlerdir. Yeni askerlerin milli ve dini duygularını aşağılamak ve yaralamakla yetinmemiş, onları utanç verici çalışmalara zorlamışlar, onları haksızca casusluk ve ihanetle suçlamış ve çoğunlukla öldürmüşlerdir. Ermeni dünyasının ileri gelen insanlarını hapsetmek, uzak yerlere sürgüne yollamak suretiyle ortadan kaldırmakla yetinmediler. Korku hâkimiyetini tüm bir halk üzerine yaymak yeterli görülmemiş ki Ermenistan'ı ve Kilikya'yı geniş bir mezarlığa döndürmek zaruri oldu.
Suçlu kim? Bahtsız kurbanlarınız başta, dün dostunuz olup beraber sofraya oturduklarınız da dahil olmak üzere, tüm dünya işlediğiniz suçu yüzünüze haykırmakta.
Ve bugüne kadar duyulmamış bu öldürmeler niçin? Bu şehit halk bütün gücüyle Hamid rejimine karşı mücadele edip Türk devrimine büyük ölçüde katkı sunduğu için mi? Ermenileri devrim faaliyetlerindeki üstatlarınız olarak gördüğünüz için mi? Meşrutiyeti ve yeni yetme özgürlüğü korumak adına, genç ve kuvvetli bütün güçler Ermeniler tarafından genç hükümetinizin hizmetine verildiği için mi? Yoldaşlarınızdan çoğu sizi terk ederken, gerici Hamid hareketi sırasında, Ermeniler Meşrutiyet'e sadık kalıp size yardım ettikleri için mi? Hükümetinizin tutukladığı arkadaşlarımızdan çoğunu kendi dostlarınız ve danışmanlarınız gibi görüyordunuz sözde. Konumunuzu sağlamlaştırıp, kendinizi tehlikeden uzak sandığınızda düne kadar müttefikiniz olanlara verilmiş sözlerinize ihanet edip alenen Ermenilere karşı bir duruş sergilediniz. Ama onlar buna rağmen size sadık kalıp, Ermeni halkına ve tüm Türk imparatorluğuna karşı nasıl bir siyasi yanlış içinde olduğunuzu göstermeye çalıştılar. Ve mücadeleden yorgun düşüp bizi size bağlayan resmi bağları kopartığınızda, size karşı asla düşmanca bir tavır takınmadık ve size ve genel vatana karşı olan tüm görevimizi yapmaya devam ettik. Yıkıma sürükleyecek politikalarınızı görmeniz için çabaladık; Rusya'ya düşman kesilip ve Almanya'nın etkisine girip, her zaman Türkiye'nin samimi dostları olarak görülmüş ve birçok kez onun varlığını kurtarmış Fransa ve İngiltere'nin de içinde bulunduğu Üçlü İttifak'a karşı yürüyüp de yok oluşunuza sürüklenmemeniz için çalıştık.
Fakat bu asırlık dostlarınız ve onlarla beraber asırlık düşmanınız olan Rusya, Türkiye'nin dokunulmazlığı yönünde size söz verdiğinde siz ne yaptınız? Nankörlük ettiniz, geçmişteki kurtarıcılarınıza sırtınızı çevirip, gücünden gözlerinizin kamaştığı Almanya'nın kucağına atladınız. Akıllı tarafsızlığınızı bozup böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu yok olmaya mahkûm ettiniz.
Zaten fakir olan ülke tümüyle sefalete sürüklendi. Ermenistan sınırlarında korkunç karışıklıklara ve kanlı yenilgilere sebep oldunuz, sayısız gencin hayatını kurban verdiniz. Ve bugün ölümcül bir savaş içine düşmüş, vatanınızı bundan sonra kurtaramayacağınız için, savunmasız ve sefalet içinde olan Ermeni halkına hainçe saldırıyorsunuz.
Kendi ırklarını katleden rejime karşı mücadele etmek için Ermenileri gruplar kurmaya sizin politikalarınız itmiştir. Şimdi ektiğinizi biçiyorsunuz.
Ermeni Devrimci Federasyonu'nun yayın organı, partiden bağımsız olarak, kendi sorumluluğu dahilinde, sizleri, hükümet temsilcilerini ve İttihad ve Terakki Komitesi üyelerini suçladığını ve manevi ve hukuksal açıdan sizi Ermeni halkına ve tüm imparatorluğa karşı işlenen kötülüklerden sorumlu tuttuğunu ilan eder.

DROŞAK
Ermeni Devrimci Federasyonu Yayın Organı
Cenevre, 2 Haziran 1915

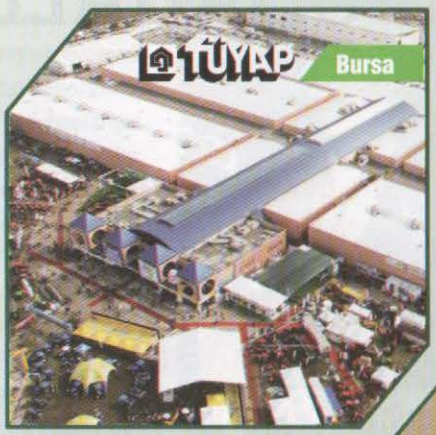

DİPNOTLAR

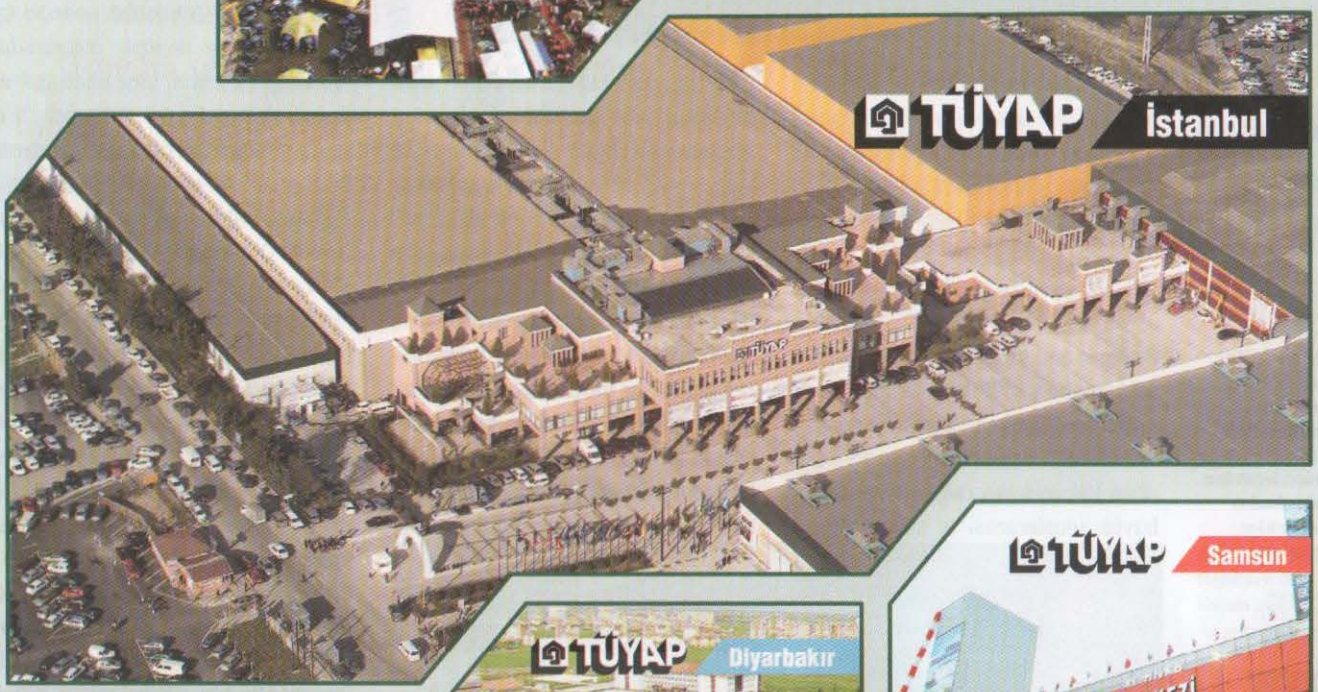
1 Başepiskopos Zaven, Պատրիարքական յուշեր [Patriklik Anılarım] (Kahire, 1947), s. 100.
2 *Age*, s. 100.
3 Avagyan Arsen, Galdz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki. İşbirliğinden Çatışmaya* (İstanbul, 2005), s. 25.
4 *Age*, s. 100.
5 *Age*, s. 118.
6 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* (İstanbul, 1986), s. 73.
7 J. Giragosyan, Երիտթուրքերը պատմութեան դատաստանի առաջ [Jön-Türkler Tarihin Mahkemesi Önünde], I. Kitap (Erivan, 1982), s. 322.
8 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 73.
9 Giragosyan, *age*, s. 323-24.
10 Bkz. Vahan Minakhoryan, *1915 թուականը. Արհաւիրքի Օրերուց Yılı- Korku* Günleri] (Tahran, 2006) ve Krikor Zohrab, Ամբողջական երկեր [Tüm Eserler, Ermenice] (Erivan, 2003).
11 Metnin Ermeniceden Türkçeye tercümesi bana aittir.
12 M.A. Babloyan, Հայ պարբերական մամուլը 1794-1980 [Ermeni Süreli Yayınları] (Erivan, 1986), s. 47.

Tüyap Altı Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

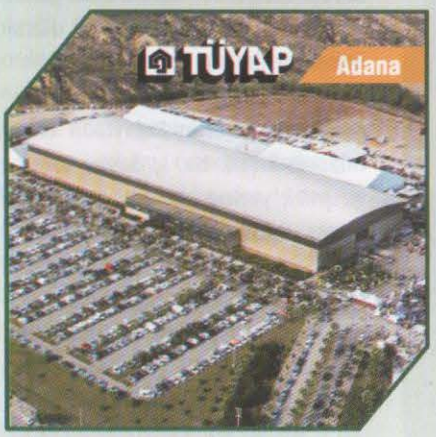

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.
Fuar Alanı - Merkez Ofis
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece, İSTANBUL - TÜRKİYE / TURKEY
Tel : +90 212 867 11 00 - 867 12 00 Faks : +90 212 886 66 98

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NDA ULUSLARARASI MÜDAHALE VE "ADEM-İ MÜDAHALE"

FERİT BURAK AYDAR

Adem-i Müdahale Antlaşması'nın başını savaştan uzak durmayı en çok isteyen devlet çekti: Britanya. Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun yerinde yeller esiyordu ve Londra emperyalist bölüşümde payına düşenden ziyadesiyle memnundu. Bu yüzden savaşı engellemek adına, müttefiki Fransa ile birlikte inisiyatif aldı. Türkiye'nin de dâhil olduğu yirmi altı Avrupa ülkesinin çağrıya yanıt vermesi sonucu Adem-i Müdahale Komitesi ilk toplantısını 9 Eylül'de İngiltere'de gerçekleştirdi. Britanya'nın en büyük toprak sahiplerinden biri olan Plymouth Dükü'nün riyasetinde Avrupa'da barışın tesis edilmesine girişilmişti!

Önümüzdeki yıl İspanya İç Savaşı'nın sekseninci yıldönümü. Dünya tarihinin en büyük İç Savaşı (1936-39), sadece ölü sayısı ve yarattığı tahribat bakımından değil, belki de ilk büyük uluslararası iç savaş olması bakımından da paradigma kurucudur. Avrupa'da binlerce sivilin büyük şehirlerin bombalanmasıyla kitlesel olarak öldüğü ve yaralandığı ilk örnek (Graham 2005:ix) olan bu savaş, emperyalist güçler tarafından İkinci Dünya Savaşı öncesi bir prova alanına çevrilmiş, büyük güçler kozlarını son bir kez İspanyol arenasında sınamışlardı. Ancak bu sınav sayesinde Hitler'in kural dinlemez saldırganlığı, İtalya'nın muharipler arası kamplaşmadaki konumu, İngiliz-Fransızların faşizm karşısındaki pasifliği ve Stalin'in her türlü ittifaka teşne olduğu vb. billurlaştı. İç Savaş bittikten sonra yeni dünya savaşının başlamaması için hiçbir engel ya da muğlak kısım kalmamıştı, nitekim (Hitler'in önceki ilhaklarını bu savaşa dâhil etmezsek) birkaç ay sonra da beklenen olacaktı. Tevekkeli değil, İspanya İç Savaşı dünya sol hareketinin geneli tarafından "son büyük dava" olarak nitelendirilmiştir.

İspanya İç Savaşı'nın başında Cumhuriyetçi Milis Savaşçılarından silahlı kadın ve erkekler yürüyüşte.

http://www.reddit.com/r/SpanishCivilWar1936/

Bu yazıda okurun kolaylıkla erişebileceği klasik bir İç Savaş özetine girişmek yerine,' İç Savaş'ın uluslararası ilişkilerdeki yerine odaklanacağım. Bu sayede İç Savaş'ın sadece yoğun bir uluslararası müdahaleyle değil, nev-i şahsına münhasır bir "adem-i müdahale"yle de temayüz ettiğini görmek mümkün olacaktır.

İspanya 19. yüzyılın epifanik cumhuriyetinin ardından 1931'de krallığın devrilmesiyle bir kez daha cumhuriyetle tanıştı. Seçim ve meclis adı altında tam bir aldatmacanın hâkim ol-

duğu altmış yılın ardından, genel oy hakkı ve canlı bir meclis Avrupa'nın dışarlıklısı İspanya'yı nihayet "Avrupa medeniyetinin değerleri"yle yaşayan bir ülke haline getirecekti. Ne var ki İkinci Cumhuriyet İspanya'da basit bir siyasi rejim değişikliğinin ötesinde, yıllardır biriken sınıfsal kutuplaşmanın tıpasını açmıştı. Eski ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen toprak sahibi-sanayici egemen blokla, cumhuriyetin sosyoekonomik anlamda da yepyeni bir başlangıç olduğunu düşünen işçi ve köylüler çeşitli alanlarda kapışmaya başladı. Reformist bir cumhuriyetçi-sosyalist koalisyonunu (1931-33), gerici bir sağcı hükümet, ismiyle müsemma *biennio negro* ("iki kara yıl", 1934-35) dönemi takip etti. Nihayet 1936 Şubatındaki üçüncü genel seçimin bir kez daha solu iktidara taşımasıyla parlamenter evre kapandı. Sokak çatışmaları, suikastlar, darbe söylentileri, toprak işgalleri derken, 17-18 Temmuz 1936'da generaller ve desteğini aldıkları üç faşist örgüt (Falange, Karlosçular ve Alfonsocular) seçimle işbaşına gelmiş meşru hükümeti devirmek amacıyla ayaklandı. Darbe başta Madrid, Barcelona ve Valencia gibi merkezler olmak üzere ülkenin yarısından çoğunda püskürtüldü. Bu şekliyle kalsaydı, İspanya'nın yakın tarihinde onlarca kez görülen *pronunciamiento*'lardan (muhtıra veya darbe) biri olacaktı. Uluslararası müdahale tam da burada devreye girdi.

Deniz kuvvetlerinin hükümetin yanında saf tutması sonucu İspanya ordusunun en önemli vurucu gücü olan Afrika Ordusu'nu Cebelitarık Boğazı'ndan geçirerek yarımadaya getirme imkânı ortadan kalkmıştı. Bunun üzerine darbeciler Hitler ve Mussolini'den askeri yardım almak üzere harekete geçti. Bu yardımın kısa sürede gelmesiyle İspanya İç Savaşı uluslararası bir hadise haline geldi.

Fakat bu müdahaleden de önce bir müdahalesizlik (deyim yerindeyse, ilk adem-i müdahale) savaşın seyrini belirledi. Sağcı partilerin bile meşruluğunu kabul ettiği, seçimle işbaşına gelmiş cumhuriyetçi İspanya hükümeti, uluslararası yasaların tanıdığı haktan yararlanmak için harekete geçtiğinde büyük bir duvara tosladı. Tıpkı İspanya'da olduğu gibi komşu Fransa'da da bir "Halk Cephesi" kurulmuş ve Mayıs ayındaki seçimleri kazanarak sosyalist Blum kabinesine hayat vermişti. Léon Blum ideolojik yakınlığından da ötürü İspanya'daki Halk Cephesi güçlerine yardımda bulunmak istese de, hevesi kursağında kaldı. "Uluslararası toplum", meşru hükümetin silah talebini karşılıksız bırakıyordu. Halbuki bu can alıcı birkaç günde İspanya'ya gerekli yardım ulaşmış olsaydı, darbenin kolaylıkla bastırılacağı konusunda tarihçiler hemfikirdir.

İspanya İç Savaşı başladığında Batı'daki büyük devletlerin, öncelikle de İngiltere'nin faşizme karşı genel tavrı ılımlıydı. Bu diktatörlük rejimlerini fazla abartmamak gerektiğini düşünüyor, 1917 Rusya Devrimi'nden sonra Avrupa'da yükselen devrim-

Josef Stalin kolektif çiftçiler Maria Demchenko ve Praskovya Angelina ile 10. Komsomol Kongresi'nde, 11-21 Nisan 1936.

Fotoğraf: Ivan Şagin, Russian International News Agency, 377427.

Franco ve Hitler Hendaye'de, Kasım 1940.

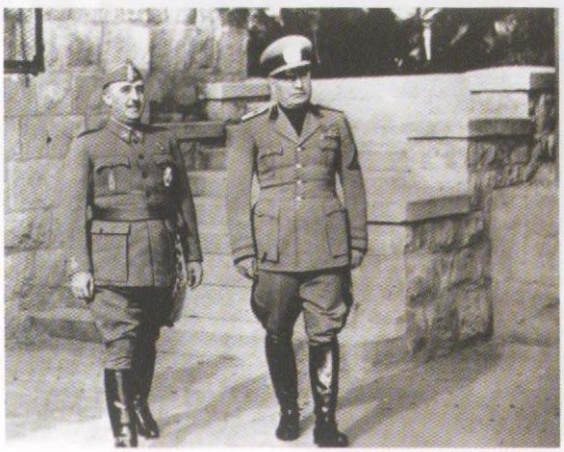
Fransa Başbakanı Léon Blum ideolojik yakınlığından ötürü İspanya'daki Halk Cephesi güçlerine yardımda bulunmak istese de, hevesi kursağında kaldı. "Uluslararası toplum", meşru hükümeti'n silah talebini karşılıksız bırakıyordu.

ci dalganın korkusuyla, faşizme ehven-i şer olarak bakıyorlardı (Leitz, 2010:164). Bu yüzden II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'daki emperyalist devletlerin hepsinin siyasi ve diplomatik kurnazlığın en üst mertebesi olduğuna inandıkları bir planları vardı: Faşizmi durdurmak adına faşist diktatörlerle anlaşmak! Bu planı hayata geçirmenin öncelikli yolu da Hitler'i esas düşmanları SSCB'nin üzerine salmak ve kıran kırana bir savaşla birbirlerini tüketmelerini sağlamaktı.

İşin ilginç yanı, faşizmi tam da faşizme ılımlı yaklaşarak durdurma konusunda "esas düşman" Stalin'in de görüşleri farklı değildi. Hitler başa geçtiğinde *İzvestiya* gazetesi resmi çizgiyi SSCB'nin Almanya'yla ilişkileri "gerçek hükümetin biçimi ve bileşenlerine bakarak değişmez" (4 Mart 1933) şeklinde ifade etmişti. Fakat Hitler'in Mussolini'den çok daha ileri gitmesi ve ertesi yıl Avusturya'da ve kısmen de Fransa'da ortaya çıkan faşist tehdit Stalin'i ciddi bir manevrayla "demokrasi havarileri" diye adlandırdığı İngiltere ve Fransa'yla ittifak arayışına itmişti. Daha birkaç yıl önce "sosyal faşist" diye damgalanan sosyal demokratlar dışında, burjuva cumhuriyetçi ve radikal partilerin de dâhil olduğu geniş bir güç birliğini ifade eden "Halk Cephesi" politikalarına kayışın en önemli nedeni SSCB'nin dış politikadaki bu yakıcı ihtiyacıydı.

Francisco Franco ve Benito Mussolini.

http://artist-tyrant.tumblr.com/post/61761764164/

Aklıselim bize İspanya'daki darbenin arkasında Hitler'in ya da Mussolini'nin parmağı olduğunu söylese de, darbe öncesinde böyle bir hareketlilik yoktu (Preston ve MacKenzie, 1996:30). Darbeciler birkaç yıldır çeşitli temaslar kurmuş olmalarına karşın, beklenen komplo tezgâhlanamamıştı. Darbenin istendiği gibi bir *coup de main* ile devlet dümenini ele geçirmeye yol açmamasının nedenlerinin başında da bu dağınıklık geliyordu. Darbeciler gerilen siyasi atmosferde şartlar olgunlaşmadan harekete geçmişti. Öyle ki darbeden birkaç gün sonra bile henüz darbenin başının kimin olduğu net değildi, en azından General Francisco Franco olmadığı kesindi. Şimdi erken davranmanın ceremesini çekiyorlardı.

Darbeciler hemen birkaç kanaldan Hitler'le (ve Mussolini'yle) temasa geçmeye çalıştılar. General Emilio Mola kendi adamları, Franco kendi adamları yoluyla silah ve uçak temin etmeye çalışıyordu. Hitler'in ise planlarında İspanya'nın yeri pek yoktu. Esas hedefi doğuya yönelmekti, bu yüzden başvuruları ilk başta ciddiye almamıştı. Ancak birkaç girişimin ardından yardım eli uzatmayı kabul etti ve Temmuz sonuna kalmadan "Büyülü Ateş Operasyonu"na onay verdi. On günde yirmi adet Junker-52 nakliye uçağı Fas'a havalanarak Afrikalı askerlerin İspanya'ya taşınmasını sağladı (Salvado 2005:67, Graham 2005:105). Tarihteki ilk büyük askeri hava nakliyatı olan bu hamle sayesinde binlerce asker Cebelitarık'ı geçmiş ve faşist güçleri azınlık konumundan kurtararak (Preston, 2008:32) tam teşekküllü bir iç savaşı başlatmıştı.

Faşist darbecilere bu tarihten itibaren uluslararası yardımlar sel olup akarken, meşru hükümet ve devrimci güçler muazzam bir yalıtılma içindeydi. Fransa başbakanı Blum darbeden sonraki birkaç gün kısıtlı da olsa yardımlarda bulunmuş olmasına karşın, Fransız ve İngiliz müesses nizamının devreye girmesi çok sürmedi. Koalisyonlarda "iktidar icrası" teorisi işe yaramamış, hükümet olmuş ama iktidar olamamış olan Blum'a hem Fransız muktedirleri hem de İngiliz emperyalizmi tavırlarını net bir şekilde ifade ettiler: "Şu planlanan şey, İspanya'ya silah sevkiyatı Fransa'da ya savaşa ya da devrime yol açar!" 23 Temmuzda Londra'ya giden Blum, müttefik İngiliz devletinin de vetosuyla karşılaştı. İngiltere'nin dış politikadaki mevcut çizgisi ("yatıştırma" ya da "ürkütmeme"), İspanya hükümetini faşizme karşı savunmasız bırakıyordu.

Ama "neyse ki SSCB vardı, sadece birkaç ay sonra anayasasıyla resmen sosyalizme geçeceğini duyuracak olan SSCB devrimin kalesi olarak imdada yetişir"di! Ancak durum pek de öyle görünmüyordu, Sovyet bürokrasisinde ilk iki hafta pek bir kıpırdanma yoktu. Dahası Stalin'in İspanya'daki faşizm karşıtı davaya açıktan destek beyanında bulunması için darbenin üzerinden üç ay geçmesi gerekecekti. Bu süre zarfında sadece sendikalar aracılığıyla 12 milyon ruble toplanıp Ağustos başında Giral hükümetine iletilmişti (Carr, 2010:63). İlk askeri sevkiyatın İspanya'ya ulaşması için ise Ekim ayına kadar beklemek gerekecekti (Beevor, 2006:139).

Almanya'nın açıktan destek beyanında bulunmuş olması Stalin'i ikilemde bırakmıştı: Bir yandan, Avrupa'daki demokratik-kapitalist devletlerle ittifakını kesinleştirmeden Hitler'in savaş makinesiyle karşı karşıya gelmek istemiyordu; savaşa açıktan

müdahale etmek SSCB'yi henüz hazır olmadığı bir savaşın içine itebilirdi. Diğer yandan, yaşananlara tamamen seyirci kalmak SSCB'nin "devrimin kalesi" olduğu iddiasıyla da çelişecekti. Bu nedenle altın ortadan medet ummak en akli karar olarak görüldü. Uluslararası kamuoyuna İspanya'da yaşananların komünizm-

İspanya'da devrimi engellemek için gerçekleştirilen darbe Marx'ın "karşıdevrimin kamçısı" dediği rolü oynayarak bir devrimci atılımı tetiklemişti. Faşistlerin ele geçiremediği topraklarda tabandan inisiyatifle sayısız öz-örgütlenme oluşturularak kapitalizm tasfiye edilmiş, faşizme karşı savaş proleter devrimiyle taç-

ummamıştı. İç Savaş süredursun, Milletler Cemiyeti 21 Eylüle kadar toplanmadı, toplandığındaysa İspanya İç Savaşı'nı değerlendirmeye değer bulmadı (Jackson, 1965:315). İspanya hükümeti Türkiye'nin de dâhil olduğu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne dış müdahalenin sonlandırılması için tam beş kez başvurdu, ama hiç-

II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'daki emperyalist devletlerin hepsinin siyasi ve diplomatik kurnazlığın en üst mertebesi olduğuna inandıkları bir planları vardı: Faşizmi durdurmak adına faşist diktatörlerle anlaşmak! Bu planı hayata geçirmenin öncelikli yolu da Hitler'i esas düşmanları SSCB'nin üzerine salmak ve kıran kırana bir savaşla birbirlerini tüketmelerini sağlamaktı.

kapitalizm kavgası olmadığı anlatılacak, SSCB'nin ancak bu çerçevede taraf olduğu bildirilecekti. Bunu anlamamakta direnenler için İspanya Komünist Partisi (PCE) manifestosunda, "Mücadele bir 'kutsal' savaşa, bir 'ulusal' savaşa, halkın savunma savaşına dönüşmüştür" (Bolloten, 1991:113) diyerek son noktayı koyacaktı.

Yabancı devletlerdeki genel anlayış çabuk bir Franco zaferiyle savaşın bir an önce sonlanacağı ve sadece faşist devletlere değil, İngilizlere de açık olan makul Franco'yla huzurun sağlanacağı yönündeydi. Böyle olunca Almanya ve İtalya'nın yardımlarına da hayra hizmet eden günahlar olarak bakıyorlardı. Başkent bir an önce düşecek, savaş bitecekti. Böyle düşünen sadece yabancı devletler değildi. Esad diktatörlüğünün Tunus, Mısır, Libya gibi örneklerin ardından hemen düşeceği yanılsamasıyla bir sonraki cuma namazını Emevi Camii'nde kılacağı zehabına kapılanlar gibi, General Mola da Alman ve İtalyan desteğine güvenerek üç vakte kadar, hatta tam tarih de vererek 12 Ekimdeki İspanya Ulusal Bayramı'nda Madrid'de Gran Via'da kahvesini yudumlayacağını düşünüyordu. Namaz gibi kahve de hayal-i muhal olarak kaldı, zira bir kez daha devreye reel politikanın hesaba katmadığı bir etken girmişti.

landırılmıştı. Böylece birkaç ayın sonunda "mesele"nin uzayacağı anlaşılmıştı. Tarihe "Adem-i Müdahale Antlaşması" olarak geçecek olan rezalet böyle ortaya çıktı.

Adem-i Müdahale Antlaşması'nın başını savaştan uzak durmayı en çok isteyen devlet çekti: Britanya. Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun yerinde yeller esiyordu ve Londra emperyalist bölüşümde payına düşenden ziyadesiyle memnundu. Bu yüzden savaşı engellemek adına, müttefiki Fransa ile birlikte inisiyatif aldı. Türkiye'nin de dâhil olduğu yirmi altı Avrupa ülkesinin çağrıya yanıt vermesi sonucu Adem-i Müdahale Komitesi ilk toplantısını 9 Eylülde İngiltere'de gerçekleştirdi. Britanya'nın en büyük toprak sahiplerinden biri olan Plymouth Dükü'nün (Alpert, 2010:60) riyasetinde Avrupa'da barışın tesis edilmesine girişilmişti!

Adem-i Müdahale Antlaşması her şeyden önce Milletler Cemiyeti'nin iskartaya çıkartılması anlamına geliyordu, zira Adem-i Müdahale Komitesi'yle hiçbir bağı yoktu. Avrupa'nın göbeğinde muazzam bir savaş sürerken SSCB'nin de Eylül 1934'te katılmasıyla daha da güç kazanmış olması beklenen Milletler Cemiyeti olanları kenardan seyretmiş, kimse onun aracılığından medet

birinde sonuç alınamadı. Konsey toplantısından dönen Türk elçisi, Kont Ciano'ya İngiliz hükümetinin İtalya'yla tam bir anlaşmaya varmak için her türlü çabayı gösterme niyetinde olduğu izlenimini edindiğini aktardı (van der Esch, 1951:69). İzleniminde haklıydı: İngiltere İtalya'yı yanına çekmek için her türlü çabayı göstermekteydi ve İtalya da bunu çoktan görmüştü.

General Emilio Mola da Alman ve İtalyan desteğine güvenerek, hatta tarih vererek 12 Ekimdeki İspanya Ulusal Bayramı'nda Madrid'de Gran Via'da kahvesini yudumlayacağını düşünüyordu.

Adem-i müdahale en çok Hitler'in işine yaradı. Her şeyden önce, dış politikada ne kadar saldırgan bir tutum alırsa alsın, diğer devletlerden tepki görmeyeceğini anlamış oldu. Bu yüzden iyice gemi azıya aldı. Bu yönde ilk adımı faşist müttefikiyle sıkılaşmaktı. İtalya'ya İngiltere'nin de göz diktiğini bilmesi bu saiki güç-

Savaş boyunca faşist dostlarından düzenli yardım aldı, üstelik yardım ve destek her geçen gün arttı. SSCB'nin de, yukarıda belirtildiği üzere, bu durum karşısında tamamen kayıtsız kalması beklenemezdi ve o da kendi reel politikası çerçevesinde İspanya'yla ilişkilerini sıkılaştırmaya karar verdi.

Temmuz sonuna kalmadan Hitler "Büyülü Ateş Operasyonu"na onay verdi. Yirmi adet Junker-52 nakliye uçağı Fas'a havalanarak Afrikalı askerlerin İspanya'ya taşınmasını sağladı. Tarihteki ilk büyük askeri hava nakliyatı olan bu hamleyle binlerce asker Cebelitarık'ı geçmiş ve faşist güçler azınlık konumundan kurtularak tam teşekküllü İç Savaş'ı başlatmıştı.

Alman Hava Kuvvetleri'nden (Luftwaffe) ve Alman ordusundan gelen gönüllülerden oluşan Kondor Lejyonu.

Bundesarchiv, Bild 183-E20569-21 / CC-BY-SA

lendirdi. İç Savaş döneminden önce Mussolini'yle arası iyi değildi. Milletler Cemiyeti'nin Habeşistan'ı (Etiyopya) işgaline karşı ekonomik yaptırım uygulamasına onay vermiş, Mussolini de köpürmüştü. Dahası Führer, Duce'nin ayak altında dolaşmasını istemiyordu, Avrupa'da kendisi fatih olacaktı. Fakat güçler arası konumlanma Hitler'i de akılcı davranmaya itmişti. Birkaç aya kalmadan ilişkiler düzeldi, İtalya Aralık 1937'de Milletler Cemiyeti üyeliğinden çekilecek ve faşist ittifak giderek güçlenecekti.

Savaş boyunca adem-i müdahale adlı kaba güldürü gereği Cumhuriyetçilere ambargo uygulanırken, Franco İç

Tarihçiler arasında, Stalin'in İspanya'da ne yapmak istemediği ("devrim") açık olsa da, ne yapmayı amaçladığı hâlâ süregelen bir ihtilaftır. Soğuk Savaş döneminde yazılan çok sayıda kitap Stalin'in mutlak bir egemenlik kurduğunu iddia etmiştir, ama bugün bu gücün sınırları olduğu bilinmektedir. Genel kanı, 1945 sonrası Doğu Bloku deneyimleriyle ilişki kurarak Stalin'in İspanya'da "halk demokrasileri"nin bir prototipini, yani bir uydu devlet kurmak istediği yönündedir. Ben bunun geriye dönüşlü bir okuma olduğu kanaatindeyim.

Her şeyden önce, SSCB açısından II. Dünya Savaşı sonrası ile öncesinde çok farklı koşullar söz konusuydu. Stalin 1945 sonrasında Doğu Bloku rejimlerini kurarken faşizmi devirmiş olmanın verdiği güven ve nüfuzla hareket ediyordu. Dahası savaştan yeni çıkan emperyalist devletler SSCB'ye saldırmayı göze alamazlardı. Stalin bu temelde kendi nüfuz alanında "halk demokrasileri"ni kurmaya girişebilmişti. Halbuki İspanya İç Savaşı sırasında Stalin her açıdan güçsüzdü. İçeride Moskova Mahkemeleri adı altında temizlik operasyonlarıyla iktidarın sağlamlaştırılması gerekiyordu. Uluslararası alanda ise aranan müttefike henüz ulaşılamıyordu. Bu koşullarda "halk demokrasisi" kurmaya girişmek emperyalist devletler arasında müttefik arayışını başlamadan bitirmek olurdu.

Bu yüzden Stalin hem İspanya'da kontrolü ele geçirmeye hem de olabildiğince arka planda kalmaya çalışmıştı. Bu hedeflerden ilkini gerçekleştirmek için askeri kademelerde mutlak bir egemenlik kurmaya çalıştı. PCE Komintern'in başında yer alan Dimitrov'un talimatıyla (Alpert, 2004:173) eski ordunun kurmay kademesini yanına çekmeye çalıştı. Keza siyasi komiserlik makamı kurulduktan sonra 168 komiserden 125'i PCE'den ya da onların kontrolündeki birleşik gençlik örgütündendi (Beevor, 2006:203). İkinci hedef için de İç Savaş boyunca kurulan çeşitli hükümetlerde Stalinistler hep az sayıda bakanlık aldı, asla yönetimin başında bir KP'li yer almadı. Her halükârda, kurulan ilişki iki devrimci teşebbüsün diğerkâm ittifakı şeklinde değildi.

Bunun en somut örneği, SSCB ve İspanya İç Savaşı dendiğinde ilk akla gelen meselelerden biri olan altın meselesidir. İspanya I. Dünya Savaşı'nda tarafsız olmanın verdiği avantajla ciddi bir altın rezervi elde etmişti. Savaş başladıktan birkaç ay sonra, hükümet bu rezervleri korumak ve kullanmak konusunda ciddi sıkıntılar yaşıyordu. Uluslararası bankalar Franco'nun baskısıyla yasal İspanya hükümetine zorluklar çıkarıyor, diğer yandan da ilerleyen faşist güçlerin rezervlere tümden el koyması riski giderek güçleniyordu.

Bu sebeple Halk Cephesi hükümeti yaz sonuna kalmadan altın rezervini yurtdışına çıkarma kararı aldı, Ekim ayında ise adresin SSCB olması kararlaştırıldı (Preston, 2006:190). Franco bunu bir propaganda malzemesi haline getirerek vatanın "komünistlere peşkeş çekildiğini" tekrarlayıp durduğundan, altın meselesi büyük bir hadise haline gelmiş olsa da, hükümetin seçenekleri sınırlıydı. Bizi burada ilgilendiren, Stalin'in sosyalizmle pek de bağdaşmayan tutumuydu. Meseleye siyasi dayanışma olarak değil, kati ticari ilişkiler çerçevesinde bakarak döviz kurunu manipüle etmiş ve bu "yardım" karşılığında olduğundan fazla "fiyat çekmişti" (Graham, 2003:153).

SSCB'nin yardımları ilerleyen süreçte giderek azalırken, Almanya ve İtalya yardımı durmadan artırdı, özellikle de İtalya tüm yatırımını Franco'ya yaptı. 1938'de İngiltere ile İtalya arasında imzalanan antlaşmadan sonra Stalin "demokrasi dostları" dediği İngiliz ve Fransızları müttefik olarak çekemeyeceğini anladı. Savaşın belki de en büyük enternasyonal dayanışma örneği olan Uluslararası Tugaylar bile aynı uzlaşmacı anlayışın bir uzantısı olarak 1938 sonunda İspanya'dan geri çekilmesine karşın, beklenen olmadı. Cumhuriyetçiler bütün planlarını yeni bir dünya savaşının patlak vermesiyle İspanya'daki savaşın genelleşmesi üzerine kurmuşlardı. Bu sayede darbecileri alt edeceklerdi, ama beklenen olmadı.

Cumhuriyetçi kuvvetler Guadalajara'da, 1937.

Bundesarchiv, Bild 183-2006-1204-510 / Studnitz, von H.G. / CC-BY-SA

İşçi sınıfı örgütlerinin tüm ihanetlerine rağmen,[2] faşist güçlerin desteği, özellikle de savaşın ikinci yarısında Hitler'in yaptığı yardımlar olmasaydı, savaşın seyri çok farklı olabilirdi. Devrimcilere uluslararası yardım önemli boyutlardaydı. Fakat mücadeleye bağlı nitelikli unsurlar kadar nicelik de önemlidir. Ülke dışından gelen devrimcilerin sayısı değişik rakamlar telaffuz edilmekle birlikte 50 bin civarındaydı. Oysa faşist güçlere yağan dış yardım inanılmaz boyutlardaydı. Son model savaş teçhizatlarının yanı sıra, İspanyol faşistlerinin saflarında yalnızca İtalya'dan 70 bini aşkın asker ve bunun yarısından çok Alman askeri vardı. Tahminlere göre, iki faşist güç Franco'ya 570 milyon dolar yardımda bulunmuştu. Bunun antifaşist güçlerin aldığı destekle karşılaştırılması bile mümkün değildir. Nicel güçler nitel kuvvetler tarafından ikinci plana itilmediği oranda etkisini açıkça hissettirir. Savaş bir toplumsal mücadele alanı olarak görülmediği oranda niceliğin saf önemi de artar.

İspanya'da da olan buydu. Franco önderliğindeki faşistler diğer birçok etkenin de birleşmesiyle 1 Nisan 1939'da savaştan galip ayrılarak İspanya'yı 1975'e kadar sürecek bir karanlığın içine ittiler.

FERİT BURAK AYDAR
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKÇA

Alpert, Michael, *A New International History of the Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan, 2004.
Beevor, Antony, *The Battle for Spain*, Penguin Books, 2006
Bolloten, Burnett, *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*, University of North Carolina Press
Broué, Pierre ve Temime, Emile, İspanya İç Savaşı, çev. Aydın Emeç, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1976
Carr, E.H., *Komintern ve İspanya İç Savaşı*, çev. Ali Selman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
van der Esch, P.A.M., *Prelude to War: The International Repercussions of the Spanish Civil War*, Martinus Nijhoff, 1951.
Fraser, Ronald, *İspanya'nın Kanı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları, 1995.
Graham, Helen, *The Spanish Republic at War 1936-1939*, Cambridge: Cambridge University Pres, 2003.
_____, *Spanish Civil War. A Very Short Introduction*, Oxford University Pres, 2005.
Jackson, Gabriel, *The Spanish Republic and the Civil War. 1931-1939*, Princeton: Princeton University Press
Leitz, Christian, *Economic Relations Between Nazi Germany and Franco's Spain*, Clarendon Pres, 2010.
Preston, Paul, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge*, Harper Perennial, 2006
Preston, Paul, *We Saw Spain Die*, Foreign Correspondents in the Spanish Civil War, Constable, 2008.
Preston, Paul ve MacKenzie, Ann. L., *The Republic Besieged: Civil War in Spain 1936-1939*, Edinburgh University Pres, 1996.
Salvadó, Francisco J. Romero, *The Spanish Civil War: Origins, Course and Outcomes*, Palgrave Macmillan, 2005
Troçki, Lev, *İspanyol Devrimi (1931-1939)*, çev. Emrah Dinç-Umut Konuş, Yazın Yayıncılık, 2006.
Vilar, Pierre, *İspanya İç Savaşı*, çev Işık Erguden, Dost Kitabevi, 2003.

DİPNOTLAR

1 Türkçe yazında ihtiyacı karşılayacak eserler yok değildir. Cep boyutunda bir kitapçık için, Pierre Vilar (2003), elli küsur yılın sonunda hâlâ alanının en iyi eserlerinden olan ayrıntılı bir tarih için Broué-Temime (1976), siyasi içgörü açısından bir şaheser için Troçki (2000) ve son olarak farklı bir tarihsel yöntem ("sözlü tarih") için, Fraser (1995).

2 İtalya ve Almanya örneklerinden farklı olarak İspanyol faşizmi tek bir parti ya da siyasi akımın değil, güce sahip tüm devrimci akımların (anarşistler, Stalinistler, sosyalistler, sol sosyalistler) savundukları idealleri gerçekleştirmek için birden çok kez fırsat bulmalarına karşın, her seferinde kendi (doğru ya da yanlış) görüşleri için seferber ettikleri kitlelere eski düzen yolunu işaret etmeleri üzerinde yükselir. Bu konuda, özellikle bkz. Bolloten (1991), Broué ve Temime (1976) ve Troçki (2000).

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİ 1839-2014

YENİ YAKLAŞIMLAR-YENİ ALANLAR-YENİ SORUNLAR

Toplumsal sınıfların öldüğünün genel kabul gördüğü 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye işçi sınıfı tarihi araştırmalarında niceliksel ve niteliksel bir uyanış yaşanıyor. Hatta 2000'li yıllarda bu alanda bir bahar yaşıyoruz, zira neoliberal iktisadi ve siyasal sistem içinde yetişmiş genç kuşak tarihçiler içinden emek tarihiyle ilgilenen çok sayıda genç tarihçi çıktı. Küresel kapitalist sistem kendi karşıtı toplumsal hareketleri yaratırken yeni bir kuşak da ezilenlerin ve sıradan insanın geçmişine daha fazla ilgi duymaya başlıyordu. Elinizde tuttuğunuz kitap, Tanzimat'tan günümüze modern Türkiye tarihinin farklı dönemleri üzerine bu yeni kuşak çalışmalardan bir seçme sunuyor. Okuyucu bu kitap ile hem Türkiye işçi sınıfı tarihinin farklı dönemleri üzerine eski bilgilerini tazelemek ve sorgulamak hem de bunları yeni bulgularla karşılaştırmak fırsatını elde ediyor. Dahası uluslararası işçi sınıfı ve emek tarihi çalışmalarının yıllardır ortaya koyduğu bazı akım ve eğilimlerin vurguladığı noktalar da yeni kuşak çalışmalarla Türkiyeli okuyucuya sunulmuş oluyor. Elinizdeki derleme hem konuyla yakından ilgilenenler hem de genel okuyucu için Türkiye çağdaş emek tarihi çalışmalarına bir pencere açıyor.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

Romanlar, Sınırlar ve Göç(ebelik)

DOSYA EDİTÖRÜ: PELİN TÜNAYDIN

Romanların tarihinde 20. yüzyılın ilk yarısına göz atan bu dosyada bir araya getirilen makaleler, çeşitli Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin nüfus idaresi tasarılarını, sınır uygulamalarını ve göç rejimlerini Romanlara yönelik nakil, sınır dışı etme ve iade muameleleri üzerinden ele alıyor. Bunu yaparken ulus-devletlerin vatandaşlık ve iskân politikalarına değinmenin yanında, mütemadiyen yeniden üretilen kalıpyargılarla beslenip bir "sorun" olarak ortaya sürülen netameli "göçebelik" mefhumunu da tartışmaya açma niyetini taşıyor.

Erken 20. yüzyılda bir yandan daimi göçebelikle yaftalanan ve hareketleri kısıtlanan, diğer yandan da ülkeler dahilinde ve arasında oradan oraya sevk edilerek yersiz yurtsuzlaştırılan Romanlar hem siyasi hem diplomatik düzeyde önemli bir gündem maddesi teşkil etmiş, kimi zaman da ülkeler arasında krize varan ihtilaflar yaratmıştı. Ilsen About iki dünya savaşı arasındaki dönemde Batı Avrupa'ya hâkim olan "Çingene karşıtı" politikaları incelediği yazısında, 1920'lerin göç düzenlemelerinin yetersiz kalması üzerine Fransa-Belçika sınırında vuku bulan olayları ve mevzuattaki eksiklikleri gidermek için Batı Avrupa ülkeleri arasında imzalanan ikili anlaşmaları tahlil ediyor. Tacize varan kesintisiz bir polis gözetimine maruz bırakılan Roman ailelerin akıbetini arşiv belgeleri ışığında ve basındaki akisleri eşliğinde sunan About, kalıpyargılardan hareketle icat edilen ulus ve uyruk üstü bir "Çingene" kategorisinin ayrımcılığı meşrulaştırmaya nasıl koşulduğunu da ortaya koyuyor.

Görüyoruz ki, 1920'ler ve 30'ların Avrupa'sında "Çingene meselesi" addedilen olgu bir yandan icat edilirken, diğer yandan da bu meseleyi çözümlemek için kolluk kuvvetleri ve kimlik tespit teknolojileri açısından olağanüstü bir külfete katlanılıyordu.

Ludvig Wiklander de konuyu İskandinav ülkeleri bağlamında ele alarak 20. yüzyılın başlarında Danimarka, İsveç ve Norveç'in ardı ardına Romanların ülke topraklarına kabulünü yasaklayan kanunlar çıkardığını belirtiyor ve İsveç özelinde bu yasağın ırkçı mahiyetini tartışıyor. Kanunun uygulamadaki yerini incelerken ise yasaklar yüzünden İskandinavya ile Kıta Avrupa'sı arasında savrulan iki Roman ailesinin hikâyesine başvuruyor. İsveç, Norveç ve Danimarka arasında sınır politikaları bakımından beliren farkları da irdeleyen Wiklander, ayrımcı bir düzenleme olmakla birlikte İsveç'in Romanlara yönelik göç yasağına neden pek de başvurulmadığını Nazilerin Roman soykırımının hususi koşulları vasıtasıyla açıklıyor.

Pelin Tünaydın ise 1950-1951'de Bulgaristan hükümetinin notasıyla başlayıp Türkiye'ye doğru gerçekleşen yoğun göç dalgasını, diplomatik bir krize sebep olup sınırın Türkiye tarafından iki kez kapatılmasına yol açan "Çingene meselesi" açısından ele alıyor. Soğuk Savaş'ın zeminini hazırladığı komünist casusluk iddialarının, Bulgaristan'a iade edilene kadar sınırda aylarca bekletilen ve Bulgaristan Türkü göçmenlerle bir arada bile tutulmayan Romanlara revâ görülen muameleleri meşru kılmakta nasıl da kilit bir rol oynadığını sınır vukuatlarının basındaki yansımaları üzerinden gösteriyor. Romanları hedef alan dönemin ayrımcı yasal düzenlemelerinin de incelendiği yazıda, yasalar yerine ırkçı önyargılara müracaat edilmiş olduğu vurgulanıyor. Yazı boyunca sunulan gazete haberleriyse uygulamada yeri olmadığı düşünülen ve ancak 2000'li yıllara gelindiğinde yürürlükten kaldırılan bu "Çingene karşıtı" hükümlerin, 1950-1951 göçünü izleyen yıllarda da tatbik edildiğini, Romanların tevkifata uğrayarak sınır dışı edildiğini gösteriyor.

Dolayısıyla bu dosya, günümüzde hem Avrupa ülkelerinde hem de Türkiye'de hâlâ toplum ve devlet baskısına uğrayan ve yerlerinden edilen Romanların tarihine bir nebze ışık tutmayı amaçlıyor.

"YABANCI UYRUKLU GÖÇEBELER": BATI AVRUPA'NIN İKİ SAVAŞ ARASI SINIR REJİMİNDE ROMAN AİLELER*

ILSEN ABOUT

I. Dünya Savaşı topyekûn bir çözüme yönelik tüm çabaların önünü kesti ve "Çingeneleri" denetleme meselesi bir süreliğine siyasi gündemden kalktı. 1920'li yılların ortalarından itibaren uluslararası göç düzenlemelerine yeni şartlar getirilmesi ve Çingene karşıtlığının tekrar parlaması yeni bir aşamaya zemin hazırladı. 1926-1934 yılları arasında neredeyse bütün Batı Avrupa devletleri arasında müzakere edilip "Çingene tehlikesi" diye adlandırılan kaygıları sona erdirmeyi amaçlayan ikili anlaşmaların incelenmesi, yeni bir konjonktürün ortaya çıkışını gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır.

Bir Roman kafilesi Fransa'dan sınır dışı edilirken. Ed. Laheurte, 1907 posta damgalı.

ÇEVİRİ: PELİN TÜNAYDIN

İki savaş arası dönemde Avrupa'nın Roman nüfusuna dair mevcut çalışmalar, bu topluluklara yönelik sayım, denetim ve aile ve bireyleri isimleriyle teşhis politikalarının bu dönemde bir araya gelip yoğunlaştığını göstermiştir. Özgül olarak bu konuya ilişkin hukuki ve diğer türden metin külliyatıyla polis teşkilatlarının "Çingene sorunu"na yaklaşımının seyri takip edilince, Avrupa'da 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkıp 1920'li yılların ortalarından itibaren pekişen bir değişimin aşama aşama gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür.[1] Konunun üst düzey emniyet yetkililerince ele alınış biçimi ve –bilhassa kayıt ve kimlik teknolojileri kullanmak suretiyle– güçlü bir devlet aygıtını teşkil edecek uzmanlaşmış görevlilerin hedefli eylemleri, 20. yüzyılın ilk onyıllarındaki Çingene karşıtı politikaların tespit edilmesine olanak sağlar.

İlgili düzenlemelerin hazırlandığı kademeler hep aynı olmamıştır: Şehir veya yerel yönetim (örneğin Fransa'daki bölgeler) düzeylerinde hukuki düzenlemeler getirmeye devam edilmiş olmakla birlikte, kararlar giderek merkezi yahut bölgesel devlet kurumları katında verilmeye başlanmış, bu da bazı farklara yol açmıştır. Aslında artık mevzu hedef alınan belirli gruplar yahut münferit vakalar değildir; daha ziyade, bir yandan müstakil bir hukuki yahut bürokratik tanım vasıtasıyla ulusun işleyişine dahil edilen, diğer yandan da bizatihi farklı statüsü yüzünden vatandaşlıktan dışlanan yeni bir birey "kategorisi"dir.[2]

Roman topluluklarına mensup bireylerin takip ve denetimi söz konusu olduğunda üç husus kayda değer. Birincisi kayıt sisteminin tatbikindeki aksaklıklardır. Bireylerin kimliklerinin ve bulundukları yerlerin kesin bir şekilde saptanmasını amaçlayan bu sistem, sonuçta kimlik teyidinin güçlüklerini ve verilerin tek bir

merkezde toplanmasının yarattığı çarpıklıkları ortaya koymuştur. İkincisi polis faaliyetlerinin ampirik doğası ve özgün bir usulün icadına ilişkindir: Aynı kişilerin defalarca denetimden geçirilmesi, hareketlerinin zorla sınırlandırılması, zorunlu gözetim altında yaşamaları, sınır dışı edilmeleri, grupların yerlerinden edilip dağıtılması, at ve karavan gibi taşıtlarının ellerinden alınması, geçerlilikleri zaman ve mekân bakımından sınırlı belgeler (örneğin seyahat tezkeresi, sınır dışı etme tebligatı, ikamet tezkeresi) verilmesi gibi. Üçüncü husus ise polis teşkilatlarının topladığı bilgilerin uluslararası dolaşımıdır, ki bunun çağdaş biçimleri –özellikle 1923'te Uluslararası Polis Komisyonu'nun kurulmasının ardından– polisin profesyonelleşmesi, çeşitli güçlerin ulusal düzeyde eşgüdümlü hareket etmesi ve bilgi alışverişi gibi unsurlar barındırır.[3]

Aslında Roman toplulukları polis teşkilatının modernleşmesi konusundaki tartışmalarda devamlı gündeme gelen bir konu olmuştur. İdari ve hukuki denetleme alanlarında Romanlara özel bir mesele gözüyle bakılmış, özellikle kırsal kesimlerde yeni kimlik tayini ve asayişi sağlama yöntemlerinin meşrulaştırılmasında onlara ayrı bir rol biçilmiştir. Dolayısıyla "Çingene karşıtı" politikalar ile bunların keyfi uygulamaları, 20. yüzyılın ilk yirmi-otuz yılında ortaya çıkan yeni nüfus idaresi biçimlerinin ampirik doğasının farklı bir açıdan değerlendirilmesine yol açmış, hatta modernleşme paradigmasının sınırlarının gözlemlenebileceği bir ölçüt addedilmiştir.[4]

Burada odak noktamız, "uluslararası Çingene" imgesinin icadıyla kamusal iktidarın sınır sorununa giderek artan vurgusu arasındaki ilişkidir.[5] Daha I. Dünya Savaşı'ndan önce bile bu topluluklarla ilintilendirilen gerginlikler, mütemadiyen egzotik olarak temsil edilen, sözde bütün ulusal kimlikleri reddetmesiyle ve önüne geçilmesi imkânsız bir şekilde sınırları aşabilen bir hareketlilikle tarif edilen bir halkın sürekli yinelenen imgesi etrafında billurlaşıyordu.[6]

Alsace-Lorraine sınırında Romanlar.

Le Petit Journal Supplément Illustré, 8 Eylül 1912.

İsviçre hükümetinin 1908'de teklif ettiği, Avrupa çapında "Çingene sorunu"nu çözmeyi amaçlayan özel bir konferans düzenleme projesi büyük ölçüde bu grupların varlığının sınırlarda doğurduğu güçlüklere bir tepkiydi.[7] Uyrukları belirsiz ve ulusal sınırlar dahilinde varlıkları arzu edilmez olarak temsil edilen bu grupların yüz küsur üyesini barındırabilen son derece görünür karavanların hareketi, özellikle 1900'den sonra birtakım gerginliklere yol açıyor, bu durum da kamu görevlilerinin çaresizliğini açığa çıkarıyordu.[8] İsviçre konferansı hem böylesi bir hareketliliğin durdurulmasına, hem de –imzacı ülkelerin sınırları dahilinde ikamet etmesi beklenen– çok sayıda ailenin sınır dışı edilmesine veya vatandaşlığa alınmasına yönelik bir çifte mekanizmanın benimsenmesini öngören planları harekete geçirdi. Devletlerin egemenliğine sınır denetimi yönünden gerçekleştirilen bu açık saldırı, projeye yöneltilen eleştirilerin odak noktalarından biri haline gelecek, bu tedbirlerden kaynaklanacak idari masraflar vurgulanacaktı. Gerçekten de bütün "Çingene" ailelerinin isimlerine göre sevk ve idaresi, merkezi ve uluslararası bir teşhis dairesinin kurulmasını gerektirecekti; böyle bir daire ise henüz kuruluş aşamasında olan Uluslararası Polis Komisyonu'nun imkânlarının ötesindeydi.[9] I. Dünya Savaşı topyekün bir çözüme yönelik tüm çabaların önünü kesti ve "Çingeneleri" denetleme meselesi bir süreliğine siyasi gündemden kalktı.

1920'li yılların ortalarından itibaren uluslararası göç düzenlemelerine yeni şartlar getirilmesi ve Çingene karşıtlığının tekrar parlaması yeni bir aşamaya zemin hazırladı. Bunun gerek uluslararası boyutu, gerek söz konusu aileler üzerindeki etkileri bugüne kadar araştırma konusu

edilmemiştir. 1926-1934 yılları arasında neredeyse bütün Batı Avrupa devletleri arasında müzakere edilip "Çingene tehlikesi" diye adlandırılan kaygıları sona erdirmeyi amaçlayan ikili anlaşmaların incelenmesi, yeni bir konjonktürün ortaya çıkışını gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır. Toplumsal ve kamusal düzen için mükellef yetkililerin vatandaşlığın nasıl tanındığını yeniden sorgulamalarıydı: Bazı bölgelerde yüzyıllardır bulunmalarına, bunun kilise sicilleri veya nüfus idaresindeki doğum, ölüm ve evlilik kayıtlarıyla kanıtlanmasına rağmen "Çingeneler"in ulusal kimliği konusu hâlâ derin bir şüpheyle karşılanıyordu. Bu da –Fransa'da

Kaynağını hukuk sosyolojisinden alan bir söylem külliyatı. Roman nüfusun ulus denen yapboz içinde bir etnik istisnaya, kendine has, tarifsiz bir teşekküle indirgenmesine katkıda bulunmuştur.

"sorun" teşkil ettikleri mütemadiyen yinelenen topluluklar, nüfus idaresinde daha önce denenmemiş –ve iki savaş arası dönemin etnik-siyasi yönelimine örnek teşkil eden– hukuki ilkelerin ve tekniklerin tatbikine maruz bırakılmıştır.[10]

1920'LERİN DENETİM MODELİNİN SINIRLARI

I. Dünya Savaşı'nın akabinde Batı Avrupa'da "Çingene" denen toplulukların idaresi, yine de bazı ortak unsurlar barındıran bir mevzuat mozaiğinden ibaretti. Her ülke, sınırlarındaki kontrolsuz geçişlere son vererek ve şahısları özgül kayıt tedbirlerine tabi tutarak bu toplulukları denetim altına almayı amaçlıyordu.[11] İşin bir diğer yönü de denetimle 1912'de kullanılmaya başlayan Fransız ve yabancı "göçebeler"e has antropometrik kartlar gibi– onlara özgü kimlik belgeleri çıkarılmasını zımnen meşrulaştırmaktaydı.[12]

Ulusal düzenlemeler görünürde gayet açıktı ama, Kuzeybatı Avrupa'daki sınırlardan muntazaman geçen karavanların statüsü muğlaklığını koruyordu. Bazı anlaşmalar (örneğin Almanya ile Hollanda arasında 1904'te imzalanan muahede) bu konuya ilişkin kanunlar çıkarılmasına yol açmıştı, ama İsviçre'nin 1908'de teklif ettiği cinsten, Romanların sınır hareketlerinin şartlarını ortaya koyan bütüncül düzenlemeler mevcut değildi.[13] Her sınır kapısında denetim noktası bulunmadığından, sınır geçişleri 1918'den sonra da şaşırtıcı derece akıcı bir şekilde sürüyordu. Gerçi iade ve sınır dışı etme uygulamaları mütemadiyen hayata geçiriliyordu ama, bu genellikle seyyar emniyet güçlerinin bir karavanla tesadüfen karşılaşması halinde vuku buluyordu. Arşiv belgelerinde Romanların sınırdan geri çevrilmesi vakalarına sıklıkla rastlanmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrasında asayişe yönelik bir tehdit olarak görülen kontrolsüz sınır geçişleri, 1920'li yılların ortalarından itibaren bir dizi ikili anlaşma imzalanmasına yol açtı. Bu anlaşmalarla "Çingene" olarak adlandırılan toplulukların sınır geçişlerini kesin olarak sona erdirmek amaçlanıyordu. Örneğin Belçika ile Almanya arasında planlanan özel düzenlemeler, 31 Ağustos 1926'da bu iki ülke arasında bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı.[14] Bu anlaşmaya göre, pasaport ve vize hamili olup bir ülkeye mensubiyetleri (tam anlamda tabiiyet değil) açıkça tayin edilebilen "yabancı göçebeler"in "iade" edilmeleri için Belçika ve Almanya'da geçmelerine izin veriliyordu. İki ülke arasındaki çelişkili müzakerelerin ardından iki muhtemel durum öngörülmüştü: Birincisinde söz konusu kişiler belirlenen şartları haiz oldukları takdirde doğrudan nakledileceklerdi; ikincisinde ise Emniyet Teşkilatı'nın desteğine başvurulacak, şahısların sınır bölgelerinin haricine çıkarılmadan önce barındırılması için geçici kamplar kurulacaktı.

Bu anlaşma Bavarya'da Temmuz 1926'da yürürlüğe konan özel bir kanuna aynen tekabül ediyordu, zira her ikisi de intizamsız sınır geçişlerinin yarattığı kargaşayı bertaraf etmeye yönelikti.[15] Emniyet güçlerinin bu alanda nasıl hareket etmesi gerektiğini açıklığa kavuşturmak için Belçika ve Almanya emniyet teşkilat merkezleri nakil ve sınır dışı etme uygulamalarına dair açık seçik emirler belirledi. Ancak bu tedbirlerin hayata geçirilmesine mani olan bazı sorunlar vardı. İki ülke arasındaki sınırdan üçüncü bir ülkenin mensuplarının geçmesini (ki bu sıklıkla görülen bir durumdu) önlemek bilhassa imkânsızdı.

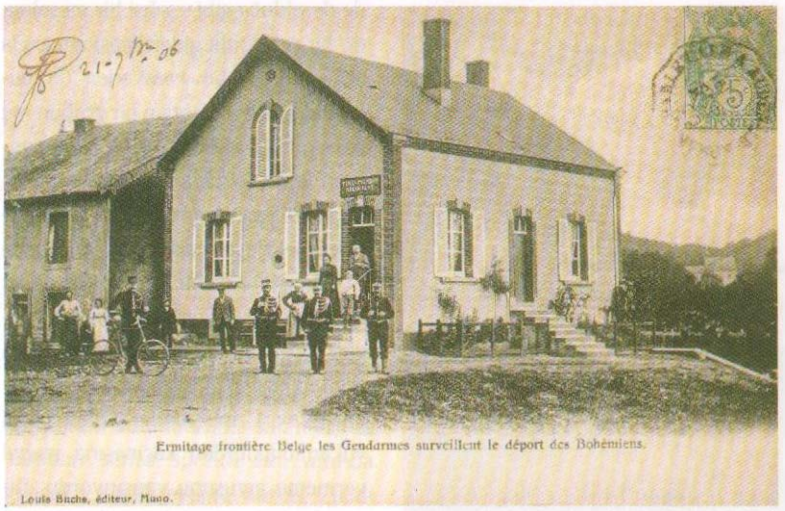

Fransa-Almanya sınırında, Fransa'dan sınır dışı edilip Alman jandarmaları tarafından durdurulan ayı oynatıcısı Sırp Romanlar. Ed. Hartmann Frères, 1906 posta damgalı.

Karavanlar, başka bir yöne sevk edilseler de sonunda ülkeler arasındaki geçirgen sınırların bir yerinden geçmenin yolunu buluyorlardı. 1927 ila 1930 yılları arasında vuku bulan bazı olaylar, küçük sınır kasabalarındaki ve özellikle Fransa, Belçika ve Lüksemburg'un buluştuğu noktada hayatın akışını etkiledi. Kimlik belgelerinin denetlenmesi ve kesin bir tabiiyetin belirlenmesi öncelik kazanmıştı ama, farklı ülkelerin içişleri bakanlıkları bünyesindeki "Çingene meseleleri"nden sorumlu emniyet yetkililerine yerel görevlilerden gelen şikâyetlerin çoğu bu konudaydı.

"Çingene meselesi"nden sorumlu uzman polislerin şaşkınlıkları, sınır bölgelerinde hareket eden karavanların düzensiz ve çokça da keyfi bir biçimde denetlenmesinde kendini gösteriyordu. 1925 ila 1930 yılları arasında Fransız makamları "yabancı uyruklu göçebelerin" ülkeye girişini önlemek için tek taraflı tedbirler almış, 1930'da da ailelerin grup halinde girebilmeleri için gereken şartları belirlemişti.[16] Bu şartlar, grup pasaportunun yahut birey pasaportlarının ibraz edilmesi, gerekli giriş ve transit vizelerinin mevcut olması ve kişilerin tabiiyetlerinin şüpheye mahal vermeyecek şekilde belirlenebilmesi; bireylerin sağlık durumunun teyidi ve özel bir karantina sisteminin uygulanması ve bütün girişlerin demiryolu ile yapılması, dolayısıyla karayollarından her türlü girişin yasaklanmasıydı.[17]

1931 yılının Ağustos ayının başlarında, farklı şahitlere göre 50 ila 70 kişiden oluşan bir karavan Belçika'dan Fransa'ya girdi. Aynı karavan önceki aylarda sınırdan birkaç defa daha geçmişti. Müteakip günlerde Fransız ve Alman jandarmaları bu karavanı birkaç kez komşu ülkeye sevk etti.[18] Bunun üzerine sınırı gözetlemek ve karavanın geri gelmesini önlemek amacıyla her birinde on kadar jandarma bulunan nöbet noktaları inşa edildi.[19] Eylül ayı sonlarında Belçika jandarması yaklaşık on kişilik bir başka karavanı sınıra yakın bir yere getirdi, bunun üzerine iki ülke jandarmaları arasında bir çatışma yaşandı. Resmi bir raporda iki grup arasında "tehdit" ve "sert sitem" teatisinde bulunulduğu, nezaket kurallarına hiçbir şekilde riayet edilmediği biraz tedirginlikle belirtiliyordu.[20] İşin doğrusu, göğüs göğüse bir çatışma zor önlenmişti. Bunun sonucunda geçici sınır kamplarının sayısı derhal katlandı: Biri sınırda, diğeri ise yakında bulunan Feignies kasabasında konuşlandırıldı.

Jandarmalar Romanların Belçika'dan sınır dışı edilmesine nezaret ederken. Ed. Louis Buche, 1906 posta damgalı.

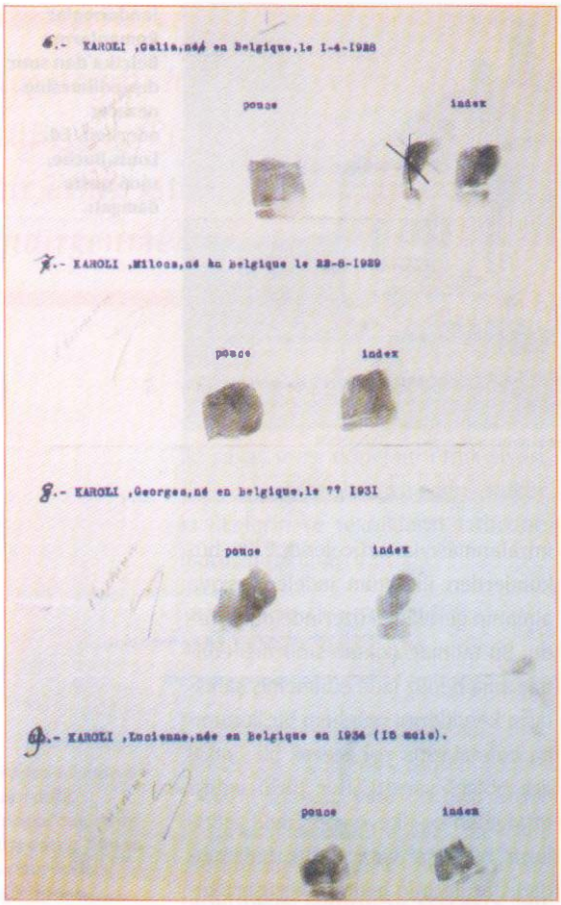
Durum birkaç ay daha devam etti ve bu süre zarfında yöre sakinleri "göçebeler" hakkında defalarca şikâyette bulundu. Bölgesel ve ulusal basında çıkan birkaç haberde Ağustos ve Eylül aylarında vuku bulan olaylar anlatılıyor, yöre sakinlerinin hiddetinden ve ailelerin belirsiz statüsünden dem vuruluyordu.[21] Düzenli jandarma devriyeleri örgütlendi ama sınır geçişleri önlenemedi. Özgürlüklerinden tamamen mahrum bırakılmış olan kamp sakinleri dilenmek zorunda kaldı; şahitlerin anlattığına göre çevredeki çiftliklere gidip boğaz tokluğuna çalgı çaldılar. Yöre halkının düşmanca tavrı çatışmalara yol açacak nitelikteydi.[22]

1931-1932'NİN ÖZGÜL ANLAŞMALARI: SINIR DIŞI ETME VE NÜFUS MÜBADELESİ

Kasım 1931'de, Fransa'nın Belçika sınırına yakın küçük Feignies kasabasında resmi bir uluslararası toplantı düzenlendi. Bu toplantı "göçebeler"in sınırın bir tarafından diğerine geçmesine son vermek amacıyla Fransız ve Belçikalı temsilcilerden oluşan heyetleri bir araya getiriyordu.[23] Feignies toplantısı "Çingene" topluluklarının sınır geçişlerini sonlandırmayı ve isme göre vatandaşlığa fiili kabule doğru yol almayı hedefleyen ikili anlaşmalar dizisinde kilit bir basamak teşkil edecekti. Kasım 1931 ila Mayıs 1932 tarihlerinde Fransa, Belçika ve Lüksemburg arasında birtakım ikili toplantılar düzenlendi.[24]

Toplantılar bu üç devlet arasında aynı hükümleri barındıran ikili anlaşmalar imzalanmasıyla neticelendi.[25] Bu hükümlerden ilki, tüm iadeleri askıya almanın gerekliliği üzerinde duruyordu. Bu talimat, çoktan sınır dışı edilmiş ama henüz iade edilmemiş şahısların kendilerini müphem bir konumda bulmalarına yol açacak bir "yasal ara bölge" yarattı. Her türlü iadeyi iptal eden bu ilkeye göre, ilgili şahısların bilhassa vatandaşlık bakımından statülerinin belirlenmesi şart koşuluyordu. Anlaşmanın ikinci hükmü, ülkeye girişlerin intizamlı olabilmesi için ilgili ülkelerin komşu ülkelerden gelenlerin varışını salahiyetli birimlere önceden haber vermesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Fransa, Belçika ve Lüksemburg arasında tesis edilmek istenen uyum, yukarıda anılan üçlü sınır noktası vakalarında da izlendiği gibi, bu üç devletin her birinin diğer ikisiyle birden paylaştığı bir sınıra sahip olması, yani coğrafi konumlarından ileri gelmekteydi. Anlaşmanın üçüncü hükmü, bu ülkelerden farklı dördüncü bir ülke uyruğundaki şahısların menşe ülkeye planlı iadelerinin üçüncü bir ülke üzerinden yapılması ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Sınır dışı kararının akıbeti ne olursa olsun, bu durumda bir ulusal toprağa kabul edilmenin şartı geçerli bir pasaportla uyruklarını ibraz etmek olacak ve

muhtemelen de dördüncü bir transit ülkenin resmi onayını gerektirecekti. Son olarak dördüncü hükümde ise uyruğu tayin edilemeyen şahıslar ele alınmış, orada doğup doğmadıklarına bakılmaksızın menşe ülkelerinde kalması istenen bu kategori mensupları için sınır geçişi kati surette yasak kılınmıştı. Bununla beraber bir istisna

Yedi, altı, dört yaşlarında ve on beş aylık dört Roman çocuğun parmak izi kartı.

Gendarmerie Nationale, Brigade d'Anderlues, 23 Ekim 1935, AGR 995.

da belirlenmiş, sabit bir uyruğu olmayan şahısların kontrolsüz sınır geçişlerinin —arzu edilmemekle birlikte— imzacı ülkeler tarafından verilecek izne bağlı olarak kabul edilmesi ihtimali doğmuştu. Bu ihtimalin tanınması, şahısların hangi ülkeden olursa olsun bir uyruğa sahip olması üzerine kurulu bu anlaşmanın nazik dengesini de açığa çıkarıyor, muazzam bir belirsizlik payı bırakıyordu: Yetkililerin bu şahısları hangi koşullarda "kabul" edebileceği yahut etmesi gerektiği de, sınır geçişinin kaçak yapıldığından emin olmaları için ne gibi tebdirler alınacağı da belirtilmemişti.

Bu anlaşmalar her bir şahsın açıkça tanımlanmış bir uyruğa sahip olması gerektiği şeklinde temel bir ilkeye dayanıyordu (her ne kadar bunun kimlik veya başka türden resmi bir belgeyle kesinkes kanıtlanması her zaman mümkün değildiyse de). İkinci ilke ise "göçebeler"in ailevi bağları olan gruplar halinde aynı anda toplu olarak dolaştıkları, bunun da onları yasalar nezdinde birörnek kıldığı yönündeydi. Ancak bu iki ilke birbiriyle açıkça çelişmekteydi, zira uyruk —günümüzde de olduğu gibi— şahsi bir meseleydi. Bu çelişkinin giderilmesi amacıyla anlaşmalara, bir karavanda (ki bununla aracın mı, gezgin bir grubun mu kastedildiği aşikâr değildir) bulunanların farklı uyruklardan olması halinde yetkililere tanınacak karar serbestisini belirleyen son bir madde daha eklenmişti. Nikâhlı veya nikâhsız eş ile meşru veya gayrimeşru reşit olmayan çocuklar aile reisinin uyruğundan sayılabilecekti.[26] Bu hüküm herhangi bir bireyin anlaşmada çizilen yasal yükümlülüklerden kaçmasına mahal vermeme arzusunu yansıtıyordu. Diğer fertlerle yasal bağı olmasa bile bir grubun her ferdinin bu hükümle ortaya koyulan süreci takip etmesi gerekiyordu. Anlaşmanın bu kısmının muğlaklığı ortadadır, zira uygulamada yetkililere tanınan karar serbestisi açıkça tanınmıştır. Böylelikle hangi uyruktan olursa olsun bir kadın veya çocuk vatandaşlıktan çıkarılabilmekte, sonra da bir sınır denetim görevlisinin kararıyla yeniden vatandaşlığa alınabilmekteydi.

Tabii anlaşma hükümlerinin tahlili, Feignies'de de gündeme getirilmiş olan ve akabinde birkaç ailenin Fransa-Belçika sınırında değiş tokuş edilmesine yol açan tatbiki sonuçlarından ayrı tutulamaz. 1931 Eylül'ünde vuku bulan olayların ardından, taraflar hukuki ihtilaf halinde diyaloğa başvurma kararı aldı ve gezgin grupların, liderleri olduğu varsayılan şahıslara göre toplu halde ve aynı anda sınır dışı edilmesiyle iki ülkenin yetkilileri arasında imzalanan anlaşmanın üstüne bir de el sıkılmış oldu. Listelerde ailelere göre ayrılmış ve iki ülke arasında eşit paylaştırılmış tam tamına altmış şahıs yer alıyordu. Mübadelenin gerçekleştiği tarihe doğru nüfus kayıtlarının teyidi yoğun muhaberata yol açarken ailevi ilişkilerin tayini için cetveller oluşturuldu.[27] Kimliklerinin tespit edilip cetvele kaydedilmesinin ardından aileler, birbirlerinden ayrılıp sınırın iki tarafına dağıtılmadan önce geçici bir kampta alıkondu. Şubat 1932'de Hollanda'yla da müzakerelere girişen Belçika hemen anlaşma şartlarının genişletilmesini tasavvur etmeye başlamıştı.

İkili anlaşmaların imzalanmasının üzerinden kısa bir süre geçti ki, Belçika Emniyet Teşkilatı bu uluslararası mutabakatın hususi mahiyetini ortaya koyan ve anlaşmaların çifte sonucu (kontrolsüz sınır geçişlerinin önlenmesi ve bu şekilde vatandaşlığa alınmış ailelerin günbegün gözetim altında tutulması) üzerinde duran bir rapor hazırladı.[28] Bu anlaşmanın dolaysız bir sonucu, yabancı olarak tanımlanmış Roman ailelere özel bir statü atfedilmesi oldu ve on beş yaş üzeri herkese kimlik çıkartılıp kimlik bilgileri ve fotoğraflarının yer aldığı bir seyahat tezkeresi verildi. Tezkerenin geçerlilik süresi üç-dört ayla sınırlıydı, dolayısıyla hamili sürekli surette tetkik ve temdit süreçlerine maruz kalıyordu.[29]

POLİS TACİZİ VE SONUÇLARI

1932'den sonra bile, Feignies anlaşmalarına tabi olan belirli bir grup ailenin durumu Belçikalı yetkilileri endişelendirmeyi sürdürüyordu; aileler karavanlarıyla sınırdan her geçtiklerinde etraflı kimlik tespit muamelelerinden geçiriliyorlardı. Gözetim ve denetimler de gittikçe sıkılaştırılmış, ardı arkası gelmeyen çokyönlü bir taciz halini almıştı. Bu ailelerin çoğu ferdi Belçika topraklarında geçici olarak ikamet etmelerine imkân tanıyan ve uluslararası düzenlemelere rağmen çıkarılmış tezkerelere sahipti. Gerek yasal durumlarının muğlaklığı, gerekse sürekli surette bilhassa hedeflenerek denetlenmeleri, egzotik addedilmeleri kadar olağan bir hal almıştı artık.[30] Öte yandan, 1933'ün başlarında karavanların Belçika kırsalına girişine giderek alenen bir başkaldırı havası hâkim olmaya başlamış, vaziyet bu topluluklarla yaşanan muhtelif zorlukları ısrarla dile getiren jandarma raporlarına da yansımıştı.[31]

1931 ve 1932 anlaşmalarının yürürlüğe girmesini izleyen aylar zarfında sınırlarda vuku bulan mükerrer gerginlikler ve seyyar karavanların gittikçe daha sık denetlenir olması, göçebelerden sorumlu birimlerin yöneticilerini keyfi uygulamalara başvurmaya sevk etti. Böylece Belçika'da ikamet iznine sahip aynı aileler, yerleşmek" zorunda bırakma kararını meşru kılıyordu.[34]

Böylelikle göçebe yaşam biçiminin terk edilmesi, zorunlu iskân, daimi bir gözetim rejimine tabilik, ailelerin bölünmesi ve yabancı statüsüne asimilasyon gibi ağır tedbirler içeren ayrıntılı bir plan ortaya kondu.

Alman yetkililer iki ayrı sefer yaparak onlara Belçika sınırına kadar eşlik etti ve destansı bir yolculuğun ardından Mart 1934'te Belçika'ya geri döndüler.[37] Bu uluslararası vakanın yankıları, yolculuğun ayrıntılarını verirken "sınır insanları"nı tektipmişçesine resmeden gazetelerde de yer buldu.[38]

I. Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir sınır rejiminin tesis edilmesiyle, ulus-devletleri ayıran sınırları geçmeye çalışan seyyar karavanlar artık zihinlerde masalsı bir manzara canlandırmıyor, "medeni" halka ve ulusal egemenliğe yönelik bir tehdit addediliyordu.

polis memurları ve jandarmalar tarafından sadece Eylül ve Ekim 1933'te en az on defa kimlik kontrolünden geçirilmiş, üstüne üstlük bu aileler akabinde bir jandarma bölüğü nezaretinde Fransız sınırına getirildiğinde Fransız meslektaşları da bu sınır dışı etme vakasının usulsüzlüğünden dem vurup sorun çıkarmıştı.[32]

Bir taraftan idari kısıtlamalar ve polis baskısı ailelerin maruz kaldığı yasal dışlamayı pekiştirirken, diğer taraftan da ailelerin seyahatlerine alışkın olan yerel halkla kurdukları ilişkiler dışlanmışlıklarını bir nebze yumuşatmışa benzemektedir. Öte yandan, aile reislerinin yetkililere yaptığı başvurular, teftiş muamelelerini kolaylaştırma ve itibarlarını artırma teşebbüslerine tanıklık etmektedir.[33] Bu başvurulardan bazıları, Belçika'dan ayrılmaları imkânsız kılınmışken sürekli sınır dışı edilen, jandarma tarafından devamlı takip altında bulundurulan ve seyahat ettikleri yerlerde kalıcı olarak konaklamaktan men edilen ailelerin kendilerini içinde buldukları vaziyeti ortaya sermektedir.

1933'ün sonunda, karavanda seyahat eden ve kimilerinin tezkerelerinde yabancı doğum yerleri yazılı bu aile grupları ile kolluk kuvvetleri arasında yaşanan mütemadi çekişmeler, Belçika Emniyet Teşkilatı'nın gözünde aileleri "göçebeliği bırakıp bir Belçika beldesinde sabit bir ikametgâha

Dahası, haklarındaki kararlar tecil edilen ama daimi bir sürgün tehdidi altında bulunan ülke sakinleri de bundan sonra sürekli zan altında olacaktı. Ocak 1934'ta Karoli, Zikali ve Gorgan ailelerinin on dört ferdi, gruptan bazılarının doğum yeri olan Norveç'e doğru yola çıkmaya hazırlandı.

Yolcular Norveç'e Hollanda, Almanya ve Danimarka üzerinden varacaklardı. 7 Ocak 1934'te Belçika topraklarının terk ederek 9 Ocakta trenle Hamburg'a vardılar. Buradan kıyıyı takip ederek Rügen Adası'na, oradan da İsveç'in Trelleborg limanına hareket ettiler. Lakin İsveç polisi 10 Ocakta Hamburg'a iade edilmelerini emretti. Akabinde Almanya-Danimarka sınırını karadan geçmeye çalıştılar ve Danimarka'nın sınır kasabası Padborg'dan geri çevrilerek yetkililerin nezaretinde Almanya'ya geri gönderildiler. Belçika Emniyet Teşkilatı'na ait bir belgede, Hamburg civarındaki Altona'da bulunan etrafı çevrili bir kampta birkaç hafta alıkondukları belirtilmektedir. Bu geçici kamp Nazi rejiminin 1933'te tesis etmeye başladığı ilk "Çingene kampları"ndan (*zigeunerlager*) biri olmalıdır.[35] Bu esnada Norveçli yetkililer bu on dört kişiye ikamet izni vermeyi ve Norveç'te doğmuş olanlara bile vatandaşlık tanımayı reddetti; "uzun süredir ülkede bulunmadıklarından dolayı Norveç vatandaşlıklarını kaybetmişlerdi."[36]

27 Nisan 1900 Oslo doğumlu Marie Lise Gorgan'ın kimlik kartı. Mesleğinin falcılık olduğu belirtilmiş.

AGR 1014

Belçika diplomatik heyeti grubun Norveç'e gidişini teminat altına almak için daha fazla girişimde bulundu ve müzakereler 1936 yazına kadar devam etti. Ancak bu noktada artık Belçika ile Norveç arasındaki diplomatik ilişkileri muhafaza etmek ailelerin sınır dışı ve iade edilmesinden daha önemli hale gelmişti, bu nedenle de Belçikalı yetkililer ülkede kalmalarına göz yumdular. Lakin adli polisin elyazısıyla düştüğü bir not yetkililerin bakış açısını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir: "Siz de muvafıksanız bu mevzuya bir son verelim ve bu göçebeleri ülkede tutalım, ama yakın takip altında bulundurup gerektiğinde de baskı kurarak."[39]

Arşiv belgeleri polisin gerçekten de düzenli ve sıkı takipte olduğunu göstermektedir. Dahası, ailelerin 1934-1939 yılları arasında maruz kaldığı baskıya bir de basının ve milletve-

killerinin bu "göçebeler" için daha ağır tedbirler alınması gerektiğini savunmaları eklenmiştir.[40] Uğradıkları zulüm Ekim 1935'te tüm aile bireylerinin tutuklanmasıyla zirveye ulaşmıştır: Jandarmalar "teni beyaz, saçı sarı" diye on dört yaşında bir kızın kaçırılmış olduğundan şüphelenir. Bir ay sonra savcı suçlamaları asılsız bulur. Tutuklamaları "çocuk kaçıran Çingene" hurafesinin yeniden canlanması meşru kılmış, on beş aylık bebeğe varıncaya kadar karavandaki herkesin parmak izi alınmıştır.[41]

Grup birkaç defa daha Belçika'dan ayrılmaya çalışmış, her defasında sınırda hususi polis denetimine maruz kalmıştır. Seyahatlerin tekrarlanmış ve aynı güzergâhların seçilmiş olması, bu hareketliliğin güçlü bir ekonomik faaliyet ağı ve yerel halk ile –gerek yerleşik, gerekse aynı bölgelerde gezinen– diğer Roman ailelerle sıkı ilişkiler dahilinde gerçekleştiğini düşündürmektedir.[42]

Bir yerden bir yere sürgün edilen, ülkeler arasında savrulan bu karavanın hikâyesi, vatandaşlıktan çıkarma ve sınır dışı etme uygulamalarını meşrulaştırmakta başvurulan "başıboş" ve "göçebe" ifadeleriyle nitelendirilen Batı Avrupa Roman halkının kalıpyargısal temsillerinin de ekmeğine yağ sürmüştür.[43]

"Vatansız Bir Halk: Gezgin Roman Kabilesi Nereden Geliyor?"

La Dernière Heure, 26 Ağustos 1933

UN PEUPLE SANS PAYS

D'OU VIENT LA TRIBU ERRANTE DES ROMANICHELS ?

IL SEMBLE OU'ILS SOIENT VRAIMENT DE PURS ARYENS

Ces jours derniers, les promeneurs stupéfaits aux abords de la grande périphérie de Bruxelles, se sont trouvés au détour d'un chemin en présence d'un campement de romanichels, toujours établi dans un chemin écarté, aux confins de deux communes.

Un à un, des enfants, beaux comme de petits diables et à peu près nus, sont accourus des fossés comme s'ils sortaient de terre. Bientôt, avec des gestes et des regards malicieux, quelquefois câlins, mais dépourvus de toute humilité et de marmonneuses supplications, ils ont fait vider les gousses de toute la menue monnaie et aussi de quelques plus grosses pièces. Les femmes sont venues ensuite, balançant d'un noble mouvement des hanches, des paquets de jupons à cent plis. Insistantes et lumineuses de leur beauté cuivrée, elles ont proposé à la « belle madame » de lui dire son bonheur. Quant aux hommes, on les a, sans doute, rencontrés un peu plus loin, paraissant deviser entre eux de quelque question d'intérêt, le fouet à la main ou tenu autour du cou.

UN PEUPLE MYSTERIEUX

Et la question s'est posée une fois de plus. D'où viennent ces gens manifestement d'une autre race que la nôtre ?

On les appelle romanichels, et c'est le mot par lequel ils se désignent eux-mêmes. Dans leur langue, « rom », et « manich » signifient

possèdent des doubles, qu'ils doivent présenter aux représentants de la gendarmerie avec un document qui constate que leur état de nomade qui n'est pas autorisé est cependant toléré jusqu'à nouvel avis. Une condition essentielle de cette tolérance est la déclaration de la naissance des enfants à l'état civil; en sorte qu'actuellement la plupart des romanichels de Belgique présentent à la marée chaussée en même temps que leur fiche d'identité des extraits des registres de

la commune où leur progéniture a été déclarée.

FAIBLE MINORITÉ

Kalıpyargılar Alman antropolog Martin Block'un "Çingeneler"in hayatı ve âdetleri üzerine 1936 yılında yayımladığı çalışmasıyla kuramsallaştırılacak kadar ileri götürülmüştü. Hemen Fransızca ve İngilizceye tercüme edilen kitapta Romanlara ilişkin tüm önyargılar bir araya getiriliyordu.[44] Nazi rejiminin Çingene karşıtı ırkçı politikalarının esin kaynağı olan Block, kitabı yayımlandığı zaman Berlin'deki askeri karargâhta ırk psikolojisi danışmanlığı yapıyor, Leipzig'deki Balkan Çalışmaları Enstitüsü'nde de öğretim üyesi olarak bulunuyordu.[45] Block yukarıda aktarılan vakaya başvurarak "Çingeneler"in yaşam koşullarını ulusal çerçeveyi aşan bir sonsuz başıboşlukla bağdaştırıp, bunun onları neredeyse tabiatları gereği "sürgün edilmiş varlıklar"a dönüştürdüğünü savunuyordu: Bu sözümona "hakiki çingenelik"lerinin kanıtıydı.[46]

"Göçebe" toplulukları bir sorun olarak ele alıp ortak bir tavır ortaya koyan 1926-1932 yıllarının ikili anlaşmaları, Avrupa çapında tatbik edilegelen Çingene karşıtı politikalarda bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Dahası, bu anlaşmalar düzenleyici bir aygıtın yaratılışına ve –işgal dönemi Fransa ve Belçika'sında bilhassa kullanım alanı bulup genişletilen–[47] müstakil bir idare ve emniyet teşkilatı kategorisinin kuruluşuna ışık tutmaktadır. Çeşitli uygulamaların denendiği bu çerçeve, siyasal iktidar ve emniyet yetkilileri arasındaki görüş birliği ve zorunlu asimilasyon yahut iskân yoluyla Roman topluluklarının mevcudiyetini azaltma yahut ortadan kaldırma arzusu üzerine kuruluydu. "Göçebeler"den sorumlu emniyet teşkilatı uzmanlarının bilhassa Uluslararası Polis Komisyonu'nun konferanslarında bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunması ve Avrupalı Romanların hepsinin birden eşgüdümlü olarak teşhis edilmesi ihtimalini ortaya atan tartışmalar da bu sürece eşlik etmişti.[48]

"Çingene meselesi"ni bir yandan icat ederken diğer yandan çözüme ulaştırmayı amaçlayan mükerrer teşebbüsler, bir nüfus topluluğunu daha iyi sınırlandırmaya yahut onun ortadan kalkmasını sağlamaya yönelik ortak bir arzuyu yansıtmaktadır. Roman topluluklarına atfedilen "göçebelik" vasfının bastırılması, bu toplulukların bilfiil geleneksel vatandaşlık kategorisi haricinde tutulması veya farz edilen yaşam biçimlerini terk etmeye zorlanmaları anlamına geliyordu. I. Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir sınır rejiminin tesis edilmesiyle, ulus-devletleri ayıran sınırları geçmeye çalışan seyyar karavanlar artık zihinlerde masalsı bir manzara canlandırmıyor, "medeni" halka ve ulusal egemenliğe yönelik bir tehdit addediliyordu.

Lakin bu sebepler yetkililerin Roman nüfusuna gösterdiği ilgiyi açıklamakta kuşkusuz yetersiz kalmaktadır. Kaynağını hukuk sosyolojisinden alan bir söylem külliyatı, bu kitlelerin –bilhassa bedenleri ve yaşam biçimini ele alan bir dizi mütalaa vasıtasıyla– ulus denen yapboz içinde bir etnik istisnaya, kendine has, tarifsiz bir teşekküle indirgenmesine katkıda bulunmuştur. Suç ve ırk biyolojisi literatürünün de beslediği bu söylemlerin özgüllüğü ise, "Çingene"ye toplumsal bir patoloji, bir sapkınlık yahut seyyar bir suç unsuru olarak yaklaşan yasal bir tanımın üzerine etnolojik bir tarifin bindirilmesinden ileri gelmektedir. Böylesi söylemlerin hukukçular, polisler ve kriminologlar arasında yaygınlık kazanmış olması, Çingene mevcudiyetini sınırlandırmaya yönelik tekliflerin oybirliğiyle kabulüne de, özel yasaların tartışıldığı meclis oturumlarında kolaylıkla fikir birliğine varılmasına da açıklık getirmektedir. 1930'ların ortalarında Çingene kimliği meselesi salt yeni siyasi kimlik oluşumlarının üzerine bina edildiği bir temel olarak değil, göçebe ve zaptedilmez addedilen bu halkı "göz önünde" tutmak için olağanüstü yöntemlere başvurmayı gerektiren teknik bir sorun olarak da zuhur etmiştir.

ILSEN ABOUT
CENTRE GEORG SIMMEL,
EHESS'TE ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

* Bu makalenin daha geniş bir versiyonu için bkz. Ilsen About, "Unwanted 'Gypsies': The Restriction of Cross-Border Mobility and the Stigmatisation of Romani Families in Interwar Western Europe", çev. Jack Cox. *Quaderni Storici* XLIX/2 (Ağustos 2014): s. 499-532. Adéle Sutre, Jack Cox ve *Quaderni Storici* hakemlerine yorumları için teşekkür borçluyum.

1 M. Zimmermann (der.), *Zwischen Erziehung und Vernichtung: Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts* (Stuttgart: Steiner, 2007); I.-K. Patrut ve H. Uerlings (der.), *"Zigeuner" und Nation: Repräsentation, Inklusion, Exklusion* (Frankfurt am Main: Lang, 2008); B.C. Schär ve B. Ziegler (der.), *Antiziganismus in der Schweiz und in Europa: Geschichte, Kontinuitäten und Reflexionen* (Zürich: Chronos, 2014).

2 Fransa'daki durum için bkz. I. About, "Underclass Gypsies: An Historical Approach on Categorisation and Exclusion in France, in the Nineteenth and the Twentieth Centuries", M. Stewart (der.), *The Gypsy 'Menace': Populism and the New Anti-Gypsy Politics* (Londra: C. Hurst & Co., 2012), s. 95-114

3 J.-M. Berlière, C. Denys, D. Kalifa ve V. Milliot (der.), *Métiers de police: Être policiers en Europe, XVIIIe-XXe siècle* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes), 2008; *Revue d'histoire des sciences humaines* Histoire des savoirs policiers en Europe (XVIIIe-XXe siècles) özel dosyası, V. Denis (ed.), 19/2 (2008); C. Denys (der.), *Circulations policières, 1750-1914* (Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2012).

4 A. Cottaar, L. Lucassen ve W. Willems, "Justice or Injustice? A Survey of Government Policy towards Gypsies and Caravans Dwellers in Western Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Immigrants & Minorities* 11, 1 (1992); s. 42-62; L. Lucassen, "Between Hobbes and Locke: Gypsies and the Limits of the Modernization Paradigm," *Social History* 33/4 (2008): s. 423-441

5 Doğu Avrupa için bkz. C. Donert, "Der 'internationale Zigeuner' in der Tschechoslowakei: Eine transnationale Geschichte der Grenzkontrolle, 1918-1938", C. Duhamelle, A. Kossert ve B. Struck (der), *Grenzregionen: Ein europäischer Vergleich vom 18. bis 20. Jahrhundert* (Frankfurt am Main: Campus, 2007), s. 295-314; M. Weigl, "'Für die öffentliche Sicherheit': Zur Genese der antiziganistischen Norm in Österreich zwischen 1918 und 1938," yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Viyana Üniversitesi, 2012.

6 Buraya kadar olan dönem için bkz. C. Holmes, "The German Gypsy Question, 1904-1906", K. Lunn (der.), *Hosts, Immigrants and Minorities: Historical Responses to Newcomers in British Society, 1870-1914* (New York: St. Martin's Press, 1980), s. 134-159; L. Lucassen, *"En men noemde hen zigeuners": De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland, 1750-1944* (Amsterdam: Stichting beheer IISG u.a., 1990); M. Bonillo, *"Zigeunerpolitik" im deutschen Kaiserreich, 1871-1918* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001); F. Nézer, *La Sûreté publique belge face aux Tsiganes étrangers (1858-1914)* (Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain, 2011); J. Illuzzi, "Negotiating the 'State of Exception': Gypsies' Encounter with the Judiciary in Germany and Italy, 1860-1914", *Social History* 35/4 (2010): s. 418-438; J. Illuzzi, *Gypsies in Germany and Italy, 1861-1914: Lives Outside the Law* (New York: Palgrave Macmillan), 2014.

7 F. Egger, "Der Bundesstaat und die fremden Zigeuner in der Zeit von 1848 bis 1914", *Studien und Quellen* 8 (1982): s. 49-74.

8 I. About, "De la libre circulation au contrôle permanent: Les autorités françaises face aux mobilités tsiganes transfrontalières, 1860-1930", *Cultures & Conflits* 76 (2010): s. 15-37.

9 M. Deflem, *Policing World Society: Historical Foundations of International Police Cooperation* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2002); J. Jäger, *Verfolgung durch Verwaltung: Internationales Verbrechen und internationale Polizeikooperation, 1880-1933* (Konstanz: UVK-Verl.-Ges., 2006).

10 Karş. Z. Barany, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2002)

11 Özellikle karş. M. Gharaati, *Zigeunerverfolgung in Deutschland mit besonderer berücksichtigung der Zeit zwischen 1918-1945* (Marburg: Tectum, 1996); T. Huonker, R. Ludi, vd., *Roma, Sintis et Yéniches: La "politique tsigane" suisse à l'époque du national-socialisme* (Lausanne: Éd. Page deux, 2009); E. Filhol, *Le contrôle des Tsiganes en France (1912-1969)* (Paris: Éd. Karthala, 2013).

12 1912 kanunu oylanırken Fransa'da ikamet eden Roman ailelerin büyük bölümünün yerleşik olduğu tahmin edildiğini belirtmekte fayda var. Karş. C. Delclitte, "La catégorie "nomade" dans la loi de 1912", *Hommes & migrations* 188-189 (1995): s. 23-30; E. Filhol, "La loi de 1912 sur la circulation des 'nomades' (Tsiganes) en France", *Revue europeenne des migrations internationales* 23/2 (2007): s. 135-158.

13 Bkz. R. Hehemann, *Die "Bekämpfung des Zigeunerunwesens" im Wilhelminischen Deutschland und in der Weimarer Republik, 1871-1933* (Frankfurt am Main: Haag + Herchen, 1987); Bonillo, *"Zigeunerpolitik" im deutschen Kaiserreich.*

14 Belçika Ulusal Arşivi (AGR) 1126, tebliğ, tarihsiz [1926], 3 s., "Exposé des critiques que soulève le projet de traité d'établissement entre le Reich et la Belgique", tarihsiz [1926], 10 s.

15 D. Karanikas, *Das bayerische Zigeuner- und Arbeitsscheuengesetz vom 16. Juli 1926* (Leipzig: Frommhold & Wendler, 1931) Karş. Hehemann, *Die "Bekämpfung des Zigeunerunwesens."*

16 Fransız Ulusal Arşivi, 19940494/111, Dosya 6270: 22 Ocak 1925 tarihli belge, "Nomades étrangers"; 7 Temmuz 1926 tarihli kararname, "Règlement d'administration publique de la loi du 16 juillet 1912 sur l'exercice des professions ambulantes et la réglementation de la circulation des nomades"; 26 Şubat 1930 tarihli genelge, "Interdiction de laisser les nomades étrangers pénétrer en France."

17 Nancy Meurthe-et Moselle Nancy Arşivi (bundan sonra AD MM), 1687W158, 26 Şubat 1930 tarihli muhtıra, "Nomades étrangers."

18 AGR 995; AGR 1272, Dosya 76 C 3, "Incidents survenus le 5 août et le 20 septembre 1931 à l'occasion du refoulement de nomades à la frontière de France. Arrangement intervenu entre la Belgique et la France au sujet du refoulement des nomades."

19 "Histoire de Bohémiens", *Le Rappel*, 20 Eylül 1931.

20 AGR 1272, Dışişleri Bakanı'na gönderilmiş 28 Ekim 1931 tarihli mektup, "Enquête relative à l'incident survenu le 20 septembre 1931 lors du refoulement des nomades à la frontière de France", 26 Ekim 1931, 4 s.

21 Özellikle bkz. "L'expulsion platonique des indésirables. Quand mettre-t-on fin aux ridicules et sinistres tours de passe-passe que se jouent aux frontières du pays, gendarmes belges et étrangers? La nécessité d'une réglementation internationale", *Le Matin*, 19 Mayıs 1931; J. Perrigault, "Les compagnons de la belle-étoile: Ruses et persévérance des nomades étrangers en France", *Le Matin*, 20 Temmuz 1932

22 AGR 1272, polis raporu, 6 Kasım 1931

23 A. Rodet, "Une conférence internationale à Feignies", *Grand écho du Nord de la France*, 14 Kasım 1931.

24 Fransız İçişleri Bakanlığı'nın iki savaş arası döneme ait polis arşivinin dağılmış ve kısmen tahribata uğramış olması yüzünden Fransız arşivlerinde bu konuya ilişkin bilgiler bütüncül değildir: Birtakım genel nitelikli metinlere Pierrefitte-sur-Seine'deki Ulusal Arşiv'de (bundan sonra AN) rastlanmaktadır. Belgelerin büyük çoğunluğu ise Belçika Ulusal Arşivi ile (AGR) ile Lüksemburg Ulusal Arşivi'nde (bundan sonra ANL) bulunmaktadır.

25 ANL, J 61-18.

26 ANL, J 61-18.

27 AGR 1272

28 AGR 1010, Emniyet Teşkilatı'nın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup, 4 Şubat 1933.

29 AGR 1011, Paul Blocteur'ün milletvekili Alfred Amelot'nun sorusuna verdiği yanıt, 14 Aralık 1937; bu belgelerin bir kısmı AGR 1012'de de bulunmaktadır.

30 "Les nomades", *Le Soir*, 4 Ocak 1933.

31 AGR 1010: "Exploits de romanichels", *Le Soir*, 26 Ağustos 1932; AGR 1012, Malines (Mechelen) polis raporu, 7 Eylül 1932.

32 AGR 1013, jandarma raporu, 18 Ekim 1933.

33 AGR 1013, Emniyet Müdürünün 9 ve 10 Eylül 1933 tarihli mektupları

34 AGR 1013, 13 Aralık 1933 tarihli belge, "Nomades à Ypres."

35 Bkz. S. Milton, "Vorstufe zur Vernichtung: Die Zigeunerlager nach 1933", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 43, 1 (1995): s. 115-130.

36 AGR 1014, 9 Mayıs 1934 tarihli mektup.

37 AGR 1014, adli polis raporu, 9 Mart 1934

38 "Zwischenfall mit Zigeunern an der deutsch-dänischen Grenze: Dänemark und Norwegen verbieten die Einreise", *Volkischer Beobachter*, 24 Ocak 1934), "Unwanted Gipsies", *Belfast Telegraph*, 30 Ocak 1934

39 AGR 1014, 8 Ekim 1936 tarihli belge.

40 "Un peuple sans pays: D'où vient la tribu errante des Romanichels? Il semble qu'ils soient vraiment de purs Aryens", *La Dernière Heure*, 26 Ağustos 1933; "Tribus errantes: Plus d'un million de Romanis vivent encore dans les continents qui cherchent vainement à les éliminer," *Journal de Bruges*, 29 Ağustos 1935; "La police des nomades", *Le Soir*, 11 January 1938; "Tziganes: Qui sont-ils? D'où viennent-ils?" *La Libre Belgique*, 23 Mart 1938.

41 AGR 995, Dosya 72 C / Anderlues, "Modeste-Karoli et consorts"; 24 Ekim 1935 tarihli mektup, Charleroi Savcısı.

42 AGR 1274.

43 H. Asséo, "L'invention des 'nomades' en Europe au XXe siècle et la nationalisation impossible des Tsiganes", G. Noiriel (der.), *L'identification des personnes: Genèse d'un travail d'État* içinde, Paris: Belin, 2007, s. 161-180.

44 M. Block, *Zigeuner, ihr leben und ihre seele*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1936; *Moeurs et coutumes des Tziganes*, çev. J. Marty. Paris: Payot, 1936; *Gypsies, Their Life and Their Customs*, çev. B. Kuczynski ve D. Taylor (Londra: Methuen, 1938).

45 Block'a ilişkin bkz. J.S. Hohmann, "'Auch der Andere sagt uns, wer wir sind': Leben und Arbeiten Martin Blocks", J.S. Hohmann (der.), Martin Block, *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner: Versuch einer monographischen Darstellung* içinde (Frankfurt am Main ve New York: P. Lang, 1991), s. 175-227; S. Milton, "'Gypsies' as Social Outsiders in Nazi Germany", R. Gellately ve N. Stoltzfus (der.), *Social Outsiders in Nazi Germany* içinde (Princeton: Princeton University Press, 2001), s. 212-232; S. Becker, "Eine Fotodokumentation zur materiellen Kultur Rumäniens des Tsiganologen Martin Block (1891-1972)", Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 108/4 (2005): s. 383-406.

46 Block, *Gypsies*, s. 11-12.

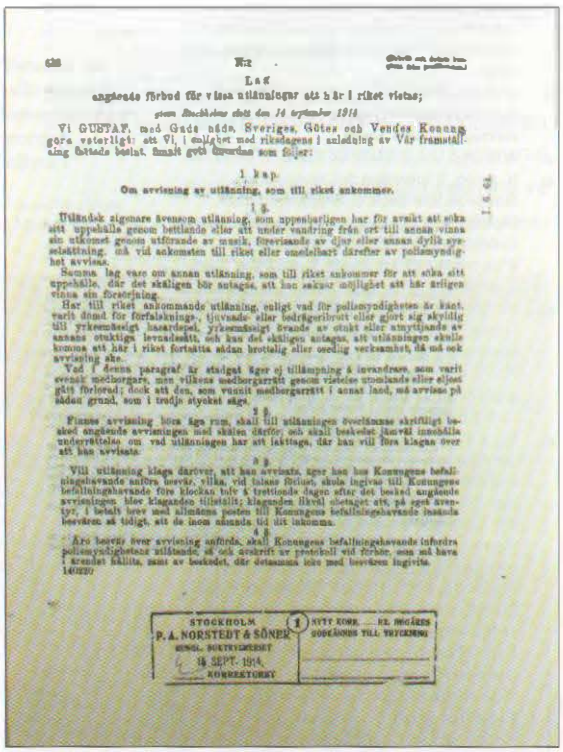
47 Bkz. J. Gotovitch, "Quelques données relatives à l'extermination des Tsiganes de Belgique", *Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre mondiale* 4 (1976): s. 161-180; S.L. Fogg, "'They Are Undesirables': Local and National Responses to Gypsies during World War II", *French Historical Studies* 31/2 (2008): s. 327-358; E. Filhol ve M.-C. Hubert, *Les Tsiganes en France: Un sort à part, 1939-1946* (Paris: Perrin, 2009).

48 R. Ludi, "Swiss Policy towards Roma and Sinti Refugees from National Socialism: Defensive Walls instead of Asylum", D. Kenrick (der.), *The Gypsies during the Second World War: The Final Chapter* içinde (Hartfield: University of Hertfordshire Press, 2006), s. 119-132.

ROMANLARA KARŞI İSKANDİNAV GÖÇ YASAKLARI: SAİKLERİ VE SONUÇLARI

LUDVIG WIKLANDER

Bu makalenin yanıtlamaya çalışacağı sorulardan biri, İskandinav ülkelerindeki göç yasaklarının, ırkı biyolojik bir olgu addeden ırk yasaları mı, yoksa "Çingeneler"in de herhangi bir toplumsal kategori olarak dahil edildiği yabancı serserilere karşı yürütülen bir sosyal politika mı olarak görülmesi gerektiğidir. Söz konusu yasaların fiili sonuçları da incelenerek İsveç, Danimarka ve Norveç arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Lag
angående förbud för vissa utlänningar att här i riket vistas;
given Stockholms slott den 16 september 1914

Vi GUSTAF, med Guds nåde, Sveriges, Götes och Vendes Konung, göra veterligt: att Vi, i enlighet med riksdagens i anledning av Vår framställning härtill gjorda beslut, funnit gott förordna som följer:

1 kap.
Om avvisning av utlänning, som till riket ankommer.

1 §.
Utlänsk tigenare svensom utlänning, som uppenbarligen har för avsikt att söka sitt uppehälle genom bettlande eller att under vandring från ort till annan vinna sin utkomst genom utförande av musik, föreställande av djur eller annan dylik sysselsättning, må vid ankomsten till riket eller omedelbart därefter av polismyndighet avvisas.

Samma lag vare om annan utlänning, som till riket ankommer för att söka sitt uppehälle, där det skäligen bör antagas, att han saknar möjlighet att här ärligen vinna sin försörjning.

Har till riket anhommande utlänning, enligt vad för polismyndigheten är känt, varit dömd för förfalskning, tjuvnad eller bedrägeribrott eller gjort sig skyldig till yrkesmässigt hasardspel, yrkesmässigt svande av utskt eller utnyttjande av annans otuktiga levnadssätt, och kan det skäligen antagas, att utlänningen skulle komma att här i riket fortsätta sådan brottslig eller osedlig verksamhet, må ock avvisning ske.

Vad i denna paragraf är stadgat äger ej tillämpning å invandrare, som varit svensk medborgare, men vilkens medborgarrätt genom vistelse utomlands eller eljest gått förlorad; dock att den, som vunnit medborgarrätt i annat land, må avvisas på sådan grund, som i tredje stycket sägs.

2 §.
Finnes avvisning böra äga rum, skall till utlänningen överlämnas skriftligt beslut angående avvisningen med skälen därför; och skall beslutet, innevid innehålla underrättelse om vad utlänningen har att iakttaga, där han vill föra klagan över att han avvisats.

3 §.
Vill utlänning klaga däröver, att han avvisats, äger han hos Konungens befallningshavande anföra besvär, vilka, vid talans förlust, skola ingivas till Konungens befallningshavande före klockan tolv å trettionde dagen efter det beslut angående avvisningen, hvarmed klagandens ärende slutligt avgjorts att, på eget ansvar, i belagt brev med allmänna posten till Konungens befallningshavande insända besvären så tidigt, att de inom utsatta tid dit inkomma.

Är besvär över avvisning anförda, skall Konungens befallningshavande införda polismyndighetens utlåtande, så ock avskrift av protokoll vid förhör, som må hava i ärendet hållits, samt av beslutet, där detsamma icke med besvären ingivits.
140220

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNER
KONGL. BOKTRYCKERIET
16 SEPT. 1914.
KONUNGSTORGET

1914 İsveç göç yasası.

Svensk författningssamling 1914:196.

ÇEVİRİ: EMRE AKIN PİLGİR

"Yaşamlarını dilenerek veya müzik gösterileri yapmak, hayvan vb. sergilemek üzere bir yerden bir yere gezinerek kazanmak niyetini taşıdıkları aşikâr olan yabancı Çingeneler ve diğer yabancılar, ülkeye giriş yaptıkları anda veya hemen sonrasında polis tarafından kendi ülkelerine iade edilmelidirler."[1]

Bu hüküm 1914 tarihli İsveç göç yasasının ilk maddesindendir. 20. yüzyıl boyunca benzeri yasalar İsveç'e komşu Kuzey ülkelerinde de (Danimarka, Norveç ve Finlandiya) mevcuttu ve 1950'lere dek değişmeksizin yürürlükte kalmıştı. Öyle görünüyor ki, İskandinav ülkeleri Kıta Avrupa'sında Roman soykırımının (*Porajmos*) gerçekleşmekte olduğu sırada, Roman göçmenleri hedef alan ırk yasalarına sahipti; ancak bunların illa ırk yasası olması amaçlanmış olmayabilir. İskandinav tarihi boyunca Roman halkının ve benzer toplulukların salt bir sosyoekonomik grup mu (serseriler), yoksa etnik bir grup/ırk mı olduğu üzerine farklı yorumlar yapılagelmiştir.[2] Dolayısıyla, yukarıda alıntılanan yasayla basitçe, gerek ekonomik gerek ahlaki anlamda hakir görülen faaliyetlerden "müzik gösterileri yapmak, hayvan vb. sergilemek" niyetindeki yabancı serserilerin göçünü frenlemek hedeflenmiş olabilir. "Çingene" tabirinin yasaya dahil edilmesindeki sebep de böylelikle, her ne kadar özünde ırkçıysa da, "Çingenelerin" bu işlerle meşgul olduğu düşüncesi olmalıdır. Nitekim bu makalenin yanıtlamaya çalışacağı sorulardan biri, İskandinav ülkelerindeki göç yasaklarının, ırkı biyolojik bir olgu addeden ırk yasaları mı, yoksa "Çingeneler"in de herhangi bir toplumsal kategori olarak dahil edildiği yabancı serserilere karşı yürütülen bir sosyal politika mı olarak görülmesi gerektiğidir.

Söz konusu yasaların fiili sonuçlarını da inceleyecek olan bu makalede İsveç, Danimarka ve Norveç arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Önemli bir husus, Nazilerin Romanlara ve Sintilere yaptığı soykırımın İskandinav göç rejimlerini etkileyip etkilemediğidir.[3] Nazi döneminde Kuzey ülkelerinin sınırlarından geri çevrilen bir Roman göçmen akını olmuş mudur? Bu sorular mevcut çalışmalarda yer yer ele alınmışsa da karşılaştırmalı bir bakış açısı benimsenmemiştir.[4] Burada karşılaştırmalı bir yaklaşımın yanı sıra İsveç'e dair yeni bulgular sunulacak, bu bulgular Norveç ve Danimarka'da yaşananlara da taze bir ışık tutacaktır.

KUZEY ÜLKELERİNDE ROMANLARA YÖNELİK GÖÇ YASAKLARININ YASALAŞMASI VE İPTALİ

19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, I. Dünya Savaşı'na dek Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğu (önemli bir istisna olarak Rusya hariç) pasaport

düzenlemelerini kaldırdı ve böylelikle Avrupa'da bir serbest hareket dönemi tesis etti. Aşağı yukarı aynı dönemde (1840'lardan 1860'lara kadar), ileride Romanya'yı oluşturacak Eflak ve Boğdan Prenslikleri serflik ile köleliği kaldırarak fakir Roman nüfusu azat etti. Birbirine paralel bu iki gelişme, daha yoksul durumdaki Doğu Avrupa'dan daha müreffeh Batı Avrupa'ya yönelen bir Roman göçmen dalgası yarattı. Bu göç dalgası sayısal olarak çok da büyük değildi ama geçmişe nazaran önemli bir değişime tekabül ediyordu.[5]

İskandinav göç yasakları tam da bu tarihsel bağlam içinde anlamlandırılmalıdır. Danimarka 1875'te çıkardığı göç yasasıyla bu yasakları koyan ilk ülkeydi ve "Çingene maddesi" bakımından İsveç'in 1914 tarihli yasasındakine benzer ifadelere başvuruyordu.[6] Norveç'te ise daha tedrici bir süreç yaşanmış, buradaki göç yasası muhtemelen Romanları da etkileyecek şekilde serserilere yönelik olarak 1902'de çıkarılmıştı. Bizzat yasa metninden ziyade sadece gerekçesinde de olsa, ilk kez 1915 tarihli yeni göç yasasında Romanlardan (*sigøynere*) açıkça bahsedilmekteydi. *Sigøynere* ifadesi 1927'de yasa metnine de dahil edilecekti.[7] Göç yasaklarını ilk olarak Danimarka'nın, ardından İsveç'in ve son olarak da Norveç'in yürürlüğe sokması, muhtemelen bu üç ülkenin Romanya'ya göre coğrafi konumlarından ileri geliyordu. Romanya'dan gelen Roman göçmenlerin kayda değer bir sayıyla Norveç'e varmaları, Danimarka'ya varmalarından bir yirmi-otuz yıl daha uzun sürmüş olmalıdır. Burada bir domino etkisinden de bahsetmek mümkün: Bir ülke Roman göçmenlere karşı bir yasak çıkardığında, sınır dışı ettiği veya geri çevirdiği bu göçmenler komşusu olan ülkeye gitmiş, dolayısıyla komşu ülke de yasak koymaya daha meyilli olmuştur.

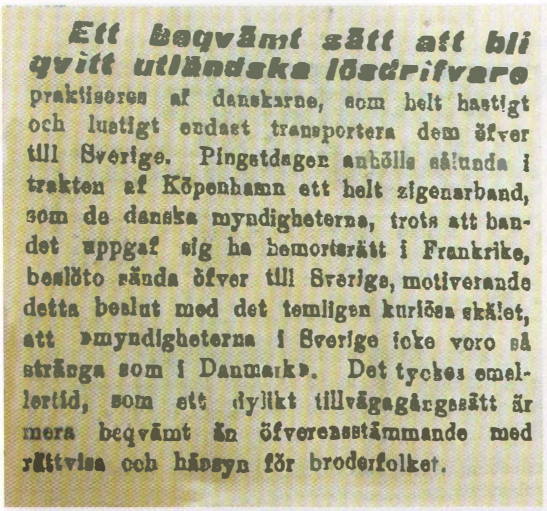
İsveç ve Danimarka'da bu yasakların hızla unutulup gittiği söylenebilir; söz konusu "Çingene maddeleri"ne en geç 1930'larda, fakat muhtemelen daha erken, I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda başvurulmaz oldu. Bu iki ülkede yasakların kalkması herhangi bir eylem yahut tartışma sonucunda değil, göç yasalarının topyekûn modernleştirilmesi sürecinde gerçekleşti. Danimarka göç yasası, ülkenin mevzuatında Birleşmiş Milletler'in insan haklarına ilişkin ilkelerini kılavuz olarak benimsemesiyle 1953'te dönüşüme uğradı,[8] İsveç'in tüm göç mevzuatı ise 1954'te tadil edildi. Romanlara yönelik göç yasakları da muhtemelen yeni tesis edilen Kuzey ülkeleri ortak pazarına (bu ülkeler arasında serbest göçe imkân tanır) uyum çerçevesinde kaldırıldı.[9]

Öte yandan, yasağın kalkması Norveç'te farklı işledi; burada "Çingene maddesi"nin 1920'lerde vatandaşlıktan çıkarılıp sınır dışı edilmiş bir Roman topluluğuna mensup bir şahsa karşı, 1956 gibi geç bir tarihte bile uygulandığı görülmektedir. Norveç göç yasakları 1956'nın ilerleyen zamanlarında kaldırılmıştı kaldırılmasına ama, çıkarılan yeni göç yasası zımnen Romanları hedef alan, serserilere ilişkin hükümler barındırmaktaydı. 1956'daki mevzuat değişikliğinden sonra bile Norveç devletinin, 20. yüzyılın başlarından beri Norveç vatandaşı olduğunu iddia eden Romanları sınır dışı etmesiyle neticelenen davalar 1972'ye kadar açılmaya devam etti.[10] Dolayısıyla, Norveç'in 1920'li yıllarda yaklaşık yüz Roman vatandaşını sınır dışı etmesinin ve akabinde getirdiği göç yasağının yankıları savaş sonrası dönemde uzun süre varlığını korudu.

Norveç göç yasaklarının kaldırılması İsveç ve Danimarka'daki gelişmelerle aynı çizgiyi takip etmiş gibidir. Yine de sorulması gereken, bu yasakların neden çıkarıldığı sorusudur. Romanlar neden o denli büyük bir tehdit addedilmiştir ki, tek başına serserilige karşı düzenlemeler yetersiz bulunmuştur?

BİR IRK YASASI MI, IRKÇI BİR ANLAYIŞA DAYALI BİR YASA MI? İSVEÇ ÖRNEĞİ

Bir ırk yasası ile ırkçı bir anlayışa dayalı bir yasa arasındaki fark ne olabilir? İlki kasıtlı olarak bir "ırk"ın tüm mensuplarına yöneltilmiş ve "ırklar"ın karışımını tehlike addeden bir dünya anlayışına sahip olmalıdır. Irkçı bir anlayışa dayalı yasalar ise, mantığını ırksal/etnik kalıpyargılardan alan, ancak yasa koyucuların bunun farkında olmadığı yasalardır. Onlara göre yasa belli türden bir davranışa karşı çıkarılmıştır (her ne kadar bu davranış bazen belli bir ırkta/etnik grupta orantısız miktarda var imiş gibi algılanırsa da). İsveç örneğinin farklılığı şöyle ifade edilebilir: İsveçli yasa koyucular "Çingeneleri" müstakil bir ırk olarak mı, yoksa bir toplumsal kategori, bir yaşam biçimi olarak mı görmüşlerdir? Bu soruyu bir diğeri izleyecektir: 1914 İsveç göç yasasının altında yatan amaç her bir Roman bireyin mi İsveç'e girişini yasaklamaktı, yoksa sadece basmakalıp göçebe "Çingene hayatı" süren Romanların mı?

Ett beqvämt sätt att bli qvitt utländska lösdrifvare

praktiseras af danskarne, som helt hastigt och lustigt endast transportera dem öfver till Sverige. Pingstdagen anhöllo nämligen i trakten af Köpenhamn ett helt zigenarband, som de danska myndigheterna, trots att bandet uppgaf sig ha bemorerätt i Frankrike, beslöto sända öfver till Sverige, motiverande detta beslut med det temligen kuriösa skälet, att »myndigheterna i Sverige icke voro så stränga som i Danmark». Det tyckes emellertid, som ett dylikt tillvägagångssätt är mera beqvämt än öfverensstämmande med rättvisa och hänsyn för broderfolket.

24 Mayıs 1902 tarihli *Aftonbladet* gazetesinden "Yabancı Dilencilerden Kurtulmanın Kolay Bir Yolu" başlıklı bir haber. Haberde Danimarka, "İsveç yetkilileri Danimarka'dakiler kadar katı olmadığı için" Romanları İsveç'e sürmekle suçlanıyor.

İsveç'te yeni bir göç yasasının çıkarılması süreci, ulusalcı ve korumacı görüşe sahip bir milletvekili olan Pehr Lithander'in İsveç parlamentosuna 1906'da verdiği teklifle başladı. Lithander'e göre, başta Rusya'dan gelen Yahudiler olmak üzere doğudan gelenler İsveç'e göç ederken, İsveçliler de Amerika Birleşik Devletleri'ne göçüyordu. Ayrıca Roman göçmenlerden de endişe duyuyor, Almanya ile Danimarka'nın Roman vatandaşları ile göçmenleri henüz herhangi bir göç yasağının olmadığı İsveç'e sevk ettiğinden bahsediyordu. 1907'de parlamento Lithander'in teklifini kabul etti ve yasa çalışmalarına başlandı.[11]

Kapsamlı bir yasa teklifi ilk olarak 1913'te sunuldu. Bu bazı ufak değişikliklerle Ağustos 1914'te parlamento tarafından kabul edilen aynı teklif olacaktı. 1913 tarihli teklif hükümetin Romanlara dair görüşlerini epey ortaya koymakta, hata bunu teklifte bahsi geçen diğer herhangi bir etnik gruptan daha fazla yapmaktaydı. Hükümet 1907 ila 1911 yılları arasında İsveç'in yirmi beş yerel yönetiminden (*länsstyrelser*) görüşler toplamış, bunların on dördü Romanlardan istenmeyen bir grup olarak bahsetmiş, ama yalnızca ikisi meseleyi bilhassa vurgulamıştı (Halland ile Östergötland).[12] Ancak ilginç olan, birçok yerel yönetim yetkilisinin Romanları bir ırk veya etnik bir gruptan ziyade bir meslek addetmiş olmasıydı. Örneğin, yerel yönetimlerin farklı görüşlerini özetlemekle görevlendirilmiş olan Ulusal Ticaret Kurulu (*Kommerskollegium*) teklif edilen göç yasağıyla ilgili şu yorumlarda bulunuyordu:

Zigenarna få nej även av Norge.

STATSLÖSA, EJ FLYKTINGAR – INTET LAND TAR EMOT DEM.

De hemlösa zigenarna som jagas från land till land.

Var skola de 68 zigenarna slutligen få en fristad, som nu jagas från land till land och överallt mötas av förbud mot att stanna? I ett par månader

ja vara på vakt mot dem vid sina gränser och betacka sig för visiten.

Dåliga tider även för zigenare.

Czardas-Karoli ailelerinin akıbeti İsveç basınında yankı bulmuştu. Kaynağı belirsiz bu haber ailelerin çektiği acıları paylaşıyor ama, İsveç yetkililerinin duruma müdahalede bulunması gerektiğini de savunmuyor. Haberin başlığı da İsveç'in edilgen ruh halini pek iyi yansıtır: "Yurtsuz Çingeneler Ülkeden Ülkeye Kovalanıyor"

"Ulusal Ticaret Kurulu tarafından görüşleri alınan yetkililerden bir kısmı bu göçmenlerle ilgili daha katı olağanüstü yasalar çıkarılmasını önermiş, hatta içlerinden biri (Hallands län) laternacılar, Çingeneler, oduncular, seyyar satıcılar ve benzerleri gibi, meslekleri onları 'yerleşik olmaktan alıkoyan' tüm yabancılara karşı topyekûn bir göç yasağı getirilmesi gerektiğini öne sürmüştür."[13]

Burada "Çingeneler" her şeyden önce, algılanan göçebelik unsurunun yasağın meşru kılınmasında hayati bir rol oynadığı toplumsal bir olgu addedilmektedir. Ancak bu görüş, Kamu İşleri Bakanı (*civilminister*) Kont Hamilton'ın temsil ettiği hükümet yasa tasarısı teklifinde bulunduğunda değişti. Hamilton'ın teklifinde Romanlar farklı bir bağlama yerleştirilmişti; İsveç'te mevcut olan değişik etnik gruplarla ilgili bölüme, yani ırksal/etnik bir bağlama. Bu bölümde yaklaşık on etnik gruptan bahsediliyordu, ancak Romanlara diğer grupların toplamına ayrıldığından daha fazla yer ayrılmıştı: Hamilton teklif edilen göç yasağını açıklama zorunluluğu duymuştu belli ki.[14]

Peki Hamilton neyi savunuyordu? Bunun yabancı Romanlarla, hatta göçebelikle pek ilgisi olmaması biraz şaşırtıcıdır. Aksine Hamilton'un üç sayfalık beyanatı, yerli *Resande-folket*[15] ("İsveç göçebeleri") ile sebep oldukları ahlaki yozlaşmaya ve dehşete odaklanıyordu. Dolayısıyla göç yasağının varoluş sebebi ülke içi *Resande* meselesiydi. Bu meselenin yabancı Romanlarla nasıl ilişkili olduğu Hamilton tarafından şu sözlerle açıklanıyordu:

"*Tattare*'ye [*Resande*] ve davranışlarına has bu özellik, özünde, topraklarımıza giren saf ırk yabancı Çingeneler için de geçerli olmalıdır; ikinci grubun [saf ırk Çingeneler], vasıfları ve yaşam biçimlerinden dolayı intizamlı bir topluma mensup olmaya *Tattare*'den daha az yatkın oldukları da makul bir varsayımdır."[16]

O dönemde *Resande*'nin İsveçliler ile Romanların melezi olduğuna dair bir inanış hâkimdi.[17] Bundan dolayı, Hamilton'un yabancı Romanları sorun yaratmakla hiçbir zaman suçlamamış olmasının ve bu tür göçlerin şiddetli bir şekilde artmasının bir mantığı vardır.[18] Bunun arkasında iki grubu tek bir soruna dönüştüren, ırkı biyolojik bir olgu addeden bir dünya görüşü yatıyordu.

Hamilton'ın 1913'teki yasa teklifi parlamentodan destek göremedi, ne var ki bunun Roman göçmenlere dair hükümlerle hiçbir ilgisi yoktu. Aslında, teklifi izleyen parlamento tartışmaları sırasında Romanların bahsinin geçtiği tek an, Mauritz Hellberg'in (1928'de liberal partinin lideri olacaktı) bir şahsın sekiz gün boyunca yaşamını idame ettirecek parası olması halinde ülkeye kabul edileceğine ilişkin hükmü sorguladığı zamandı. Hellberg bu olasılığın ortadan kaldırılmasını istemişti, çünkü Roman grupların ülkeye girmelerine yol açacağından endişe duyuyordu. Bir yıl sonra I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde yasama sürecine hemen hız verildi ve Hamilton'ın teklifi 5 Ağustos 1914'te oylanarak yasalaştı. O gün yasa parlamentoda kelimesi kelimesine sesli olarak okundu. Dolayısıyla Roman göçüyle ilgili yasa hükümleri o gün parlamentoda olan herkes tarafından bilinmekteydi.[19]

UYGULAMADA İSKANDİNAV GÖÇ YASAKLARI

Yasakların koyulduğu dönemde Kuzey ülkelerine yönelik fiili Roman göçü yok denecek kadar az olduğundan ve Roman göçmenler hiçbir zaman herhangi bir suçla itham edilmediğinden, yasakların yürürlükte olduğu dönemin halet-i ruhiyesini tarif etmek için "Romanofobi" (*Romaphobia*) yerinde bir tabir olacaktır. Her ne kadar günümüz akademik çevrelerinde "Çingene karşıtlığı" (*antiziganism*) Romanlara yönelik önyargıları ve ırkçılığı tanımlamakta daha yaygınca kullanılan bir terimse de, bu makale bağlamında Romanofobi tabirine başvurmak daha doğru olacaktır. Zira "fobi" burada verilen örneklerle tam tamına örtüşmektedir. Romanofobinin kendini nasıl gösterdiği, 20. yüzyılın başlarından iki Roman ailesine dair iki vakada izlenebilir.

İlk örnek çoğunluğunu Czardas ve Karoli ailelerinin oluşturduğu bir grupla ilgilidir. Grup 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında tüm Avrupa'yı gezmiş, ancak esas mekânları Norveç olagelmişti (her ne kadar grubun genç fertlerinden bazıları İsveç'te doğmuş idiyse de). Norveç'te 1915 yılında ilk göç yasası çıkarıldıktan sonra, ülkeyi terk etmeleri için grup üzerindeki baskı yoğunlaştı. Ancak grup ülkedeki Katolik Kilisesi'nce çıkarılan doğum belgeleri sayesinde Norveç pasaportları alarak sınır dışı edilmekten kurtulmayı başardı. Ne var ki 1925'te Norveç Adalet Bakanlığı Katolik Kilisesi'ni –herhangi bir kovuşturma olmaksızın– sahte doğum belgeleri düzenlemekle suçlayıp pasaportları hükümsüz kıldı, ailelerin güvende oldukları dönem de böylece sona erdi. O tarihten sonra vatansız sayılacaklardı.[20]

Muhtemelen mesleklerinden dolayı 1920'lerin sonunda Norveç'i terk ettiler ve ardından yolları 1930'da İsveç-Norveç sınırına düştü. Norveç tarafından pasaportları tanınmadığı için Norveç ve İsveç arasında diplomatik bir anlaşmazlık ortaya çıktı. İsveç önce grubu Almanya'ya (İsveç'e gelmeden önce bulundukları ülke) göndermeye çalıştı, bunda başarısız olunca pasaportların kabul edilmesi için Norveç'e baskı yapmaya odaklandı. Nihayetinde Norveç Başbakanı Joan Ludwig Mowinckel duruma müdahale ederek pasaportların geçerliliğini tanıdı, bu kararından ötürü de ülkesinin ulusalcı gazetelerinin yoğun eleştirilerine maruz kaldı. Norveç hükümetini İsveç sınır polisini ihmalkârlık ve tembellikle suçlayan bir tebliğ yayınlamaya iten muhtemelen bu eleştirilerdi. Bunun üzerine Oslo'daki İsveç Elçiliği de Norveç'i kendi Roman nüfusunu başka ülkelere yığmakla suçlayan bir tebliğle karşılık verdi.[21]

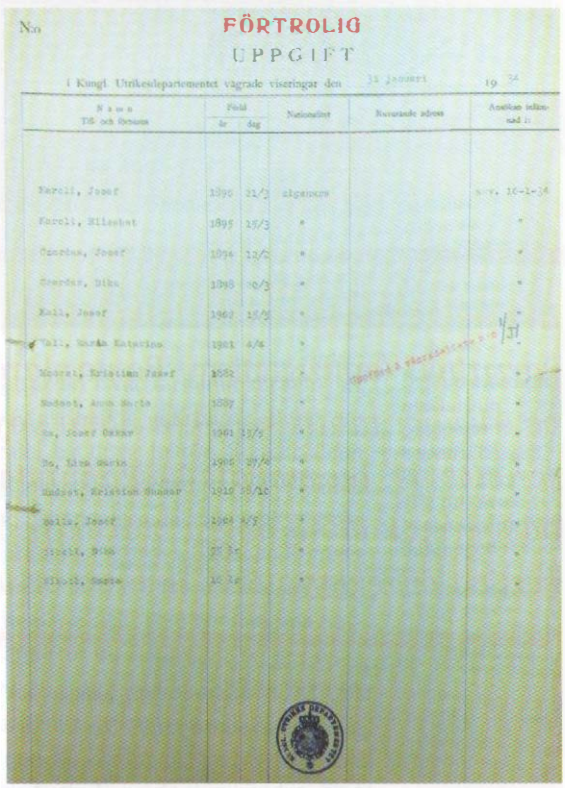
Czardas-Karoli grubu 1934 yılında Kuzey ülkelerinin göç rejimlerinde bir kez daha kargaşa yarattı. Kıta Avrupa'sına yaptıkları bir başka seyahatin ardından Norveç'e dönmek üzereyken bu sefer Almanya-Danimarka sınırında takılı kalmışlardı. Danimarkalılar grubun pasaportlarının geçerli sayılmayacağı konusunda Norveçliler tarafından evvelce uyarılmışlardı. Grup sonrasında İsveç üzerinden transit vize başvurusunda bulunmuş, ancak İsveçli bir akraba (İsveç yetkililerine göre varlıklı bir adam) İsveç'teki geçimlerini garanti etmesine rağmen başvuruları anında reddedilmişti. Czardas-Karoli grubu bu sefer Norveç'e dönmeyi hiç başaramadı. Bunun yerine Almanya'da bir kampa gönderildiler, sonrasında da Belçika'ya sürüldüler.

Grup II. Dünya Savaşı esnasında Fransa ve Belçika kamplarında esir tutuldu, birçoğunun sonu ise Auschwitz oldu. 1934 yılında Almanya-Danimarka sınırında bulunan 68 kişiden yalnızca 12'sinin savaşta hayatta kaldığı düşünülmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi, bu on iki kişiden bazıları savaşın ardından Norveç'e geçme çabalarını sürdürmüş, ancak göç yasaklarının kalkmasından sonra dahi reddedilmişlerdi.[22]

İkinci örnek vaka Deikon ailesinin başına gelenlerdir. Aile 20. yüzyılın başlarında Danimarka'da yaşıyordu ve pek çok ferdi Danimarka'da doğmuştu. 1910'da Danimarka Adalet Bakanlığı pasaportlarını vermiş, ancak bu pasaportlar 1912'de hükümsüz kılınmıştı. Danimarkalı etnolog Anders Enevig'e göre, aile 1912'ye dek Danimarka kralının şahsi himayesi altındaydı, ancak kralın o yıl hayatını kaybetmesiyle korunaklı konumlarını ve vatandaşlıklarını kaybettiler.[23]

Gerçekten de vatandaşlıkları ellerinden alındı ve 1912'de –İsveç dahil– düzinelerce başka ülke tarafından daha reddedilecek şekilde sınır dışı edildiler. Buna rağmen 1915 sonbaharında anında tekrar sınır dışı edilmek üzere İsveç topraklarına ayak bastılar. Ancak bu kez durum I. Dünya Savaşı sebebiyle değişmişti.

Göç yasaklarını ilk olarak Danimarka'nın, ardından İsveç'in ve son olarak da Norveç'in yürürlüğe sokması, muhtemelen bu üç ülkenin Romanya'ya göre coğrafi konumlarından ileri gelmiştir. Romanya'dan gelen Roman göçmenlerin kayda değer bir sayıyla Norveç'e varmaları, Danimarka'ya varmalarından bir yirmi-otuz yıl daha uzun sürmüş olmalıdır.

FÖRTROLIG
UPPGIFT

Hiçbir ülke, özellikle de Danimarka, aileye sınırlarını açmaya istekli olmadı. 1916'nın ilk yarısında Deikon ailesinin durumu bu sebeplerden dolayı İsveç'teki üç farklı kabine toplantısında resmi bir hükümet meselesi olarak tartışmaya açıldı.[24] Sonunda İsveç hükümeti Fransız hükümetini aileyi kabul etmeye ikna etti, Fransa'ya deniz yolculuğu ayar-

Czardas-Karoli aileleri 1934'ün başında sınırdan son defa geri çevrildiklerinde İsveç pasaport yetkilileri tarafından kara listeye de alınmışlardı.

Riksarkivet, Statens utlänningskommission, Passbyrån, F 2 A, c. 72.

Svensk zigenare vill rädda
zigenarna

Bir İsveç haftalık dergisinde Czardas-Karoli ailelerinin Norveç'e dönmesi için nafile çabalayan İsveçli Bay Lindgren konu edilmiş.

Her ne kadar günümüz akademik çevrelerinde "Çingene karşıtlığı" (antiziganism) Romanlara yönelik önyargıları ve ırkçılığı tanımlamakta daha yaygınca kullanılan bir terimse de, bu makale bağlamında Romanofobi tabirine başvurmak daha doğru olacaktır. Zira "fobi" burada verilen örneklerle tam tamına örtüşmektedir.

ladı. Lakin muhtemelen Skagerrack Savaşı'ndan sonra Kuzey Denizi'ndeki gerilimli ortamdan dolayı yolculuk hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bu başarısızlığın ardından İsveçli yetkililer konuya ilgilerini kaybetmiş gibiydi. Deikon ailesinin İsveçli yetkililerle bir sonraki irtibatı, 1935'te İsveç pasaportu aldıkları ve dolayısıyla İsveç vatandaşlığına geçtikleri zaman oldu.[25]

Her iki örnekte de ilginç olan, –bu dönem zarfında İskandinav ülkelerindeki Roman göçmenlerle ilgili diğer vakalarda umumiyetle olduğu gibi– sözde suç teşkil eden faaliyetlere sınır dışı etme mazareti olarak başvurulmamasıdır. Genel itibariyle, göç yasakları Norveç'te de Danimarka'da da sıkı sıkıya tatbik edilmişken, İsveç en azından 1930'larda daha az katı bir tutum benimsemiş gibidir. Fakat İsveç'in 1930'lu yıllarda Romanlara yönelik daha yumuşak tutumunun II. Dünya Savaşı'nın doruk noktasına varıldığında herhangi bir önemi olmuş mudur?

İSKANDİNAV GÖÇ YASAKLARININ PORAJMOS'A İLİŞKİN SONUÇLARI

İsveç arşivlerinde 1938 yılında İsveç yetkililerinin reddettiği vizelere bakıldığında, eski Avusturya'dan gelen pek çok Yahudinin başvurusuna rastlanacaktır. Gerçekten de İsveç hükümeti, 1938'deki Yahudi göçü karşısında öyle büyük bir yük altına girdi ki, İsviçre'nin öncülüğünde Nazileri Alman Yahudilerinin pasaportlarına "J" damgası koymaya zorladı. Böylelikle Yahudiler İsveç ile Almanya arasındaki vizesiz seyahat anlaşmasının kapsamı dışına alınabiliyordu.[26]

Bu öykünün herhangi bir şekilde Romanların, *Porajmos*'un ve Kuzey ülkelerindeki sınır polislerinin öyküsüne benzer tarafı var mıdır? Bu soruya verilecek yanıt olumsuz olmalıdır. Görünüşe göre İskandinav hükümetleri Nazi döneminde Romanların göçünü mesele etmemişti. Ne basın ne de yetkililer Roman göçlerinde bir değişim fark etmişti. 1914-1945 yılları arasında İsveç'teki geri çevirme ve sınır dışı etme vakalarının neredeyse tümünü araştırdım ve Nazi dönemi zulümleriyle ilişkilendirilebilecek bir örneğe rastlamadım.[27] Bu "noksan bulguların" bir açıklaması, yetkililerin Romanları etnik aidiyetleriyle değil ulusal aidiyetleriyle kayıtlara alması olabilir. Ancak İsveç örneğinde bu pek mümkün görünmemektedir, çünkü araştırmalarım dönem boyunca yetkililerin Romanları sınırda *zigenare* olarak kaydettiğini göstermektedir. Her halükârda sınır muhafızları Romanları sınır dışı etme hakkına hukuken sahipken, bunu saklamalarının hiçbir mantıklı izahatı yoktur. "Noksan" bir Roman sığınmacı akını için diğer bir açıklama, göç yasaklarının caydırıcı bir etki yaratmış olmasıdır, ama bu da pek doğru değildir. En azından İsveçli yetkililerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra yasağın varlığından dahi habersiz olduğu söylenebilir. Örneğin İsveç yetkilileri 1936'da "Çingene orkestrası" olarak tanımlanmış bir gruba bir senelik vize vermişti. Dahası, İsveçli bir sınır polisi Roman olarak kayda geçirilmiş bir şahsı sınır dışı ettiğin-

de gerekçesi genellikle "geçerli kimliğinin bulunmayışı"ydı.[28]

Nazi rejiminde Sinti ve Romanların vaziyeti incelendiğinde, neden Avrupa'daki Sinti ve Romanların neredeyse hiçbirinin İskandinav ülkelerine kaçmaya çalışmadığına dair bir açıklama belirir. Göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri, Roman ve Sintilerin deneyimlerinin birkaç yönden Yahudilerinkinden farklı olmasıdır. O dönemde Almanya'daki Yahudi nüfusu yaklaşık 525.000 iken (Avrupa'nın genelinde sayıları on milyona kadar çıkmaktaydı), Almanya'daki Sinti nüfusu 30.000 civarındaydı (Avrupa'nın genelindeki Roman nüfus genellikle bir milyon olarak tahmin edilmekteydi). Lakin sayılar Yahudi ve Roman/Sinti sığınmacıları arasındaki farkı açıklamada yetersiz kalmaktadır. En önemli fark Nazilerin bu farklı kitlelere yönelik algı ve muamelesindedir. Yahudi soykırımı "aşamalı bir şekilde" şiddetlenmiş, aralıksız Nazi propagandasıyla hedef gösterme ile 1940'ta Madagaskar Planı'nın akim kalmasına dek süren göç teşvikleri buna eşlik etmişti. Roman ve Sintilere karşı ise, keskin bir dönüşümün gerçekleştiği 1938'e kadar görece gevşek bir politika yürütüldü.[29]

Belki de "noksan" Sinti ve Roman sığınmacı dalgasının ardında yatan en önemli olgu, Yahudilerde olduğu gibi Nazi propagandalarında hedef gösterilmemiş olmalarıydı (örneğin Hitler tüm konuşmalarında yalnızca iki kez *zigeuners* tabirini kullanmıştı). Ayrıca Almanya'daki Romanlar ve Sintiler 1938'den önce de kamplara yerleştirilmiş iseler de, önceki dönemlerin politikalarından kesin bir kopuş henüz yaşanmamıştı, zira Weimer Cumhuriyeti'nde de benzer kamplar mevcuttu. 1939 sonbaharına dek bu kamplar toplama kampları değildi. Genellikle duvarları veya dikenli telleri yoktu, mahkûmlar çalışmak için kampı terk edebiliyordu ve gözetim her gün gelip kamptaki insanları sayan polis memurlarınca sağlanıyordu.[30]

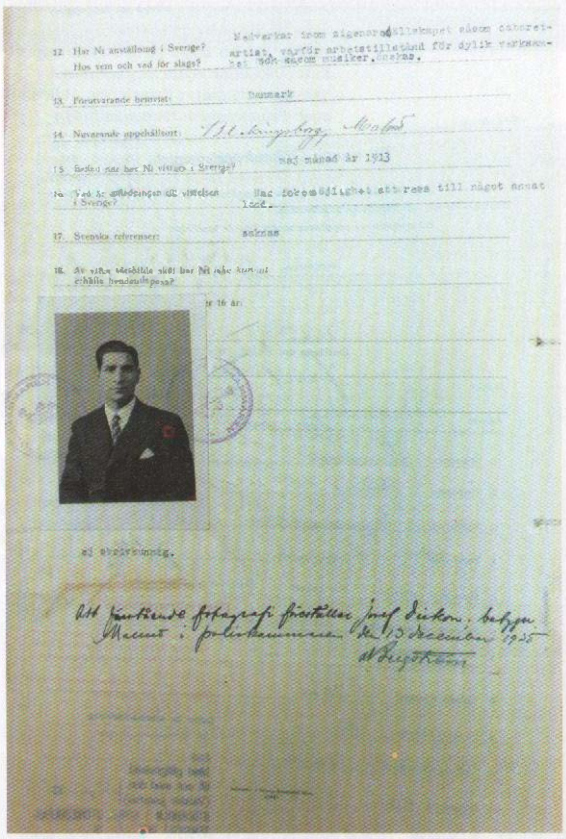
Bütün bunlar 1938-1939'da birdenbire değişti. Nisan ve Haziran 1938'de Nazi yetkilileri, çoğunun Sinti ve Roman olduğu düşünülen, "işten kaytaran" insanları toplu olarak tutukladı (sırasıyla 2000 ve 10.000 kişi). Ardından Aralık 1938'de Heinrich Himmler ilk kez *zigeuners*'ten bir ırk sorunu olarak bahsetti; öncesinde bu grup daha ziyade toplumsal çerçevede ele alınmaktaydı. Eylül 1939'da savaş patlak verdiğinde, mevcut "Çingene kampları" gerçek toplama kamplarına dönüştürüldü ve tüm "Çingeneler" tutuklandı. Böylelikle göç fırsatı pratikte kaçmış oldu. Göçün mümkün olabileceği aralık, 1938 baharı ile Eylül 1939'da savaşın başlaması arasındaki on sekiz aylık bir süreden ibaretti. Almanya'da gelecekleri olmayacağı Nazilerce 1935'te Nürnbern Yasaları'yla ilan edilen Yahudilerden farklı olarak, Romanların sistematik biçimde zulme uğraması ve bir ırk meselesi olarak hedefe alınmaları 1938'de başlamıştı.

Ayrıca, bir Roman veya Sinti 1938-1939 yıllarındaki bu on sekiz aylık süreçte neden Kuzey ülkelerinden birine gitmiş olsun ki? İskandinav refah devletlerinden, savaş sonrasındaki ekonomik genişlemeden ve Kuzey "ahlakçılığından" önceki bir dönemdi bu. O dönemde kuzeyin bu soğuk, fakir ve Alman dostu ülkelerine kıyasla göç etmenin daha cazip olacağı başka Avrupa ülkeleri mevcuttu.[31]

BİTİRİRKEN

İskandinavya'da Romanlara yönelik göç yasakları, üç ülkenin de tarihyazımında göz ardı edilmiş bir unsur olagelmiştir. Bunun sebebi muhtemelen yasakların fiili sonuçlarının sınırlı olması, bundan dolayı da sınırlı sayıda insanın etkilenmiş olmasıdır. Ancak Norveç, Czardas-Karoli ailelerini sınır dışı etmesi ve savaş sonrasında Norveç vatandaşı olduklarını iddia eden Romanlarla yaşadığı hukuki ihtilaflarla bir istisna teşkil etmektedir.

Akademik ilgi yetersiz kalmışsa da, göç yasakları son yıllarda İsveç kamuoyunda epey yankı bulmuştur. Bu yeni yaklaşım, İsveç'te 1990'ların sonunda başlayan "soykırım uyanışının" bir uzantısı olmalıdır. Başlangıçta İsveç toplumunun Yahudiler ve Naziler karşısındaki tutumuna odaklanan bu ilgi artık Romanlara yönelik muameleleri de kapsamaktadır. Genel itibariyle ulus-devlete bağlılığın insan hakları lehine azalması da (hiç değilse İsveçli aydın çevrelerde) bu yasakları İsveç tarihinin karanlık bir sayfası haline getirmiştir. Buna paralel bir diğer faktör, Romanya'dan gelmiş olup İskandinav ülkelerinde sokak köşelerinde dilencilik yaptıklarına rastlanmaya başlayan Romanlardır. Bu yeni gelişme Roman göçmenlerle ilgili yeni bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmada bir kez daha Norveç ile diğer İskandinav ülkeleri arasında, Norveç —yerel de olsa— dilenciliğe karşı yasaklar çıkardığı için bir ayrım yapmak mümkündür. Yine de yaşanan sert tartışmalarda dahi bu ülkede Romanlara karşı büsbütün bir göç yasağı getirilmesine dair bir teklif söz konusu değildir. Hiç değilse bu bakımdan tarih bir miktar ilerleme kaydetmiş gibi görünmektedir.

Deikon ailesinin oğullarının pasaport başvuru belgesi. Belgeye göre aile 1913'ten beri İsveç'te bulunuyor.

Riksarkivet, Statens utlänningskommission, F 2 A, c. 77

LUDVIG WIKLANDER
UPPSALA ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ YÜKSEK LİSANS MEZUNU

DİPNOTLAR

1 Svensk författningssamling [İsveç Kanunnamesi] 1914:196.

2 Anne Minken'in bu konudaki mükemmel doktora tezine bakınız: *Tatere i Norden før 1850: Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*, yayınlanmamış doktora tezi, Tromsö Üniversitesi, 2009.

3 Sintilerin geç ortaçağda Almanya'ya göç etmiş Romanlar olduğu düşünülmektedir, ancak pek çok açıdan farklı bir kimlik geliştirmişlerdir.

4 Buna dair iki istisna için bkz. Norveç'teki göç yasağına ilişkin kapsamlı bir çalışma olan Ted Hanisch, *Om sigøynerspørsmålet: Undersökelse av bakgrunnen for sosial konfrontasjon* (Oslo, 1974) ile beş yüz yılı aşkın bir süreyi kapsayıp Finlandiya hariç yeni bir ampirik bulgu içermemesine rağmen Kuzey ülkelerine ilişkin karşılaştırmalı bir yaklaşım benimseyen Panu Pulma, *Sul Jetut ovet: Pohjosmaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006). Diğer mevcut çalışmalar için bkz. Anders Enevig, *Tatere och resande* (Köbenhavn, 1965); Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna*, Stockholm: Caslon press boktryckeri AB, 1964; Knut Kjeldstadli, Jan Eivind Myhre ve Einar Niemi, *Norsk innvandringshistorie: Band 2. I nasjonalstatens tid. 1814-1940* (Oslo: Pax, 2003); Norma Montesino, *Zigenarfrågan: Intervention och romantik* (Socialhögskolan I Lund, 2002); Ingvar Svanberg ve Mattias Tydén, *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria* (Stockholm: Dialogos förlag, 2005).

5 Viorel Achim, *The Roma in Romanian History* (Budapeşte: Central European University Press, 2004), s. 120-127; Hammar, *age*, s. 7-8.

6 Enevig, *age*, s. 132.

7 Hanisch, *age*, s. 56, 60.

8 Enevig, *age*, s. 135.

9 Montesino, *age*, s. 173; Svanberg ve Tydén, *Tusen år av invandring*, s. 355.

10 Hanisch, *age*, s. 63-69.

11 Ludvig Wiklander, *Invandringsförbudet 1914: Motiv och konsekvenser*, İsveç hükümetine sunulan "Karanlık ve Bilinmeyen Tarih: 1900'lerde Romanlara Yönelik Sistimaller ve İhlaller Hakkında Beyaz Bülten" projesi raporu, Regeringskansliets arkiv, Dnr A 2012/3952/DISK, Stockholm, 2012, s. 6-7.

12 *Age*, s. 8-9.

13 Vurgulu kısmın özgün metinde altı çizilidir. *Age*, s. 10.

14 *Age*, s. 8.

15 İsveçli *Resande*folket'in kökeni hâlâ tartışmalıdır. Tartışmalar *Resande*'nın aslen kırsal proletaryadan gelip toplumdan yalıtılmış sosyoekonomik bir grup mu, yoksa 16. yüzyıl Roman göçmenlerinin soyundan mı oldukları etrafında dönmektedir. Günümüzde İsveç hükümeti *Resande*'yi Roman addetmektedir, ama bu da ihtilaflı bir meseledir.

16 *Tattare*, *Resande* için kullanılan hakaretamız bir ifadedir. *Age*, s. 9.

17 Statens offentliga utredningar [İsveç hükümeti resmi raporları] 1923:2, "Förslag till lag om lösdrivares behandling", s. 89.

18 Wiklander, *age*, s. 11.

19 *Age*, s. 12-13.

20 Hanisch, *age*, s. 56-59.

21 Wiklander, *age*, s. 25-26.

22 Hanisch, *age*, s. 60-69; Peder Skogaas ve *Kåre Lilleholt, En for hverandre: Sigøynerne Miløs Karoli og Frans Josef Torteller* (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1978); Wiklander, *age*, s. 27.

23 Enevig, *age*, s. 80.

24 İlginçtir, muhtemelen yasayı çıkaran bu kabine olduğundan, İsveçli yetkililerinin göç yasağıyla ilgili maddeye gerçekten de başvurduğu tek an budur. Wiklander, *age*, s. 23, 28.

25 *Age*, s. 25.

26 Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Albert Bonniers förlag, 2011), s. 476-477.

27 Bu sonucun yanı sıra, araştırma 1914-1945 dönemi zarfında İsveçli yetkililer tarafından Roman olarak tanımlanıp reddedilen veya sınır dışı edilen toplam altmış kişi olduğunu göstermiştir. Wiklander, *age*, s. 16.

28 *Age*, s. 22, 26.

29 Herbert Heus, "German Policies of Gypsy Persecution (1870-1945)", Donald Kenrick (der.), *From "Race Science" to the Camps: The Gypsies during the Second World War* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1997), s. 20-37; Guenter Lewy, *The Nazi Persecution of Gypsies* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2000), s. 218-221, 224-228.

30 Lewy, *age*, s. 5, 17, 20-23; Frank Sparring, "The Gypsy Camps: The Creation, Character and Meaning of an Instrument for the Persecution of Sinti and Romanies under National Socialism", Donald Kenrick (der.), *From "Race Science" to the Camps. The Gypsies during the Second World War* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1997), s. 42-44, 48-54, 68-70.

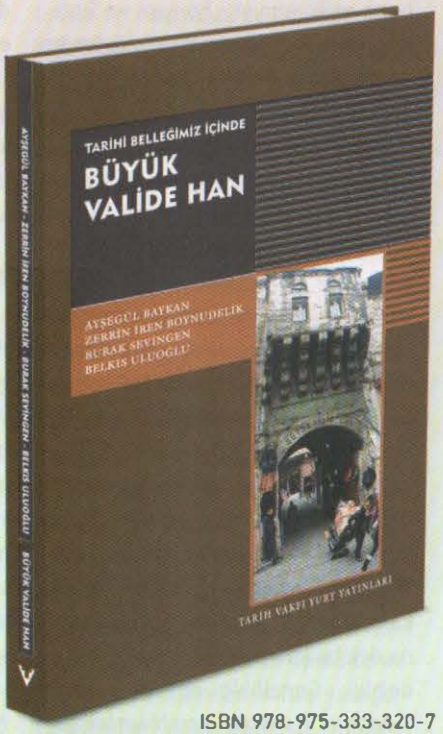
31 Örneğin Çek tarihçi Ctibor Nečas, Münih Anlaşması öncesinde Alman Sinti ve Romanlarının önde gelen göç istikameti olarak Çekoslavakya'dan bahsetmektedir. Heus, "German Policies of Gypsy Persecutions", s. 29-30; Lewy, *age*, s. 36, 52-54; Ctibor Nečas, "Bohemia and Moravia: Two Internment Camps for Gypsies in the Czech Lands", Donald Kenrick (der.), *In the Shadow of the Swastika: The Gypsies during the Second World War* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1999), s. 152; Sparring, agm, s. 60-61.

TARİHİ BELLEĞİMİZ İÇİNDE

BÜYÜK VALİDE HAN

Bu çalışma ile kentin tam ortasında, kalabalığın en yoğun olduğu yerde olmasına karşın anlaşılmaz bir yalnızlık içindeki Büyük Valide Han'a disiplinlerarası bir perspektif ve güncel kuramlar ışığında bakılıyor. Büyük Valide Han'ın tarihi dokusu; değişen toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılara bağlı olarak bu yapının da değişim ve dönüşümü, kullanıcıların etnografik incelemesi, hanın mekânsal kullanım özellikleri ve öykü, resim, gazete yazıları, anılar ile kültürel belleğimiz içindeki yeri derlenerek inceleniyor. Ayrıca bu dönüşümün görsellerle kayıt altına alınarak geleceğe aktarılması amaçlanıyor.

Bu kitapla, tarihsel yapıların, yaşamların kentin belleğindeki izlerinin silindiği bu günlerde, 2006- 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilen TÜBİTAK destekli "Büyük Valide Han: Kültürel ve Toplumsal Belleği İnceleme ve Dokümantasyon Projesi"nin bulgularının izleri henüz silinmemişken Büyük Valide Han'a bir kez daha dikkat çekmek istiyor, bu muhteşem mekânı daha yakından ve samimi bir dille anlatmaya çalışıyoruz.

ISBN 978-975-333-320-7
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

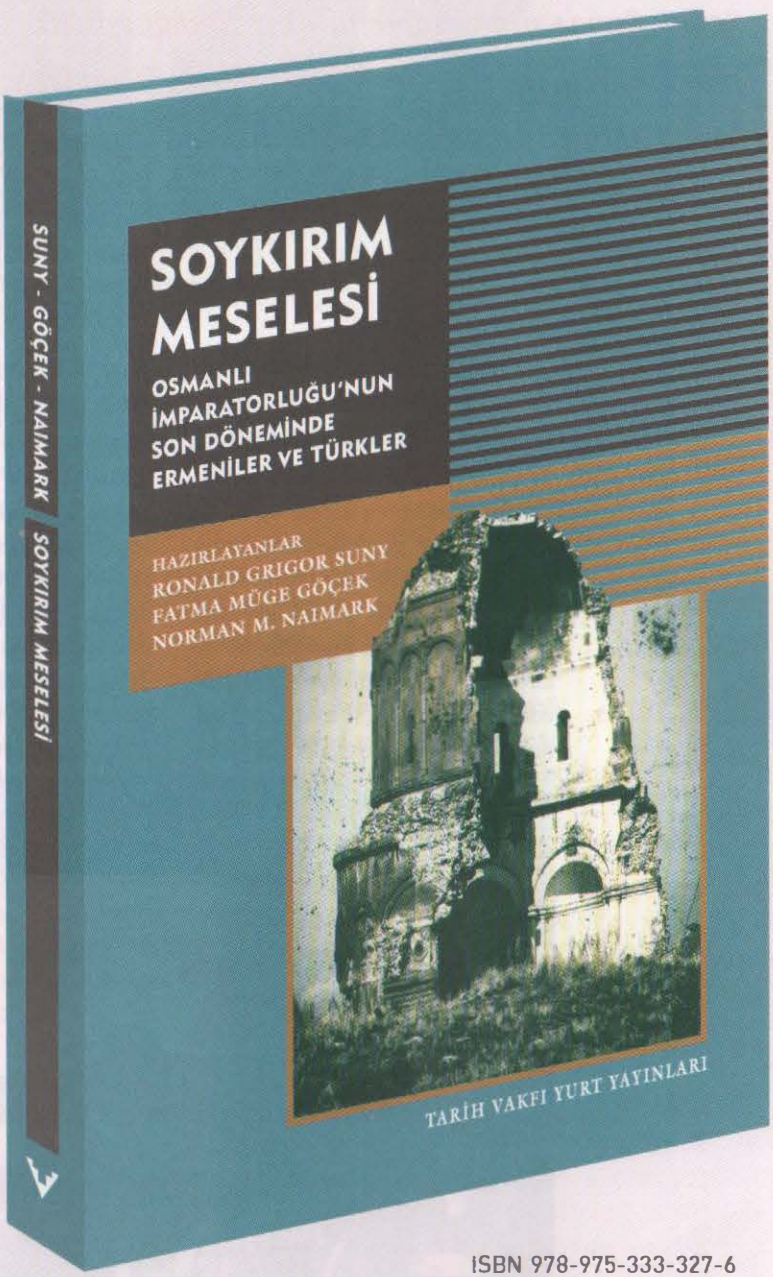
SOYKIRIM MESELESİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE ERMENİLER VE TÜRKLER

Son yüzyıllarda yaşanan kitlesel katliamlara dair çalışmalar, soykırımın kendine özgü dinamikleri olduğu yönünde ağırlık kazanmış durumda. Birçok soykırım vakası, hızlı bir biçimde kitlesel katliama evrilen zorunlu tehcir ve etnik temizlik programlarıyla başladı.

Tarih çalışmalarında yeni yaklaşımları temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine odaklanan Soykırım Meselesi, konuyu "soykırım var mı, yok mu" sorusunun, inkâr ve kabul tartışmasının ötesine taşıyor.

Kitapta yer alan makaleler, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus politikalarının ve toplumun farklı kesimlerini teşhis etme becerisinin, olayların gelişimindeki bağlamın, ihtimallerin ve zamanlamanın önemine vurgu yaparken, farklı milletlerden muhacirlerin oluşturduğu motivasyona dair de farklı fikirler sunuyor. Karmaşık, girift ve yeni araştırmalara muhtaç olan bu alanda, Soykırım Meselesi'nin hem çözüm sunmada hem de Anadolu'daki Ermeni halkının yok edilmesiyle neticelenen soykırımın nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması konusunda okuyuculara yardımcı olacağına inanıyoruz.

ISBN 978-975-333-327-6

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

IRKÇILIK İLE ANTİKOMÜNİZM ARASINDA 1950-1951 BULGARİSTAN GÖÇÜ VE ROMANLAR

PELİN TÜNAYDIN

Soğuk Savaş diplomasisinin bir örneği olarak tarihe geçen 1950-1951 göçünde olan, mallarını mülklerini bırakarak Türkiye'ye göç etmeye mecbur kalan Bulgaristan Türklerinin yanı sıra oradan oraya savrulan, diğer göçmenlerle aynı misafirhanede bile tutulmayan, dört koldan yasal ayrımcılıkla kuşatılmış bini aşkın Romana oldu. Bu yazı, Türk göçmen akını içerisinde Bulgaristan'dan gelen Romanların Türkiye'de karşılaştıkları düşmanca muamele ile dönemin ayrımcı yasal düzenlemelerine bakıyor.

Balkan Savaşları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının ardından mütemadi sınır hareketliliğin yanında üç büyük dalga halinde gerçekleşen Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçünün 1969 ve 1989'dan önceki ilk ayağı 1950-1951 yıllarında yaşanmış, bu yıllarda 154.393 şahıs ülkeye alınıp iskân edilmişti.[1] Sol-sağ ideolojik ayrımının --örneğin milliyetçilik özelinde– muğlaklığını henüz koruduğu ama Soğuk Savaş'la birlikte antikomünist propagandanın giderek şiddetlendiği 1950'lerin başında Komünist Partisi idaresindeki Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ile yaşanan bu göç dalgası diplomatik bir krize sebep oldu, iki devlet arasındaki tarihsel olarak değişken ilişkileri[2] olabildiğince husumet yönüne çevirdi.

1944 darbesinin ardından 1946'da referandumla krallığı geride bırakarak halk cumhuriyetine dönüşen Bulgaristan'da 1950'de başa gelen ve "ağır bir baskı, Bulgaristan'ın sosyalist olmayan dünyadan tecridi, ekonomi ile Bulgar hayatının daha pek çok veçhesinin Sovyetleştirilmesi"yle[3] nitelenen Çervenkov iktidarı 10 Ağustos 1950'de Türkiye'ye bir nota verdi.

Sofya'da bir "Çingene mahallesi", 1915 civarı.

Kaynak: Jana Horváthová, *Devleskere čhave: Svedectvom starých pohľadníc*, Poprad: Región Poprad, s.r.o., 2006, s. 42.

Bayram zamanı Romanya Tulcea'da (Tolçu/ Horatepe) "Türk Çingeneler", 1912 civarı.

Horváthová age, s. 65.

Bu notada Bulgaristan göç etmek isteyen Türklerin sayısının 250 binden fazla olduğu belirtiliyordu. Gerçekten de Türk azınlığı, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin etnik ve dinsel azınlıklara uyguladığı baskıların giderek artması neticesinde 1947-1948 yıllarında köy köy dilekçe hazırlayarak Bulgaristan'daki Türk makamlarına göç arzularını iletmeye, Bulgar hükümeti de rejim değişikliğinden beri ilk defa Türklere pasaport temin etmekte daha fazla kolaylık göstermeye başlamıştı.[4] Ancak Bulgaristan bu muamelelerin Türk hükümeti tarafından propaganda malzemesi olarak kullanıldığını ve Türk yetkililerinin vize vermekte güçlük çıkardığını öne sürerek "Türk hükümetinin Bulgaristan'daki Türk azınlığı ve Türk milleti nezdinde yaratmak istediği husumeti protesto" etti ve Türkiye'yi sadece üç ay içerisinde 250 bin Bulgaristan Türkünü ülkeye kabul etmekle yükümlü kıldı.[5]

Yoğun, hazırlıksız ve Türkiye devletince tehcir addedilen[6] bir göç akını başlatan bu notayı, Bulgaristan'ın göçü durdurduğu 30 Kasım 1951'e kadar her biri giderek daha saldırganlaşan, koşulları ve suçlamaları reddeden bir düzine kadar daha karşılıklı sözlü ve yazılı nota izledi. Dahası Türk hükümeti, Bulgar göçmenleri arasında vizesiz yahut sahte vizeli şahısların ve Romanların[7] yer alması sebebiyle, 7 Ekim 1950 ve 8 Kasım 1951 tarihlerinde olmak üzere iki defa Bulgaristan sınırını kapadı.

Genel olarak Bulgaristan-Türkiye ilişkileri ve Türk göçleri, özel olarak da 1950-1951 göç dalgası hakkındaki mevcut akademik yayınlar ya bu sınır krizini geçiştirmekte yahut da dönemin resmi ve toplumsal söylemlerini tekrar ve hatta tasdik etmekten ibaret kalmaktadır.[8] Oysa dönemin gazetelerinde Bulgaristan'dan gelen Romanlar meselesi sıklıkla haber olmuş, köşe yazılarına konu edilmiş, daha önemlisi antikomünizm, milliyetçilik ve "Çingene karşıtlığı"nın (*antiziganism*) bir araya gelip pekiştirildiği bir odak noktası halini almıştır. Meclis tartışmalarında da gündeme gelen bu mevzunun dönemin ziyadesiyle ve alenen Çingene karşıtı olan mevzuatından ziyade antikomünist kuşkuculuğa yaslanması ise bilhassa dikkat çekicidir ve hem devletin hem de toplumun Romanlara yönelik yaygın ayrımcı ve dışlayıcı tutumuna ayna tutmaktadır.

"BİR TAKIM GİZLİ MAKSATLAR" VE "VAZİFELİ AJANLAR"

İlk Bulgar notasının hemen ardından, daha herhangi bir sınır krizi yaşanmadan evvel gazeteci ve Demokrat Parti Ankara milletvekili Mümtaz Faik Fenik, hükümetin de korkularına tercüman olarak şu satırları yazar:

"Bulgaristan bu hareketi ile insan hakları beyannamesini tamamiyle ihlâl etmekte ve Türklere zulüm yapmaktadır. Bu hususta üç nokta hatıra gelebilir: 1- Bulgaristan bu tehcire, ya Türkleri tasfiye için başvurmuştur ki, bu düpedüz bir ırkçılıktır. Ve Hitlerin takip ettiği 'Rasizm'in komünist sisteminde bir tezahürüdür. 2- Bu hareketle, Türklerden bir intikam almak arzusu görülmekte ve bu da şu aralık ayrıca bir siyasi manevra olarak kullanılmaktadır. 3- Veyahut bu 250 bin Bulgar Türkü içinde Türkiyeye geniş ölçüde komünist sokmak arzusunu

Türkiye'ye Girmek İsteyen Çingeneler

[Adana] Güney komşularımızın uyruğunda bulunan bazı Çingenelerin pasaport almak suretiyle hudutlarımıza girdikleri görüşmüştür. Alâkalılar bu hususta tedbir alarak, bu gibileri hudut dışına çıkarmaktadırlar

Milliyet, 12 Kasım 1951

gütmekte, ve bu arada masum Türkleri de ayrıca çok kuvvetli bir baskı altında bulundurmaktadır."[9]

Göç hareketinin başlamasının üzerinden henüz bir ay geçmiştir ki, 12 Eylül 1950 tarihli bir *Milliyet* haberine göre "Bulgar hükûmeti bir kaç gün evvel bir grup çingeneyi vizesiz ola-

Cevabî notamız Sofya'ya verildi

İnsanî duygu ve ahdî mükellefiyetlere aykırı hareketleri dolayısiyle Bulgar hükûmetini şiddetle protesto ettik

31 Ağustos 1950 tarihli *Zafer* gazetesinden manşet.

rak Türkiyeye göndermek istemiştir. Bunun üzerine alâkalı makamlar göçmen sıfatını taşımalarına rağmen vizesi olmayan bu grubu olduğu gibi Bulgaristana aynı trenle iade etmiştir. Bulgarlar bu defa aynı grupun üstüne bir misli daha ilâve ederek tekrar vizesiz olarak memleketimize sokmak istemişlerse de bu da geri çevrilmiştir." Hatta "Bulgarların bir takım gizli maksatlarla tuttukları bu yol" Yunanistan'ın Bulgar sınırını ve Simplon (Şark) Ekspresi'ni 24 saatliğine kapamasına yol açar. Aynı gün, Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı Edirne milletvekili Rükneddin Nasuhioğlu'yla görüşmesinin ardından Edirne Valisi Emin Akıncı, "Memleketimize mültecilerle birlikte muzır unsurların da girmesi pek muhtemeldir. Bunlara karşı en önemli mesele vatandaşlara düşüyor. Vatandaşların gayet uyanık olmaları lâzımdır" diye beyanat ve-

rerek açıkça halkı seferberliğe davet eder.[10] *Cumhuriyet* gazetesi ise "Göçmenler arasında bir takım vazifeli ajanlar bulunması ihtimali de daima göz önünde tutulmaktadır" diyerek, Edirne'de Bulgaristan'dan gelmiş "700 ü mütecaviz kıpti" bulunduğunu, "esas göçmenevinden 300 metre kadar uzakta bir binada muhafaza altında" tutulduklarını bildirir.[11] Bu arada "hemen hemen ekserisini Bulgar çingenelerinin teşkil ettiği" vizesiz göçmenler sınıra gelmeye devam eder, bir kısmı anında geri gönderilirken iadesi planlanan vizesiz Romanların sayısının 1100'e ulaştığı belirtilir.[12]

Bulgaristan'ın 22 Eylül 1950 tarihli ikinci notası hakkında da bir başyazı kaleme alan Mümtaz Faik Fenik "bir takım iğrenç politika manevraları" olarak nitelediği gelişmelere dair, daha önce dile getirdiği tahminlerini detaylandırır. Fenik'e göre Bulgaristan'ın gayeleri arasında "Bir takım kızıl ajanları da memleketimize sokarak, beşinci kolu faaliyete geçirip, tahrikler yapma"nın yanında "Müstahsil olmıyan bir takım kıptileri, bu arada Türkiye'ye göndererek bizim başımıza belâ etmek" de vardır.[13] Selim Ragıp Emeç de aynı minvalde, "Bulgaristanı terketmek isteyen halis Türk unsurunun içine Bulgarlar tarafından hususî maksatla sokulan bir takım komünist elemanları, fırsattan istifade memleketimize geçirmek istediklerinden emin bulunmaktayız. (...) Rus bolşeviklerinin emrinde oldukları ve memlekete tezyir yaymak için geldikleri şüphe götürmiyen çingenelerle belirsiz kimseleri yüzgeri etmekle çok doğru hareket etmiş bulunuyoruz" diye yazar.[14] Bu arada "Hükûmetimizin Kıpti dâvasındaki azimli hareketi karşısında Bulgarlar, Türk-Bulgar hududunun Kapıkule yakınlarında Bulgar topraklarında derinlemesine olarak binlerce çingene" yığdığı, asıl amaçlananın "umumî bir göçmen akını esnasında, hususî surette yerleştirilmiş olan ve her biri bir Bulgar ajanı bulunan bu çingeneleri göçmenler arasında yurdumuza sokmak" olduğu bildirilir.[15]

6 Ekim 1950'de Bulgaristan'dan gelen trende 97 Roman daha bulunmaktadır. Edirne'deki yetkililer geri göndermeye çalışmışsa da Bulgaristan onları kabul etmemiş, tren Yunanistan'ın Bulgar sınırındaki Dikea istasyonunda gecelemek zorunda kalmıştır. Bu son olayın ardından Türk hükümeti 7 Ekim'de Türkiye-Bulgaristan sınırını kapatma kararı alarak[16] Bulgaristan'a vizesiz şahısları ve Romanları geri almak için 10 Kasım'a kadar mühlet verir,[17] ama bu esnada trenden başka vasıtalarla ve geçerli vizelerle gelen göçmenlerin kabul edileceğini açıklar.[18] *Yeni İstanbul* gazetesi sınırın kapandığını duyururken Bulgaristan'ı topa tutmaktan, bunu yaparken de Romanları töhmet altında bırakmaktan kaçınmaz:

"250 bin ırkdaşımızın 3 ay gibi pek kısa bir zaman içinde Türkiyeye kabul edilmesini isteyen Bulgar notasının bu çelimsiz Rus peyki devletin haricîyesinden ziyade Kremlin tarafından kaleme alınmış olduğu zaten bilinmekte idi. Vakarlı ve katî bir lisanla yazılmış olan Türk notasının Bulgarlara kâfi bir ders olacağını tahmin eden Türkler son notaya hâkim olan küstahça edaya ve onu takip eden hudut hâdiselerine bakarak dersin yeter derecede tesiri olmadığı kanaatine varmıştır. (...) Bulgarlar (...) mahiyetleri meşkûk çingeneleri vizesiz olarak akın akın Türkiyeye göndermeye devam etmek istemişlerdir. (...) Türk Hükûmeti vize verilmeden şüpheli maksatlarla hudutlarımıza sokulmak istenen haymatlosları katî surette kabul etmemek kararında olduğunu son hudut kapatma kararı ile bir kere daha ispat etmiştir."[19]

27 Yunan Kıptisi Hudut Dışı Ediliyor

Bir müddet önce gizlice memleketimize giren Kıptiler Bursada muhtelif yerlere yerleşmişler.
27 kıpti bugün sınır dışı edilecektir.
Bunlar hakkında 6 ay evvel, uygunsuz hareketlerinden ötürü, Vekiller Heyetince sınır dışı edilme kararı verilmiş ve karar infaz olunmuştur.
Ancak bu kıptilerin gizlice Türk-Yunan hududunu geçerek tekrar memleketimize girdikleri ve Bursa'da yerleştikleri tesbit edilmiştir.
Zabıtaca Bursa'da ikamet ettikleri mıntıl kalardan birer ikişer toplanmak suretiyle şehrimize getirilen kıptiler hakkındaki gerekli muamele dün akşam Emniyet Müdürlüğünün alâkalı şubesince ikmal edilmiştir. 27 kıpti bugün Edirneye sevkedilerek hudud dışı edileceklerdir.

Milliyet, 17 Şubat 1956

Yugoslav Göçmenleri Sıkı Kontrol Edilecek

Göçmen adı altında Çingene ve Boşnakların girmesine mâni olunacak. Dahiliye Vekâleti, bugün verdiği bir emirle, Yugoslavya'dan memleketimize gelen göçmenleri çok sıkı bir tahdide tâbi tutmuştur. Aynı emir Üsküp Başkonsolosluğuna da gönderilmiştir. Bu emrin yapılmasına sebep, göçmen adı altında, memleketimize gelen şahısların aslen Çingene, Boşnak ve Arnavut olmalarıdır. Yanlış beyan verenlere ayrıca cezalar verilecektir.

Milliyet, 8 Kasım 1956

Erken Cumhuriyet nüfus ve iskân politikalarını "Balkanları tükenmez bir Türklük ambarı farzedip kapılarımızı açtık ve gelişi güzel herkesi (Evlâd-ı fâtihan) diye içeri aldık" sözleriyle eleştiren, Avrupa göçmenleri yerine Ortadoğu'daki Türkmenlere yönelinmesi gerektiğini savunan İsmail Hami Danişmend ise sınırın kapatılmasına istinaden "nihayet Bulgar hükümeti çingene sürülerini bile Türk diye hudutlarımızdan içeri salmıya başlayınca aklımızı biraz başımıza toplar gibi olduk" diyordu.[20]

Türk ve Bulgar yetkilileri sınırın iki aya yakın bir süre boyunca kapalı kalmasının ardından bir anlaşmaya varır. Mutabık olunan koşullar, giriş vizesi uygulamalarına ilişkin hükümlerin yanı sıra "Evvelce Bulgaristandan vizesiz gelmiş olup hâlen Edirnede bulunan ve çingene oldukları anlaşılan 67 aileden 360 nüfus"un geri alınması taahhüdünü de içermektedir.[21] 28 Eylül tarihinde zikredilen 1100 sayısıyla aradaki farkı oluşturan 700'ü aşkın kişinin akıbeti ise meçhuldür.

Türk-Bulgar sınırı 2 Aralık 1950'de açılmış, kriz –şimdilik– çözülmüştür çözülmesine ama, bu sefer de sınırdan alındığı iddia edilen bir haber gazetelere yansır. "Pençe" mahlaslı, kaleminden kesif bir ırkçılık damlayan bir yazarın köşesinde, 1950 Ağustosundan o yana dillerden düşürülmeyen "gizli maksatlar" artık şüpheden ibaret olmayı aşıp bizzat Romanlarda vücut bulmuştur adeta:

"Türkiye hudutları dahilinde İYaşasın Bulgaristan diyel bağıran insanlar görülmüş ve bunların sözleri memnuniyetle dinlenmiştir. Bağıranlar Bulgar kıptileridir. Bunları memleketlerinden koğmak için bahane arıyan ve muhacirlerin kafile kafile gelmelerinden istifade ederek onların arasına katıp bize gönderen Bulgarlarla bu yüzden aramız açılmıştı. Hududu kapattık. Can sıkacak hâdiseler oldu. Bulgarların münasebetsizlikleri oldu, hattâ, maruf usulleri veçhile, memleketlerinde Moskof çizmelerinin gıcırtısını duydukları için dayılarına güvenerek kafa tutmağa kadar vardılar. Sonra da kıptilerin onlara da şeref vermemesine rağmen tekrar geri almağı kabul ettiler. İhtilaf ta halledildi. İşte bu baş belâları hudutlarımızdan dışarı atılırken böyle bağırmışlar, yaşasın Bulgaristan demişler. Sözde bizi kızdıracak, hiddetlendirecekler. Merak etmesin ve gaydalarını çalarak Bulgar ve Rusları eğlendirmek üzere vatanlarına dönsünler. Bilâkis biz memnun olduk. Çok şükür ki bir Bulgaristan var. Eğer orası da olmasaydı biz böyle soysuzları ne yapardık. Denize atsak köpek balıkları, Afrikada insan yiyen vahşilere hediye etsek onlar bu mendeburları yemezler, kabul etmezlerdi. Evet başımıza belâ olacaklar, kimin nesi olduğu belli olmıyan bir sürü piçle etrafta dolaşacakları için iğrenip duracaktık. Allah onları Bulgaristanlarına bağışlasın başka ne diyelim. Artık Sofya sokaklarında ızgara maşa, köy yollarında elek satar, meydanlarda hampir çeker, Rus neferlerinin fallarına bakar, karşılarında göbek atarlar. Lâyık oldukları da budur. Giderken kendilerine yol azığı olarak verilen peynir ekmek haram olsun nankörlere. Sütü bozuk tâbiri bunlar için sarfedilmez de nerede kullanılır?"[22]

Reşat Dürrü Tesal'ın Mübadele Anılarından

Lozan Mübadilleri Vakfı'nın kurucu üyelerinden, Adliye Vekâleti Hukuk İşleri Umum Müdürlüğü yapmış Selanik doğumlu Reşat Dürrü Tesal'in (1911-2005) 1998'de yayımlanan mübadele anılarından...

Volos'ta bir de kalabalık İÇingene tayfası vardı. Bunlar, Osmanlı döneminde hem Müslüman olmuş, hem de Türkleşmiş kimselerdi. Eskiler'in kenar bir semtinde topluca otururlar, döküm işleri, kalaycılık ve benzeri çalışmalar yaparlardı. Şiveli fakat oldukça iyi Türkçe konuşurlar ve bizlere tam bir bağlılık gösterirlerdi. Ancak biz onların mahallesine sâdece teslerimizi kalıplatmak için giderdik. Oysa onlar, sık sık aramıza katılırlar ve hele babamızı ziyaretten, onun öğütlerine başvurmaktan asla geri kalmazlardı. Bu Çingeneler, Müslüman oldukları ve Lozan'da imzalanan mübadele anlaşması, Yunanistan'daki Türkler deyimi yerine Yunanistan'daki Müslümanlar kaydını koyduğu için, halkların değişiminde, bizlerle beraber Türkiye'ye intikal ettirilmişlerdi. Hani, Yunanistan'da başka ırk ve milletten Müslümanlar da olsaydı, demek ki, mübadil olarak biz, bunlara da kucak açacaktık.

Reşat D. Tesal, *Selânik'ten İstanbul'a: Bir Ömrün Hikâyesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 27-28.

Selanik'te Çingeneler, tarihsiz.

Yazarın koleksiyonu.

"KANSIZ BİR KORE"NİN "KIZIL UŞAKLARI"

Bir yandan Kore Savaşı, diğer yandan Bulgaristan göç krizi derken, "komünizm belası" meclis gündemine de sıklıkla gelmiştir. Örneğin, 5 Ocak 1951'de söz alan DP Sinop milletvekili Server Somuncuoğlu, "Bravo" sesleri ve alkışlar arasında şu konuşmayı yapar:

"Bizce Kore'de melânetini yürüten zihniyet, Sofya'yı pençesinde tutarak Türk Milletine kasdî olarak bu hareketi ika etmiştir. (...) Görülüyor ki, Türkiye-Bulgaristan meselesi gibi basit görünen hâdise aslında hiç de bu kadar basit bir mesele değildir. Bu hâdise Türkiye ile Bulgaristan arasında değil, içinde Türkiye'nin de bulunduğu hür milletlerle, demir perde arkasında bulunan kara anlayış arasındadır. (...) bu yeni savaş cephesinde, isterseniz buna kansız bir Kore de diyebiliriz. (...) Türk Milleti huduttan içeriye doğru koşan Türkleri, şahsi duyguları, insanlık anlayışları ve bunların üstünde Millî vazife aşkiyle bağrına basacak ve elinden her gelen yardımı yapacaktır."[23]

Erken Cumhuriyet nüfus ve iskân politikalarını "Balkanları tükenmez bir Türklük ambarı farzedip kapılarımızı açtık ve gelişi güzel herkesi (Evlâd-ı fâtihan) diye içeri aldık" sözleriyle eleştiren, Avrupa göçmenleri yerine Ortadoğu'daki Türkmenlere yönelinmesi gerektiğini savunan İsmail Hami Danişmend, sınırın kapatılmasına istinaden "nihayet Bulgar hükûmeti çingene sürülerini bile Türk diye hudutlarımızdan içeri salmıya başlayınca aklımızı biraz başımıza toplar gibi olduk" diyordu.

Bulgaristan Ahtopol'de göçebeler, 1949.

Elena Marushiakova ve Vesselin Popov, *Roma Culture in Past and Present: Catalogue*, Sofya: Paradigma, 2012.

Evvelce, Bulgaristan Türkleri arasında da komünizme bağlı olanlar bulunabileceği hususu da meclise taşınmış, DP Tekirdağ milletvekili Zeki Erataman ilk Bulgar notasından önce 28 Haziran 1950'de "Biz de yabancı ideolojinin kurbanı olan vatandaşların bu memlekete iadesinin esasen taraftarı değiliz" demiş, ama sözlerini "Bu insanlar bugün ya ölmeye yahut da komünist olmaya mahkûmdurlar" diye sürdürerek Türkiye'nin onları ne yapıp edip Bulgaristan'dan kurtarması gerektiğinde ısrarcı olmuştur.[24] Zira hükümetin de teslim ettiği gibi, Lozan'dan sonra "her geçen yıl bizim bu dış Türklere karşı gittikçe alâkalarımız azalmış, gittikçe bir yukarı kızıl canavarın korkusiyle meflûç duruma düşmüş elimizden gelen yardımı gösteremiyecek bir vaziyete getirmiştir. Nüfusumuzun az olduğundan, içtimai kesafetimiz az olduğundan bir ana nüfus dâvasiyle dış Türkleri memleketimize getirmek, modern imkânlar dâhilinde iskâna çalışmak, gayretinde bulunmamız lâzımdı. (...) Bugün dâva gelmiş çatmıştır. (...) bu dâva bugünün env[e]stisman dâvasıdır, millî ithal ve istihsal dâvasıdır, millî kalkınma dâvasıdır."[25]

Bulgar hükümetinin politikalarını öven İleri Jön Türklerin faaliyetlerinden hareketle komünizme karşı idam cezası verilmesini savunan DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan ise 17 Ocak 1951'de "...bu komünizm denilen ihaneti rahim olan, onu boş gören hattâ bitaraf olan; kıpkızıl yılandan daha şâyanı ithamdır, çünkü kızıl yılan ancak hüviyet değiştirerek böyle sinelerde yer bulur ve siner. Her ne olursa olsun mevcudiyetimizi tehdit eden böyle bir boşluk duruyor" diyerek, komünizmle uyanık bir biçimde mücadele edilmesi gerektiğinin altını çizer.[26]

Bu esnada göç hareketliliği sürmekte, basın da Çingene düşmanı hezeyanlarını bir müddet dindirmiş görünmektedir. Ancak Ekim 1951'de Bulgaristan'dan alınan haberler yeni bir dalganın başlangıcı olacaktır. Nâzım Hikmet'in "Bulgar hükûmeti tarafından aleyhimizde propagan-

On Kişilik Bir Çingene Ailesi Yurt Dışı Edildi

Bir müddet önce İran'dan şehrimize gelmiş olan on kişilik bir çingene ailesi, zâbıta refakatinde dün akşam Suriye'ye müteveccihen yola çıkarılmışlardır. Bâzı uygunsuzlukları görülen bu aile hakkında Vekiller Heyeti, hudut dışı edilme kararı vermiştir.

Milliyet, 28 Mayıs 1957

da yapmak üzere Türk azınlığının kesif olduğu bölgelerde dolaştırıldığı", mitingler düzenleyerek Türkleri Türkiye'ye göç etmemeleri için ikna etmeye çalıştığı iddia edilir,[27] hatta "Gelen ırkdaşlarımızın anlattıklarına göre, bu iblisi dinleyen ve onu alkışlıyan kendi soyundan olan çingeneler de yok değilmiş"[28] denir. Kasım 1951'de hükümet adına "memleketteki komünizm cereyanları" hakkında uzun uzadıya tafsilat veren Askeri Yargıç Şevki Mutlugil de Bulgaristan göçmenleri meselesine ve Nâzım Hikmet'e değinmeden geçmez:

"En yeni durum şöyledir: Bulgaristan'dan pek çok vatandaşlar yurda gelmiş, bunların arasına dikkatle komünizm esaslarına göre hazırlanmış unsurlar karıştırılmıştır. Diğer taraftan bu hareketin bir politik manevra olarak kullanılması derpiş olunmuştur. Nazım Hikmet'in iltihakı ile yeni birtakım taktiklere şahit olacağız. Bu taktikler Rusya'nın siyasî, stratejik ihtiyacına göre ve mümkün olduğu kadar buradaki eski kodamanların reyi alınarak tayin edilecektir."[29]

Son olarak 126 kişiden oluşan ve vizelerinin sahte olduğu tespit edilen bir Roman topluluğunun Türkiye'ye gelmesi ve Türk yetkililerinin onları geri gönderme talebinin Bulgaristan tarafından reddedilmesinin ardından sınır, "Kendilerine muhacir süsü veren ve mevcut anlaşmaya muhalif olarak gönderilmekte bulunan bu gibi şahısların memleketimize gelmeğe devam eylemelerine mâni olmak, gelenlerin de geri alınmasını sağlamak için" 8 Kasım 1951'de ikinci kez kapatılır.[30] Aynı sebepten dolayı Yunan hükümeti de Bulgar-Yunan sınırını kapar.[31] Bulgar hükümeti ise Türkiye'nin göçü engellemeye çalıştığını öne sürerek 30 Kasım 1951'de göçü tümüyle durdurur.[32] Bulgaristan'daki Türkler 1968'de imzalanan Bulgaristan-Türkiye yakın akraba göçü anlaşmasının Mayıs 1969'da kanunlaşmasına kadar göçmen olarak Türkiye'ye gelemeyecektir.[33] Bu kanun tasarısının 1968 tarihli gerekçesinde ise, dönemin gazetelerinin dönüp dolaşıp meseleyi Romanlara vardırmasının aksine, 1951'de sınırların sadece "emniyet mülâhazaları" değil, "memleket imkânları" dolayısıyla da kapatıldığı açıkça kabul edilmektedir.[34]

İkinci sınır kapama kararının ardından casusluk iddiaları yine alevlenir. "Diplomat" mahlasını kullanan bir yazar, *Milliyet*'teki "Siyasî İcmal" başlıklı köşesinde Avrupa'da tarihsel olarak casus damgası yemiş olan Romanlara yüklenir:

"Komşularımızın henüz çergi hayatı yaşıyan ırkdaşlarından bazılarını Türkiyeye göndermek istemeleri yalnız bir muziplik, bayağı bir tuhaflık olarak kabul edilemez. Başka maksatları olduğu muhakkaktır. Çergide yaşıyanların muhtelif san'atleri vardır ve durmadan dolaşmak âdetleridir. Bu sayede çok şey görebilir, çok şey işitebilirler. Muhacir sıfatiyle memlekete gelmiş insanların casus olabileceklerine ihtimal vermek de biraz zordur. Bulgaristanda bir çok tazyik, zulüm ve mahrumiyete maruz kaldıkları için onlara zaafımız ve sevgimiz fazladır. Bundan istifade ederek memleket dahilinde iş yapmak, iş bulmak bahanesiyle serbest serbest dolaşacak kıpti Bulgarların toplıyacakları haberleri hükûmetlerine göndermekte müşkülâta uğramıyacakları muhakkaktır. Bol bol komünist propagandaları yapmaları da mümkündür. Komşularımızın istedikleri bu olsa gerektir. Başka memleketler istihbarat işleri için dünyalar kadar para sarfederken Bulgarlar akıllarınca muhacir namı altında bir sürü casusu Türkiyeye sokmak, bunların geçim vasıtalarını bize yükletmek, aynı zamanda tehlikesiz bir şekilde işliyebilecek masrafsız bir casus şebekesi tesis eylemek peşindedirler. Ne çare ki biz kıymetsiz Bulgar nümuneleri istemiyoruz ve bunu müteaddit defalar kendilerine söylediğimize göre artık anlamaları lâzım gelmez mi?"[35]

Geniş coğrafyalarda hüküm süren Çingene karşıtlığı, yalnızca bir bölümü göçebe zanaatçılardan oluşan Çingenelerin yüzyıllar boyunca Avrupa'da casuslukla yaftalanmalarına, bu kanaat neticesinde sürgün ve idam edilmelerine yol açmıştır.[36] Hatta 16. yüzyılda topraklarının önemli bir bölümünü Osmanlılar karşısında kaybeden Macarlar Çingeneleri "Türk casusları" addetmiş,[37] bir Bulgar yazarı da 1876 isyanını anlattığı eserinde "güçlü sultan hükümeti[nin], casusluk yaptırmak için çıplak ayaklı çingene kadınlarından koca bir çete oluştur[duğunu]

25 Kıpti Hudut Dışı Edildi

Bir kaç ay önce İrandan memleketimize gelen ve Taşıtarla mevkline yerleştirilen 80 göçmenden yedisi erkek, sekizi kadın ve onu çocuk olmak üzere 25 kişilik bir kafile, dün akşam hudut harici edilmek üzere İstanbuldan uzaklaştırılmışlardır. İlgililerden aldığımız bilgiye göre aslen çingene olan bu grup, İranda yankesicilik ve hırsızlık suçlarından birçok sâbıkaya sahip bulunmaktadırlar. Bunlar, hakiki hüviyetlerini saklamak maksadiyle memleketimize sahte isimlerle girmişlerse de, durum zabıtaca kısa zamanda tesbit olunmuş ve şehrimizde de bir takım kirli ve şüpheli işlere teşebbüs ettikleri anlaşılınca haklarında hudut dışı edilmeleri kararı verilmiştir.

Milliyet, 15 Şubat 1957

12 Ağustos 1950 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinden Bursa Ulu Camii vaizi Mehmet Metin İrşadî'nin komünizmi lanetlemesi haberi.

Bir vâiz komünizmi Bursada tel'in etti

Vâiz, komünizmle mücadelenin arttırılmasını ve hükûmetin desteklenmesini tavsiye etti

Memlekete Bulgar ihtilâlcileri sokulmuş

ŞEVKET MOCAN, TÜRK POLİSİNİN BUNLARIN PEŞİNDE OLDUĞUNU BİLDİRİYOR!

8 Ağustos 1951 tarihli *Vakit* gazetesinden, DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan'ın basına verdiği demecinin haberi.

"Balkan tipleri"nden Çingeneler, tarihsiz [1918?], foto. O. Miehlmann.

Yazarın koleksiyonu.

ve dilenci görüntüsüyle Bulgar köylerine dağıt[tığını]" ileri sürmüştür.[38] 1950-1951 yıllarında Bulgaristan göçünün gerek hükümet, gerekse basındaki yankılarında bu kalıp yargılar ithal edilip toplum ve kanunlar nezdindeki mevcut dışlamacı tutuma eklemlenmiştir.

Bulgaristan'la bir protokol imzalanana ve Romanların geri alınması sağlanana kadar, sınırın Türkiye tarafı 20 Şubat 1953'e dek kapalı kalır. Doğumlarla sayıları 132'ye yükselen 126 Roman tam tamına on altı ay boyunca Edirne'de bir misafirhanede meçhul koşullarda tutulmuştur.[39] Fahri Nevruzoğlu son gelişmeleri sevinç içinde "Bulgarlar nihayet çingenelerine kavuştular" sözleriyle duyurur, üstüne üstlük "bizim kıptilere bir kinimiz, düşmanlığımız yoktu, Bulgar oldukları için vatanlarına, vatandaşları arasına dönmelerini istiyorduk" diyerek de bütün bu süre zarfında yaşananları, yazılıp çizilenleri basite indirger.[40]

Günün gazetelerinde sarf edilen bütün bu sözler bugün irkiltici gelmektedir, dahası nefret suçu sayılmalıdır. Oysa o dönemde norm teşkil etmekteydiler, hem de sadece kültürel değil, hukuki anlamda da. Kimi Osmanlı'dan miras alınarak 1926'dan itibaren çıkarılmış olan kanunlar meşruiyetlerini kültürel önyargılardan alarak ayrımcılığın yasal zeminini tesis etmiştir. Bu nedenle söz konusu yasal çerçeveyi gözden geçirmek faydalı olacaktır.

MERÎ KAVANİN-İ DAHİLİYE

İlk Bulgar notası yasal dayanağını 18 Ekim 1925'te Bulgaristan Krallığı ile imzalanan Türkiye ile Bulgaristan Beyninde Münakit İkamet Mukavelenamesi'nden alıyordu. Zira bu anlaşmanın birinci ve ikinci maddeleri uyarınca "Tarafeyni âkideynden her birinin tebaası diğer tarafın arazisinde ikamet ve meks eylemek hakkını haiz olacaklar ve binaenaleyh memlekette merî kavanin ve nizamata tevkifan serbestçe gelebilecekler ve seyrisefer edebileceklerdir. Tarafeyni âkideyn Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının ihtiyarî hicretlerine bir güna mania ika edilmemesini kabul eylerler." Bulgar notalarında Türkiye'nin hazırlıksız ve kontrolsüz göçmen akınına karşı çıkmasının ve bilhassa da kimi şahısları ülkeye kabul etmemesinin bu anlaşmaya aykırı olduğu üzerinde ısrar edilmişse de, aslında aynı anlaşmanın dördüncü maddesi "gerek bir hükm-ü kanunî üzerine, gerek zabıta-i ahlâkiye, zabıta-i sıhhiye veya teseül [dilencilik] hakkındaki kavanin ve nizamata tevkifan ve gerek devletin emniyet-i dahiliye ve hariciyesine müteallik esbabdan dolayı ferden tatbik olunacak tedabir"i diğer tarafın kabul etmesine hükmettiği için Türk hükümetinin anlaşmaya aykırı davrandığı söylenemez.[41] Çünkü dönemin dahili kanunlarında Romanlar başka hiçbir Türkiye halkına yapılmadığı gibi ismen zikredilmektedir ve ülkeye kabul edilmemeleri için yasal zemin fazlasıyla hazırdır.

Cumhuriyet'in 1 Temmuz 1926 tarihli ve 885 sayılı ilk İskân Kanunu'na göre ülkeye "Türk harsına dahil olmıyanlarla sirayet devrindeki firengililer, cüzzama müptelâ eşhas ve aileleri, ceraim-i siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler."[42] Romanlar arasında yerleşik-göçebe, Müslüman-Hıristiyan ayrımı gözetmeyen kanunun —en azından— bu maddesi, anlaşılan, 15 Ocak 1918'de sunulan ve fahişe, kumarbaz, dilenci, anarşist ve casuslar ile Çingenelerin ülkeye muhacir olarak kabul edilmesini yasaklayan bir hüküm de içeren Aşair ve Muhacirin Kanunu taslağına dayanmaktadır.[43] "Türk tâbiiyetinde bulunan çingeneler münasip mahalde ikamet ettirileceği gibi ecnebi tâbiiyetinde bulunanlar da hudut dışarısına çıkarılırlar" maddesini de barındıran 1926 İskân Kanunu meclisteki tartışılırken, Burdur mebusu Hüseyin Baki Bey "...daha altı ay evvel ecnebi tâbiiyetinde olan çingeneler biliyorum, Türk tâbiiyetine geçiyoruz diye nüfusa kaydolundular, şuraya buraya iskân olundular. Fakat bunlar yine eski melanetlerinde devam ediyorlar. Bunlara bir müddet verilsin. Yani bunlar ne vakitten itibaren Türk tâbiiyetine girmiş olarak kabul olunacaktır?" diyerek Türk vatandaşlığına geçmiş Romanların da sınır dışı edilmesi gerektiğini savunur, ama bu çıkışı karşılığını bulmaz ve madde aynen kabul edilir.[44]

İlkinin yerini alan 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu ise Türkiye'ye muhacir olarak kabul

İranlı 150 Turist Kıpti Kovuluyor

Haramidere'de, 37 çadırda kalan 150 kadar İranlı turist kıpti, "tırnakçılık" yaptıklarından sınır dışı edilecektir.

Cumhuriyet, 8 Kasım 1966

edilmeyecek şahısları "Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar" olarak sıralar.[45] "Millî bünyemizi korumağa, sağlamlaştırmağa mütecanisleştirmeğe ve millî harsımıza ve muasır medeniyete daha ziyade intibakları matlup olan nüfus kütleleri üzerinde müsmir bir surette Devlet eli ile işlemeğe Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe inkişaflandırmağa müteveccih bir nüfus siyaseti" gütmek gayesiyle çıkarılan kanunun tasarısında hükümet hiçbir Çingenenin kabul edilmemesini de teklif etmiştir. Lakin "Balkanlarda ve hususile Bulgaristanda yaşayan Müslüman Çingeneler vardır. Bunlar Türkçeden başka dil bilmezler. Bulgarlar ise Çingenelere siyasî hak vermek istemediklerinden pek çok Çingene olmayanlara da bu adı takarak siyasî haktan mahrum bırakmışlardır. Bulgaristanda Çingene denilen bu çalışkan insanlar, hayvancılık, ziraat ve ziraat sanatleri işlerinde çok ileridirler. Bu güne kadar bin bir işkence gördükleri halde Türklüklerini bırakmamışlar ve onunla iftihar etmişlerdir. Bunlardan oturucu olanların alınması ve yalnız gezginci olanların alınmaması daha yararlı görülmüştür."[46] Kanunun dokuzuncu maddesine göre "Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneler" kasaba ve köylere serpiştirilecek, "ecnebi tebaası gezginci çingeneler"in sınır dışı edilmesinde Dahiliye Vekili yetkili olacaktı.[47] Böylece hem tabiiyet hem de gezgin olup olmama bakımından ayrıma gidilmiş, yerleşik hayat süren Romanlar nispeten *makbul* addedilmişti.

Ancak yalnızca bir yıl sonra kanunun dokuzuncu maddesi değiştirilmiş ve Dahiliye Vekilliği tüm "ecnebi tebaası çingenelerin" sınır dışı edilmesine yetkili kılınarak hem kanun metni kendi içinde tutarsız hale gelmiş, hem de uygulamada yerleşik-gezgin ayrımının ortadan kalkmasının önü açılmıştı.[48] 29 Haziran 1938 tarihli ve 3529 sayılı Ecnebilerin Türkiyede İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun da "tabiiyetsiz ve ecnebi Devlet tebaası olan çingenelerin" sınır dışı edilmesini öngörmüş,[49] kanun Temmuz 1950'de yeniden düzenlenirken bu madde olduğu gibi korunmuştu.[50] İlk defa 28 Haziran 1938'de çıkarılıp[51] yine Bulgaristan göçünün başladığı 1950 yılının Temmuzunda yenilenen Pasaport Kanunu ise vizesiz göçmenlerin kabulünü imkânsız kılmanın yanında, "Türkiye Cümhuriyetinin emniyetini ve umumî nizamını bozmak niyetile veya bozmak isteyenlere ve bozanlara iştirak ve yardım etmek maksadile geldiği *sezilenler*"i "Türkiye'ye girmeleri memnu kimseler"den saymak yönünde, son derece muğlak ve yoruma açık bir hüküm içermekteydi.[52]

Soğuk Savaş diplomasisinin bir örneği olarak tarihe geçen 1950-1951 göçünde olan, mallarını mülklerini bırakarak Türkiye'ye göç etmeye mecbur kalan Bulgaristan Türklerinin yanı sıra oradan oraya savrulan, diğer göçmenlerle aynı misafirhanede bile tutulmayan, dört koldan yasal ayrımcılıkla kuşatılmış bini aşkın Romana oldu.[53] Dönemin Türk hükümeti Bulgaristan'la diplomatik ağız dalaşına girmek yerine pekâlâ "meri kavanin-i dahiliye"yi açıkça öne sürebilir; gazeteler "muzır unsurlar", "vazifeli ajanlar", "mahiyetleri meşkûk çingeneler", "haymatloslar", "soysuzlar", "sütü bozuk", "kıymetsiz Bulgar nümuneleri" gibi ırkçı ve hamasi ifadelere başvurmak yerine yasal çerçeveye sığınabilirdi.

Daha da önemlisi, 1934 İskân Kanunu'nun doğrudan Romanları hedef gösteren maddelerini değiştirmek için 1993'te verilen kanun teklifi Demirel hükümeti tarafından "diğer milletlerden Çingenelerin yurdumuza göçmen olarak alınabileceği konusunda kamuoyu oluşturabilecek ve sınırlarımızda göç tazyiğine yol açacak" diye reddedilmiş,[54] bu maddeler ancak 2006 yılında çıkarılan yeni kanunla kaldırılmıştır.[55] Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanun ise sadece dört yıl önce, 2011'de yapılan değişikliklerle "Çingene hükümleri"nden arındırılmıştır.[56] Yürürlükte kaldıkları onyıllar boyunca fiiliyata geçirilmediği düşünülen[57] bu kanun maddeleri 1950-1951 göçü sırasında diplomatik notalar ve hükümet beyanatlarında da, gazete haberlerinde de alenen zikredilmemiş, ama son kertede zımnen tatbik edilmiştir.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin etnik ve dinsel azınlıklara uyguladığı baskıların giderek artması neticesinde 1947-1948 yıllarında köy köy dilekçe hazırlayarak Bulgaristan'daki Türk makamlarına göç arzularını iletmeye. Bulgar hükümeti de rejim değişikliğinden beri ilk defa Türklere pasaport temin etmekte daha fazla kolaylık göstermeye başlamıştı.

PELİN TÜNAYDIN
UNIVERSITY OF WASHINGTON YAKIN VE ORTA DOĞU ÇALIŞMALARI DOKTORA ÖĞRENCİSİ

16 Iraklı Kıptî Dün Yurt Dışı Edildi

16 Iraklı kıptî dün gece hudut dışı edilmişlerdir. Bir kaç ay evvel Türkiye'ye gelen bu kıptilerin muhtelif yerlerde yankesicilik, sırnakçılık, hırsızlık gibi suçlardan sâbıkaları bulunduğu ve memleketimizde de bu çeşit faaliyetler gösterebilmek için fırsat kolladıkları tesbit edilmiştir. Türkiye'de kalmaları mahzurlu görülen bu kimseler hakkında Bakanlar Kurulu "Yurt dışı edilme" kararı vermiştir.
Iran, Irak ve Suriye'den geldikleri tesbit edilen ve memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırılan 14 kıptî daha zâbıtaca aranmaktadır.

Milliyet, 23 Ocak 1958

DİPNOTLAR

1 Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012 [1986]), s. 246.

2 Örn. bkz. Mary Neuburger, *The Orient within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria* (Ithaca: Corneli University Press, 2004); Rossitsa Gradeva, "Turks in the Eighteenth-Century Bulgarian Literature: Historical Roots of Present-Day Attitudes in Bulgaria", *The European Legacy* 1/2 (1996): 421-426; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998); Dilek Barlas ve Yonca Köksal, "Turkey's Foreign Policy towards Bulgaria and the Turkish Minority (1923-1934)", *Southeast European and Black Sea Studies* 14/2 (2014): 175-193.

3 R.J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1987), s. 173.

4 Şimşir, *age*, s. 232-236.

5 24 Ağustos 1950 tarihli *Ulus* gazetesinden akt. Özgür, "Bulgaristan Türkleri", s. 44-45.

6 Örneğin, dönemin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar 1 Kasım 1950'deki birinci meclis toplantısını açış söylevinde, "maalesef", "Allah kahretsin", "sebep olanlar kahrolsun" sesleri arasında şu sözleri sarf eder: "Bulgaristan'la dürüst komşuluk münasebetleri idamesi hususunda sarfettiğimiz devamlı gayretlerin, karşılık görmediğini müşahade etmekle elem duymaktayız. Bu memleket, mevcut anlaşma hükmünü hiçe sayarak kısa bir zamanda, '250' bin soydaşımızı tehcire teşebbüs eserken milletlerarası hukuk kaidelerine ve insanlık prensiplerine aykırı harekette bulunmaktadır." *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt 2, Toplantı 1, Birleşim 1 (1.XI.1950), s. 13.

7 Bulgaristan Romanlarının adını Türkçe "yerli" kelimesinden alan *Yerlii* grubuna dahil *Xoraxane* Romanlar. "Türk/Müslüman Çingeneler" (*Turski Tsigani*) olarak da anılmakta ve günümüzde tamamı Müslüman olmamakla birlikte Türkçe (de) konuşmakta ve Türk kimliğine aidiyet sergilemektedirler: Elena Marushiakova, "Ethnic Identity among Gypsy Groups in Bulgaria", *Journal of the Gypsy Lore Society* Beşinci Seri 2/2 (1992): 95-115; Carol Silverman, "Bulgarian Gypsies: Adaptation in a Socialist Context", *Nomadic Peoples* 22/22 (Aralık 1986): s. 52; Yaron Matras, *Romani: A Linguistic Introduction* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2002), s. 6. Dilbilimci Yaron Matras, *Xoraxane*'nin Romanes dilinin kimi türevlerinde "yabancı" anlamında kullanılan *xoraxaj*'dan geldiğini, bu kellmenin de Karahanlıların ismine dayandığını belirtmektedir: Yaron Matras, *Romani in Britain: The Afterlife of a Language* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), s. 39. Ayrıca Türkçe konuşan Müslüman Romanlar "Millet" olarak da adlandırılmaktadır: Aydan Yumerov, "Tarihi ve Sosyo Kültürel Açıdan Bulgaristan Müslümanları: Asenovgrad Şehri Örneği", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010, s. 23.

8 Örneğin Şimşir, *age*; Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria* (Londra: C. Hurst & Co., 1997); Ulvi Özgür, "Bulgaristan Türkleri'nin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007; Huey Louis Kostanick, *Turkish Resettlement of Bulgarian Turks, 1950-1953* (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1957); Halil Şimşek ve Fulya Arslan, "Yeni Edirne Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 1950-1951", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 10/13 (Güz 2012): 105-126; Mithat Atabay, "Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 10/13 (Güz 2012): 59-72; Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", *Tarih Okulu* XIV (Ilkbahar-Yaz 2013): 113-145.

9 Mümtaz Faik Fenik, "Bulgaristandaki Türklerin Tehciri", *Zafer*, 12 Ağustos 1950.

10 "Tehcir Talebinden Sonra Bulgaristan Hudutta Hâdiseler Çıkarıyor", *Milliyet*, 12 Eylül 1950.

11 "Bulgaristan'dan Göçmen Akını Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1950.

12 "Yabancı Çevrelere Göre Bulgarlar Yeni Bir Nota Verecekmiş!", *Milliyet*, 18 Eylül 1950; "Göçmenler Mes'elesi", *Zafer*, 27 Eylül 1950; "Göçmen Akını Hızlandı", *Milliyet*, 28 Eylül 1950.

13 Mümtaz Faik Fenik, "Bulgarların Yeni Bir Küstahlığı", *Zafer*, 24 Eylül 1950. "Müstahsil olmıyan" nitelendirmesiyle Romanlar hakkındaki kalıp yargıların burada antikomünizm hizmetine koşulması kayda değer.

14 Selim Ragıp Emeç'in *Son Posta*'daki yazısından akt. *Zafer*, 25 Eylül 1950.

15 "Bulgaristandan Göç Akını Devam Ediyor", *Milliyet*, 27 Eylül 1950.

16 "Vizesiz Gönderilen Göçmenler Geri Alınıncaya Kadar Hükümet, Türk-Bulgar Hududunu Dün Kapattı", *Yeni İstanbul*, 8 Ekim 1950.

17 "Bulgar Notasındaki Mühlet Bugün Bitiyor: Hükümetimiz Hududu Açmamak Kararında...", *Milliyet*, 10 Kasım 1950.

18 "Bulgaristandan Gelen Göçmenler", *Akşam*, 10 Ekim 1950.

19 "Göçmen Mevzuunda Dışişleri Bakanının Beyanatı: Türk Aslından Olmıyanlar Yurdumuza Giremiyecek", *Yeni İstanbul*, 9 Ekim 1950.

20 İsmail Hami Danişmend, "Evlâd-ı Fatihan Riyaseti", *Milliyet*, 26 Ekim 1950.

21 "Türk-Bulgar Hududu Açıldı", *Milliyet*, 3 Aralık 1950.

22 Pençe, "Yaşasın Bulgaristan Öyle mi?", *Milliyet*, 6 Aralık 1950.

23 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt 4, Toplantı 1, Birleşim 26 (5.I.1951), s. 56.

24 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt 1, Toplantı Olğ., Birleşim 14 (28.VI.1950), s. 283.

25 DP Seyhan milletvekili Cezmi Türk. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt 3, Toplantı 1, Birleşim 24 (27.XII.1950), s. 345.

26 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt 4, Toplantı 1, Birleşim 31 (17.I.1951), s. 230.

27 "Nazım Hikmetin Yeni Marifetleri", *Milliyet*, 10 Ekim 1951.

28 Orhan Özkırım, "Son Sille", *Milliyet*, 1 Kasım 1951.

29 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt 10, Toplantı 2, Birleşim 6 (19.XI.1951), s. 27-28.

30 "Bulgaristan Hududunun Kapatılması", *Milliyet*, 10 Kasım 1951.

31 "Türkiye - Bulgar Hududu Kapatıldı", *Milliyet*, 9 Kasım 1951.

32 Şimşir, *age*, s. 245.

33 "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyetinden Türkiye Cumhuriyetine Göç Etmeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun," sayı 1180, 13 Mayıs 1969. *Resmî Gazete*, sayı 13210, 30 Mayıs 1969.

34 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 35, Toplantı 4, Birleşim 65 (17.3.1969): "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyetinden Türkiye Cumhuriyetine Göç Etmeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri ve Plân Komisyonları Raporları", sıra no. 822, s. 1.

35 Diplomat, "Bulgarlar Bir Casus Şebekesi Kurmak İstiyorlar". *Milliyet*, 12 Kasım 1951.

36 Örn. bkz. George Soulis, "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961): 154; Angus Fraser, *The Gypsies* (Malden, MA ve Oxford, İngiltere: Blackwell Publishing, 2003 [1992]), s. 75, 85, 89.

37 David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* (Londra ve New York: I.B. Tauris, 2002 [1995]), s. xi, 34.

38 Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s. 64.

39 "Türk-Bulgar Hududu Dün Tekrar Açıldı", *Milliyet*, 21 Şubat 1953.

40 Fahril Nevruzoğlu, "Bulgar Çingeneleri Dâvası", *Milliyet*, 23 Şubat 1953.

41 "Türkiye ile Bulgaristan Arasında İmza Olunan Muhadenet Muahedenamesi ve Umumi Protokol ile İkamet Mukavelenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun", sayı 874, 30 Mayıs 1926: *Resmî Ceride*, sayı 403, 20 Haziran 1926, s. 924.

42 *Resmî Ceride*, sayı 429, 1 Temmuz 1926, s. 943.

43 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011 [2001]), s. 129.

44 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, İçtima 110 (30.5.1926), s. 650. Zorunlu nüfus mübadelesiyle Yunanistan'dan Müslüman Romanlar da gelmiştir: Bkz. Egemen Yılgür, "Türkiye Solunun Unutulmuş Özneleri: Roman Tütün İşçileri", *Toplumsal Tarih* 250 (Ekim 2014): 62-73; Suat Kolukırık, "Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra ve Deneyimler", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi* (20 Mayıs 2006), erişim tarihi 7 Ağustos 2011, http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/suatk.pdf; Reşat D. Tesal, *Selânik'ten İstanbul'a: Bir Ömrün Hikâyesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 27-28.

45 *Resmî Gazete*, sayı 2733, 21 Haziran 1934, s. 4003.

46 "I/335 Numaralı İskân Kanunu Lâyihası ve İskân Muvakkat Encümeni Mazbatası", 2 Mayıs 1932, sıra no. 189, s. 3,9; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 23, İçtima 3, İnikat 65 (7.VI.1934).

47 *Resmî Gazete*, sayı 2733, 21 Haziran 1934, s. 4004.

48 "İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun", sayı 2848, 18 Teşrinisani [Kasım] 1935: *Resmî Gazete*, sayı 3162, 21 Teşrinisani 1935, s. 5791.

49 *Resmî Gazete*, sayı 3961, 16 Temmuz 1938, s. 10299.

50 "Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun", sayı 5688, 15 Temmuz 1950: *Resmî Gazete*, sayı 7564, 24 Temmuz 1950, s. 18817.

51 "Pasaport Kanunu", sayı 3519, 28 Haziran 1938: *Resmî Gazete*, sayı 3960, 15 Temmuz 1938, s. 10279-10283.

52 "Pasaport Kanunu", sayı 5682, 15 Temmuz 1950: *Resmî Gazete*, sayı 7564, 24 Temmuz 1950, s. 18812. Vurgu bana ait

53 Yine de bu dönemde Türkiye'ye 5000'den fazla Roman geldiği tahmin edilmektedir: Crowe, *age*, s. 21.

54 Mustafa Aksu, *Türkiye'de Çingene Olmak* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2003), s. 115. Demirel "Türk kültürüne bağlı olan çingenelerin Bakanlar Kurulu kararı ve göçmen statüsü ile kabullerinde yasal herhangi bir engel" bulunmadığını da belirtmiştir gerçi, ama yukarıda görüldüğü gibi, kanunlar Romanlar arasında hiçbir surette Türk kültürüne bağlı olan-olmayan ayrımı gözetmemektedir.

55 "İskân Kanunu", sayı 5543, 19 Eylül 2006: *Resmî Gazete*, sayı 26301, 26 Eylül 2006.

56 "Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", sayı 6097, 5 Ocak 2011: *Resmî Gazete*, sayı 27820, 19 Ocak 2011.

57 Melek Göregenli, "Önyargıyı ve Ayrımcılığı Azaltmak", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 249.

YemekveKültür

çiya YAYINLARI

ÜÇ AYLIK DERGİ//İLKBAHAR 2015//SAYI 40//17.50TL

NOSTRADAMUS - REÇELLER EL KİTABI // ÖZGE SAMANCI - TÜRKİYE'DE SON ON YILDA YAPILAN YEMEK TARİHİ ÇALIŞMALARINA BİR BAKIŞ
AGLAIA KREMEZI - YUNAN ADALARI YEMEKLERİ // ZAFER YENAL - OSMAN NURİ KOÇTÜRK: BESLENME, YEMEK VE BİYASET
MARIE HELÈNE SAUNER-LEROY - ESKİDEN EVDEN EVE GİDİLİRDİ... // MUSA DAĞDEVİREN - GÜNDÖNÜMÜNDE YALAMIK ÇIKAR ÇAMDAN
PELİN ÖZER - DOĞAN HIZLAN'LA HAYATININ SOFRASINDA // ÇETİN YİĞENOĞLU - SON MEYHANECİ // ARTUN ÜNSAL - FASULYENİN FAZİLETİ

40. sayı bayilerde

çiya YAYINLARI

www.yemekvekultur.com

ZERRİN İREN BOYNUDELİK
EMİNE ÖNEL KURT

GÜNLÜK HAYAT SAHNELERİNDE EĞLENCELİ VE KÂRLI İŞLER:

GENELEVLER

Para karşılığı kurulan cinsel ilişkilerle ilgili sahnelerin betimlenmesi, yeme içmeden eğlenceye ve hatta en özel anlara kadar günlük hayata dair ne kadar ayrıntı varsa onları resmetmek isteğinden kaynaklanmış olmalıdır. Bir başka neden de her zaman olduğu gibi, resimlerin görünenin arkasında ciddi ahlaki öğütler barındırmalarıdır. Günlük hayata dair değişik anların yaygın biçimde resmedildiği Hollanda coğrafyası bu konuda da sayısız örneğin olduğu yerdir.

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan ilişki türlerinden biri, para (ya da benzeri değerli herhangi bir şey) karşılığında kurulan ve cinselliğe dayalı olan ilişkilerdir. Zaman içinde bu ilişki biçiminin kendine özgü mekânları da icat edilmiştir. Bu mekânlar en yaygın kullanımla, kibarca söylendiğinde "randevuevi", daha kaba olunduğunda ise "genelev" olarak adlandırılır. Bu ilişkilerin mekânsal bağlamları ve en temel figürleri olan fahişeler, müşteriler ve kadın pazarlayanlar (pezevenkler) üçlemesinin betimlemeleri geç dönem Hollanda resminde popüler olmuştur. Bu sahnelerin betimlenmesi, yeme içmeden eğlenceye ve hatta en özel anlara kadar günlük hayata dair ne kadar ayrıntı varsa onları resmetmek isteğinden kaynaklanmış olmalıdır. Bir başka neden de her zaman olduğu gibi, resimlerin görünenin arkasında ciddi ahlaki öğütler barındırmalarıdır. Üst orta sınıf evlerinde bu resimler özellikle de evin genç kızlarına ve paraları dikkatsizce savuran müsrif delikanlılarına bir tür uyarıyı, ama asıl olarak da hayatın geçiciliği ve dünyevi zevklere karşı temkinli olmayı görselleştiriyor olmalıdır.

Frans van Mieris (Yaşlı), *Genelev Sahnesi*, 1658, panel üzerine yağlıboya, 43 x 33 cm, Mauritshuis, Den Haag.

Genelev betimlemeleri, tarihsel olarak bakıldığında, sanat tarihinde en eski günlük hayat sahnelerinin betimlendiği Pompei'de' karşımıza çıkar. Bu resimler, kentin içindeki genelevlerin duvarlarına boyanmış olan ve çeşitli cinsel ilişki pozisyonlarını gösteren fresklerdir. Günlük hayata dair konuların gündem dışı olduğu uzun ortaçağ döneminde elbette dini konulu resimler dışında bir betimleme söz konusu olmadığı için, bu ilişki türü, gerçeklikte ortadan kalkmamış olsa da görsel temsil dışında kalmıştır. Bu pratiğin betimlemelerini görmek için 16. yüzyılı beklemek gerekir. Günlük hayata dair değişik anların yaygın biçimde resmedildiği Hollanda coğrafyası bu konuda da sayısız örneğin olduğu yerdir. Çoğu zaman sıradan bir taverna gibi görünen mekânlardaki kadınlı erkekli grupların jestleri ve giyim kuşamlarının yanı sıra kompozisyon içine sıkıştırılmış bazı ayrıntılar bu mekânlar ve yaşam pratiğiyle ilgili ipucu oluşturur. Belli ölçülerde dekolte giyimli, bir müzik aleti çalan

Nicolaus Knüpfer, *Genelev*, 1645, ahşap üzerine yağlıboya, 60 x 74 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

Utrecht'te yaşayan Leipzig'li sanatçı Nicolaus Knüpfer (1603-1655), Gabriel Metsu (1629-1667) ve Jan Steen'in (1626-1679) ilk öğretmeni olarak tanınır. Sanatçının 1630 tarihli resminde kadınlı erkekli kalabalık bir grubun bulunduğu bir oda betimlenmiştir. Odaya genel olarak hareketli ve neşeli bir hava hâkimdir. Perdeli yatakta iki kadın ve hem kaykılmış halinden hem de kızarmış yanaklarından sarhoş olduğu belli olan ve elinde içki kadehi tutan bir adam görülür. Kadınlardan birisi erkeğin bacaklarını okşarken bir yandan da ayağına taktığı ve muhtemelen bu adama ait tüylü şapkayla oynamaktadır. Yatakta sağ taraftaki kadının bluzunun bağcıkları göğüslerini tamamen açıkta bırakacak şekilde açılmıştır. Yataktan kalkmaya çalışan kadını elinden yakalamış olan sarhoş adam, adeta gitmesine izin vermek istemez gibidir. Yatağın önündeki masanın üzerine çıkmış iki figür ise göğüs dekoltesi hayli açık olan bir kadınla birlikte yüksek pencerelerden dışarıya bakmaya çalışmaktadır. Bunlardan birisi parmağıyla pencereden dışarıda bir yeri işaret etmektedir. Masanın üzerindeki meyveler ve içki bardakları az önce orada oturulduğunu gösterir. Resmin sağında, masanın önünde iki figür daha görülür: Ahşap bir bankın üzerine otururken muhtemelen bir uyarı aldığı için kılıcına davranan[3] ancak sarhoşluk nedeniyle ayağa kalkamayan bir erkek ve elindeki lavtayı[4] çalarken dışarıdaki olaya ilgi göstermek için çalmaya ara vermiş bir kadın. Resmin sol alt köşesinde, içinde köşeli bir şarap şişesi olan büyükçe bir metal kap vardır. Bu muhtemelen şarabın soğutulması için hazırlanmış bir düzenektir. Masanın önünde yerde, birinin üzerinde çıplak iki figür bulunan, diğeri tersinden görünen iki oyun kâğıdı, metal bir tütün kutusu ve bir pipo durur. Bunlar muhtemelen odadaki aşırı hareketlilik anında bir ara masadan yere düşmüştür. Kaynaklar bu sahnenin büyük olasılıkla bir komedi oyununa dayandığını, özellikle kostümlerin ve aşırı vurgulu hareketlerin bu yoruma yol açabileceğini belirtir. Knüpfer'in sıcak renkler ve keskin ışık-gölge kullandığı resimleri, Rembrandt Harmenszoon van Rijn'in (1606-1669) erken dönem resimlerini hatırlatır.

(çoğunlukla lavta) genç ve güleryüzü kadınlar, zengin giyimli, bir tür ödeme yapmaya hazır olduklarını göstermek için ellerinde cüzdanları, bir küçük sikke ya da değerli bir mücevher parçasıyla bir ya da daha fazla genç adam, ikili ilişkileri cesaretlendirmek üzere orada bulunan yaşlı kadın ya da erkekler, taverna görüntüsünde mekânlar ve bu mekânların bir yerlerine yerleştirilmiş yatak, yastık gibi eşyalar ya da kompozisyonların sağına soluna belli belirsiz yerleştirilmiş daha üstü kapalı sembolik öğeler bu sahnelerin temel elemanlarıdır.

Sanat tarihi içindeki genelev sahnelerinden birini resmeden, Leiden'de çalışmış olan ve ressamlık geleneğini oğulları da sürdüren Frans van Mieris (1635-1681) çoğunlukla iç mekân betimlemeleri yapmış bir sanatçıdır. Bu sahnede, ilk bakışta seçkin bir görüntü veren odada, ön planda genç bir kadın, alçak bir taburede oturan, şapkasını sağ tarafta yere atmış, kırmızı pelerinli ve şık giyimli bir adama içki ikram etmektedir. Her ne kadar başında bir örtü, boynunda ucunda haç takılı bir kolyesi olsa da kadının bağları hafifçe çözülmüş bluzundan görünen göğüs dekoltesi ikili arasındaki ilişkinin derecesi hakkında bazı şüpheler doğurur. Resmin üst sağ tarafında görülen yatak ve çarşaflar, hem bu asma katın yatmak için kullanılan bir yer olduğuyla hem de mekânda olabileceklerle ilgili bir başka göstergedir. Sol tarafta duvarda asılı lavta, bilinen en yaygın sembolik anlamıyla aşk ve şehvetin simgesidir ve görüldükleri kompo-

17. yüzyılın başlarında sanatçılar kompozisyonlarında açık bir cinsellik ve şehvet betimlemeye başlamıştır. Bu konular aynı yüzyılda İtalya'da henüz emekleme seviyesindeyken, özellikle Hollandalı sanatçılar türün en iyi örneklerini vermiştir. Bu duyguların müzikli sahnelerle birleştirilmesi eserleri daha da popüler kılmıştır.

zisyonlarda bu arka anlama dair bazı referanslar aramak yersiz olmaz. Sol alt köşede, arka planda, masaya başını koymuş, uyuklayan bir figür vardır. Bu görüntü mekâna belli bir basitlik katar. Sağ alt köşede, arka planda görünen kapı ve onun hemen arkasındaki iki erkek figürü de bize mekânla ilgili bazı ipuçları verir. Bunlar bir sonraki müşteriler ya da içerdeki ilişkiyi koruyan gözcüler olabilir. Kapının solunda küçük pencere içindeki sönmüş mum hayatın geçiciliğine dair bir simgedir. Ancak bütün bunlar birer yanlış okuma da olabilir, ta ki oturan genç adamla arkadaki açık kapı arasında cinsel birleşme anında gösterilmiş olan köpekler fark edilinceye kadar. Bu andan itibaren hiç kuşku yoktur ki bu mekân bir genelevi göstermektedir. Sanatçı, her ne kadar yaygın olsa da o günkü toplumsal düzende bile pek muteber olmayan böyle bir sahneyi büyük ihtimalle zengin bir müşteriye *vanitas*[2] resmi olarak yapmıştır.

KAYNAKLAR

Ausoni, Alberto, *Music in Art*, çev. S. Sartarelli, LA: Getty Publications, 2009.

Battistini, Matilde, *Symbol and Allegories in Art*, çev. S. Sartarelli, LA: Getty Publications, 2005.

Ripa, Cesare, *Baroque and Rococo Pictorial Imagery*, haz. Edward A. Maser, New York: Dover Publications, Inc., 1971.

Sözen, Metin ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.

Zuffi, Stephan, *Love and Erotic in Art*, çev. S.Sartarelli, LA: Getty Publications, 2010.

DİPNOTLAR

1 Pompeii, İtalya'nın Campania bölgesinde, Napoli yakınında bulunan bir Roma kentidir. MS 79 yılında Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu volkanik küllerin altında kalmış, 18. yüzyıl ortalarında yapılan kazılarda pek çok ev ve malzeme ortaya çıkarılmıştır. Özellikle evlerin duvar resimleri ve yer mozaikleri Roma kültürüne ait pek çok bilgi verir.

2 *Vanitas*, özellikle 16. ve 17. yüzyıl Hollanda resimleri arasında çok yaygın olan bir tür natürmort resminin adlandırılması için kullanılmıştır. Bu resimler daha çok dünyevi zevklerden uzak durmayı öneren, insan yaşamının kısalığını ve bu dünyanın beyhudeliğini vurgulamaya çalışan, ahlaki mesaj taşıyan resimlerdir. Özellikle burjuva sınıfı tarafından oturma odaları için ısmarlanan bu resimlerin en tanınmış ustalarından birisi Johannes Vermeer'dir (1632-1675).

3 Kılıcın kınından çıkarılması çoğu zaman erotik çağrışımları olan bir jest olarak da betimlemelerde kullanılır.

4 Lavta (*lute*) görsel kültürde hemen her zaman aşkla ve cinsellikle ilgili bir semboldür.

Dirck van Baburen, *Pezevenk*, 1622, tuval üzerine yağlıboya, 102 x 108 cm, Museum of Fine Arts, Boston.

17. yüzyılın başlarında sanatçılar kompozisyonlarında açık bir cinsellik ve şehvet betimlemeye başlamıştır. Bu konular aynı yüzyılda İtalya'da henüz emekleme seviyesindeyken, özellikle Hollandalı sanatçılar türün en iyi örneklerini vermiştir. Bu duyguların müzikli sahnelerle birleştirilmesi eserleri daha da popüler kılmıştır. Dirck van Baburen (1595-1624) Roma'yı ziyaret eden ve İtalyan ustalardan etkilenerek memleketine geri dönen pek çok Hollandalı sanatçıdan biridir. Resimlerinde bariz bir biçimde Caravaggio etkisi vardır. Işık ve gölgenin sağladığı kesin hatlarla, yüzeyi tamamen kaplayan yarım boy figürler yapar. Cinsel ilişki üzerine pazarlık sahnesinde, aşk ve erotizm simgesi olarak lavta çalan ve bir yandan da kendisine sarılmakta olan genç adama gülümseyen mavi-beyaz elbiseli kadın kompozisyonun solundadır. Kadının bir göğsü yarı yarıya açıkta bırakılmıştır. Bu genç kadına sarılmakta olan şapkalı figür, elindeki madeni parayı kıza doğru uzatmasından da anlaşılacağı üzere müşteridir. Kompozisyonun sağ tarafındaki türbanlı, sarı pelerinli yaşlı kadın ise hiç kuşku yok ki bu ilişkiyi ayarlayan aracıdır (yaygın kullanımıyla pezevenk). Genç kızın, aşk ve cinsellik sembolü lavta çalıyor oluşu ve yaşlı kadının gereken paranın kendi avucuna bırakılmasını ima eden jesti resmin konusuyla ilgili yeteri kadar ipucu verir. Baburen'in bu resmi yaklaşık elli yıl sonra Johannes Vermeer'in bir resminde (Johannes Vermeer, *Klavsen Başında Oturan Kadın*, 1673, tuval üzerine yağlıboya, 51,5 x 45,5 cm, National Gallery, Londra) duvara asılı bir tablo olarak tekrar karşımıza çıkar.

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

ajanspress kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1 /D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr